

Dana 26. studenoga 1991. Sveučilište u Zagrebu osnovalo je *Institut za primijenjena društvena istraživanja*. Odlukom Upravnog vijeća od 18. veljače 1997. godine preimenovan je u *Institut društvenih znanosti IVO PILAR*. Institut se bavi znanstvenim, stručnim, interdisciplinarnim te tržišnim istraživanjima, strategijskim analizama, organiziranjem međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova, tribina, okruglih stolova te predavanja u području društvenih i humanističkih disciplina. Izdaje časopise *Društvena istraživanja* i *Pilar*; te edicije *Zbornici*, *Studije* i *Acta Instituti scientiarum socialium Ivo Pilar, Zagrabia*.

Друштвене
Истраживања

Ime časopisa PILAR
napisano glagoljskim pismom.

ISSN 1846-3010

9 771846 301002

U dvanaestom broju donosimo:

• RASPRAVE

Zoran GRIJAK:

O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na »supetarsku aferu« 1907. godine

Aleksandra GAČIĆ:

Pokušaj prodora Slovenske pučke stranke u Vojvodinu (1919.—1929.)

Stipe KUTLEŠA:

Znanstvenost i komplementarnost filozofije i teologije

• PRILOZI

Bilješka na rubu članka Ive Pilara: *O sistematizovanju socijologije* (I. Rogić)

Ivo PILAR, O sistematizovanju socijologije

• GRADIVO

Dr. Ivo Pilar i Hrvatska seljačka stranka početkom tridesetih godina 20. stoljeća (T. Jonjić)

Ivo PILAR i Radoslav LORKOVIĆ, Zapisnik za spomen od 25. srpnja 1932.

Pismo dr. Ive Pilara i drugova dr. Vladku Mačeku, predsjedniku zabranjene Hrvatske seljačke stranke

Koncept Pilarove Spomenice o zadaćama Hrvatske seljačke stranke nakon donošenja Oktroiranog ustava Kraljevine Jugoslavije (1931.)

Ivo PILAR, Nacrt Pravila Hrvatske seljačke stranke

• OSVRT S POVODOM

Tomislav JONJIĆ: O Tuđmanu, uz dlaku akademskim poduzetnicima i političkim trgovcima

• OBLJETNICE

• OCJENE I PRIKAZI

• IN MEMORIAM

12

PILAR • ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE STUDIJE

Pilar

ČASOPIS ZA
DRUŠTVENE I
HUMANISTIČKE
STUDIJE

12

GODINA VI. (2011.)
BROJ 12 (2)
ISSN 1846-3010

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences
IVO PILAR

Odrednicom časopis za društvene i humanističke studije želimo upozoriti na općedruštvenu i dugoročnu relevantnost tih dviju skupina znanstvenih interesa u doba u kojem se danomice sve snažnije osjeća nesnalaženje u vrijednosnim orijentacijama: kao da ljudsko društvo više ne upravlja samo sobom nego se prepušta lagodnosti rješenja koja se nameću logikom slijepa tehnološka razvoja; sve se manje traži upitanost nad problemima svijeta, sve se više prepuštamo ispraznosti konzumnoga društva. Koliko god u sebi konzistentne i međusobno različite, i discipline eminentno humanističke i one eminentno društvene — imaju zajedničku antropološku osnovicu, isti temelj: nerado se neupitno prepuštaju stihiji »tehnološkoga« kao »posljednje riječi«, i ne pristaju na to da se sadržaj pojma jednakopravnosti među ljudima ostvaruje isključivo kao jedna te ista dezorijentiranost pojedinaca, pritisnutih sve oštrije korporacijskom režijom potrošnje. Stoga vjerujemo da nam je potreban časopisni prostor za interdisciplinarno tematiziranje »pilarovskih tema«, temâ identiteta, modernizacije i europeizacije, s motrišta relevantnih znanstvenih disciplina. Imajući u vidu interdisciplinarnost te narav znanstvenoga napora kao općeljudskoga, Časopis PILAR ima i svoja redovita međunarodna izdanja, a adekvatno tome sastavljeno je i naše Uredničko vijeće. Prvi broj izašao je u studenome 2006. u prigodi obilježavanja petnaeste godine postojanja Instituta društvenih znanosti koji nosi ime Ive Pilara.

Pilar

Časopis za
društvene i humanističke studije

Godište VI. (2011.), broj 12 (2)

studije

PILAR
Časopis za društvene i humanističke studije
Godište VI. (2011.), broj 12 (2)
ISSN 1846-3010

Nakladnik:
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Marulićev trg 19/I., Zagreb; www.pilar.hr
Za nakladnika:
Vlado Šakić

Glavni urednik:
Zlatko Matijević

Zamjenik glavnog urednika:
Zlatko Hasanbegović

Uredničko vijeće:
Anđelko Akrap (Zagreb), Caroline Hornstein Tomić (Zagreb), Božidar Jančiković (Zagreb),
Tomislav Jonjić (Zagreb), Husnija Kamberović (Sarajevo), Jure Krišto (Zagreb), Stjepan Matković (Zagreb),
Tihomil Maštrović (Zagreb), Antun Pavešković (Zagreb), Andrej Rahten (Ljubljana), Ivan Rogić (Zagreb),
Ines Sabotić (Zagreb), Vlado Šakić (Zagreb), Dinko Šokčević (Pečuh), Dražen Živić (Vukovar)

Tajnica uredništva:
Ivana Žebec Šilj

Lektorica za hrvatski:
Mirjana Paić-Jurinić

Lektorica za njemački:
Caroline Hornstein Tomić

Prijevod sažetaka na engleski:
Lynette Šikić-Mičanović

Grafički urednik:
Zlatko Rebernjak

Prijelom i priprema za tisak:
Forma ultima, Zagreb

Tisak:
ITG, Zagreb

Naklada:
300 primjeraka

Časopis izlazi dva puta godišnje.

Cijena ovom primjerku je **25 kn** (za inozemstvo: **€ 5**)
Godišnja pretplata: **40 kn** (za inozemstvo: **€ 8**)

Rukopisi se šalju na:
Časopis PILAR, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19/I., HR-10000 Zagreb
E-mail: zlatko.matijevic1@zg.htnet.hr
Telefon: (+385 1) 4886-800; telefaks: (+385 1) 4828-296

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima.

Na financijskoj potpori zahvaljujemo
Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

---

Copyright © 2011.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Pilar

ČASOPIS ZA
DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE
STUDIJE

12

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, 2011.

Sadržaj

RASPRAVE

- 9** Zoran GRUJAK:
O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na »supetarsku aferu« 1907. godine
- 51** Aleksandra GAČIĆ:
Pokušaj prodora Slovenske pučke stranke u Vojvodinu (1919.—1929.)
- 67** Stipe KUTLEŠA:
Znanstvenost i komplementarnost filozofije i teologije

PRILOZI

- 81** Bilješka na rubu članka Ive Pilara: *O sistematizovanju socijologije* (I. Rogić)
- 85** Ivo PILAR, *O sistematizovanju socijologije*

GRADIVO

- 97** Dr. Ivo Pilar i Hrvatska seljačka stranka početkom tridesetih godina 20. stoljeća (T. Jonjić)
- 101** Ivo PILAR i Radoslav LORKOVIĆ, Zapisnik za spomen od 25. srpnja 1932.
- 105** Pismo dr. Ive Pilara i drugova dr. Vladku Mačeku, predsjedniku zabranjene Hrvatske seljačke stranke
- 109** Koncept Pilarove Spomenice o zadaćama Hrvatske seljačke stranke nakon donošenja Oktroiranog ustava Kraljevine Jugoslavije (1931.)
- 113** Ivo PILAR, Nacrt Pravila Hrvatske seljačke stranke

OSVRT S POVODOM

- 143** Tomislav JONJIĆ: O Tudmanu, uz dlaku akademskim poduzetnicima i političkim trgovcima

OBLJETNICE

- 165** Prezreni pravaš: u prigodi 100. godišnjice smrti dr. Josipa Franka (S. Matković)
- 175** 20. obljetnica Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar (I. Žebec Šilj)

OCJENE I PRIKAZI

- 179** Vladimir P. GOSS, *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800.—1200.*, Zagreb, 2010. (J. Neralić)

Dr. **Ivo Pilar** (Zagreb, 1874.—1933.), po struci pravnik i ekonomist (studirao u Beču i Parizu). Od početka XX. stoljeća do 1920. živi i radi u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Tuzla), potom do smrti u Zagrebu. Sudjelovao i u političkom životu: do jeseni 1918. zalagao se za održanje višenacionalne i multikulturne Austro-Ugarske Monarhije, ali pod uvjetom da se — u državno-političkom i nacionalno-političkom smislu — *reformira*, o čemu je napisao nekoliko važnih programskih spisa. U novostvorenoj južnoslavenskoj državi (Kraljevina SHS — Kraljevina Jugoslavija) politički je proganjan. Znanstvenik i publicist širokih interesa (umjetnost, povijest, sociologija, psihologija, demografija, politička geografija itd.). Najvažnija djela: studija *Secesija* (Zagreb 1898., kojom stječe »legitimaciju teoretičara modernizacije«), stručni rad o recepciji Općeg austrijskog građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini (*Entwicklungsgang der Rezeption des Österreichischen ABG in Bosnien und Herzegowina...*, Wien, 1911.), opsežna studija *Die südslawische Frage und der Weltkrieg* (Beč, 1918., pod pseudonimom L. v. Südland), pionirski rad u hrvatskoj psihologiji (*Borba za vrijednost svoga »ja«*. *Pokus filozofije slavenskog individualizma*, Zagreb 1922.), političko-ekonomska studija *Immer wieder Serbien. Jugoslawiens Schicksalstunde* (Berlin, 1933., pod pseudonimom Florian Lichtträger).

- 184** Hrvojka MIHANOVIĆ-SALOPEK i Vinicije B. LUPIS, *Željezni duh: Prinos Jakete Palmotića Dionorića hrvatskoj književnoj baštini*, Zagreb — Dubrovnik, 2010. (A. Pavešković)
- 187** Donald RUMSFELD, *Known and Unknown: A Memoir*, Sentinel HC, 2011. (M. Barić)

IN MEMORIAM

- 191** Otto von Habsburg (1912.—2011.)

rasprave

O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na »supetarsku aferu« 1907. godine

Zoran GRIJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 2. kolovoza 2011.)
UDK 821.163.42.09 Vojnović, I.:32

Autor je na temelju izvornoga arhivskog gradiva te relevantne literature i podataka iz svojih ranijih radova istražio književno i javno djelovanje hrvatskoga književnika Iva Vojnovića pokušavajući utvrditi ključne momente u njegovu političkom profiliranju. Upozorio je na činjenicu da je na njegovo političko oblikovanje napose utjecalo to što su u obitelji Vojnović koincidirali različiti nacionalni identiteti, hrvatski, srpski i jugoslavenški, dok su kod Iva Vojnovića ti identiteti bili različito naglašeni u pojedinim razdobljima njegova života. Kao prekretnicu u Vojnovićevu političkom profiliranju, od mladenačkog hrvatstva južnoslavenske orijentacije do filospstva i jugoslavenstva poznije dobi, autor je označio »supetarsku aferu« kada je nakon dvadesettrogodišnje službe ostao bez prava na mirovinu.

Ključne riječi: Ivo Vojnović, »supetarska aferu«, književno djelovanje, nacionalni identitet, Dubrovnik, »srbokatolici«

Uvod

U stručnim književnopovijesnim krugovima kao i u široj domaćoj i inozemnoj znanstvenoj javnosti zainteresiranoj za literarni opus Iva Vojnovića malo je poznata ili je ostala zanemarena činjenica da je taj hrvatski književnik, jedan od od najistaknutijih predstavnika moderne, bio i pravnik, koji je proveo u službi dvadeset i tri godine, najprije u Hrvatskoj i Slavoniji (1884.—1889.), zatim Dalmaciji (1889.—1907.).¹ Još je manje poznato da je njegova za ono vrijeme prilično

---

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta *Oblikovanje hrvatskog kulturnog i socijalnog identiteta 1900.—1990. (252-0190613-2624)*, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

¹ Hrvatska i Slavonija te Dalmacija našle su se nakon dualističkog preustroja Habsburške Monarhije Austro-ugarskom (1867.) i Hrvatsko-ugarskom nagodbom (1868.) i oblikovanja dualističke Austro-Ugarske Monarhije u sklopu njezinih različitih državnih cjelina — Hrvatska i Slavonija unutar Translajtanije, sklopu zemalja krune sv. Stjepana, odnosno onoga dijela Monarhije koji se nalazio istočno od rijeke Leithe, a Dalmacija unutar Cislajtanije, zemalja austrijske polovice Monarhije, zapadno od rijeke Leithe. Dalmacija je sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. bila pod upravom austrijskog Namjesništva.

duga karijera završila vrlo naglo i dramatično, istragom zbog sumnje u kazneno djelo pronevjere, a zatim otpustom iz službe, bez prava na mirovinu. Iznimno neugodan rasplet događaja vezanih uz njegov otpust iz službe u Supetru na Braču 1907. bio je najuže povezan s njegovim političkim stajalištima, koja treba analizirati u širem vremenskom rasponu u kojem se oblikovao njegov nacionalni i politički identitet, što je bilo napose uvjetovano političkim profiliranjem unutar obitelji Vojnović, obilježenim vrlo divergentnim nacionalno-političkim opredjeljenjima. Stoga će prije analize okolnosti »supetarske afere« ukratko biti prikazano nacionalno i političko oblikovanje Iva Vojnovića od njegova mladenačkog razdoblja pa sve do zrele dobi u kojoj se, kada je imao pedeset godina, spomenuti incident dogodio.

Podrijetlo, naobrazba i mladenačko oblikovanje Iva Vojnovića

Ivo Vojnović rođen je u Dubrovniku 9. listopada 1857. godine. Otac mu je bio ugledni hrvatski političar i sveučilišni profesor Kosto Vojnović.² Djetinjstvo i rana mladost Iva Vojnovića vezani su uz Split u koji se obitelj Vojnović doselila godinu dana nakon njegova rođenja. Tu boravi do svoje sedamnaeste godine te cijeli život ostaje uspomenu snažno vezan uz grad u kojem su rođeni njegov brat Lujo i sestra Eugenija/Gjene (u vrijeme Viške bitke 1866.), a njegov otac Ko-

² Kosto Vojnović (Herceg Novi, 2. ožujka 1832. — Dubrovnik, 20. svibnja 1903.). Nakon svršetka studija prava u Beču u srpnju 1855. doktorirao je u Padovi 1856. U siječnju 1855. još kao student oženio se Dubrovkinjom firentinskog podrijetla Marijom de Serragli. Iste godine otišao je sa suprugom u Veneciju i Padovu (ondašnje Regno Lombardo-Veneto pod austrijskom vlašću). Ondje im se rodila kćer Katarina (Katica; Venecija, 1856. — Dubrovnik, 1928.), koja je pohađala glazbene škole u Milanu, Münchenu i Zagrebu te stekla zvanje profesora glazbe i pravo privatne pouke na glasoviru. Vrativši se u Dubrovnik K. Vojnović ulazi u odvjetničku kancelariju dr. Radmillija. Godine 1858. otvorio je odvjetničku kancelariju u Splitu. Bio je među pokretačima hrvatskoga narodnog pokreta u Dalmaciji. Njegov spis *Un voto per l'unione ovvero gli interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria* (Split, 1861.), kojim je pozvao na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom unutar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, imao je programsko značenje za hrvatski narodni pokret u Dalmaciji. Dana 2. ožujka 1859. imenovan je tajnikom Trgovačke komore u Splitu. Od 1863. do 1875. bio je zastupnik Narodne stranke u Dalmatinskom saboru u Zadru. Godine 1864. rodio mu se drugi sin, Lujo (Split, 1864. — Zagreb, 1951.), povjesničar, diplomat i političar, a 1866. druga kćer, Eugenija (Gjene; Split, 1866. — Pariz, 1956.), kasnije književnica (objavljivala pod pseudonimom Kristijana Solveig), koja se udala za francuskog pravника, povjesničara i diplomata Charlesa Loisseaua. Najmlađa kćer, Kristina, umrla je s dvije godine (1868.—1870.). Na poziv biskupa Josipa Jurja Strossmayera K. Vojnović 1874. dolazi u Zagreb i preuzima katedru građanskog prava na Pravnom fakultetu novoutemeljenog Sveučilišta u Zagrebu. Bio je i rektor Sveučilišta 1878./79. te zastupnik u hrvatskom Saboru (1878.—1881.; 1881.—1884.). Istaknuo se kao potpredsjednik i pisac programa Neodvisne narodne stranke. Zbog saborskog govora o riječkom pitanju privremeno je ostao bez službe (1881.—1882.). Bio je među najistaknutijim oponentima režima bana Károlyja (Dragutina) Khuena Héderváryja, koji ga je 1891. uklonio sa Sveučilišta i prijevremeno umirovio. Također je bio istaknuti katolički laik, nositelj odličja pape Lava XIII., sudionik Prvoga hrvatskog katoličkog kongresa u Zagrebu (1900.). Nakon povratka u Dubrovnik ponovno je otvorio odvjetničku kancelariju jer mu, zbog prijevremenog umirovljenja i nepriznavanja svih godina službe, mirovina nije bila dostatna za uzdržavanje obitelji. Godine 1901. zbog zdravstvenih se razloga povlači iz odvjetništva. Vidi: Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, *Lujo Vojnović, Obitelj Vojnović-Užički* (12 str., rukopis), *Obiteljski fond Vojnović* (dalje: OFV), (01.781), kut. 8, arhivska jedinica (dalje: AJ) 22.

sto profesionalno i politički djelovao. Nakon preseljenja obitelji u Zagreb (1874.), I. Vojnović je u njemu završio gimnaziju, položio maturu i 1881. završio Pravni fakultet. Nakon trogodišnjeg vježbeničkog staža u Zagrebu (1881.—1884.), službuje na sudu u Križevcima (1884.—1889.) i u Bjelovaru (1889.). Godine 1890. perovođa je kod Namjesništva u Zadru, a od 1891. do 1898. službuje u Dubrovniku, najprije kao stalni koncipist Kotarskog poglavarstva a kasnije kao komesar. U Supetar na Braču premješten je kao upravitelj okružne kapetanije. Potkraj rujna 1899. prelazi u Zadar. Pravnu karijeru završio je u Supetru, kao okružni poglavar, ali bez prava na mirovinu. Razlog je bio u njegovo povremeno zapadanje u iracionalnu rastrošnost, upravo paroksizam rasipnosti, koji vrhunac doseže u Supetru 1907. godine. Uvjeran da će uspjeti nadoknaditi pronevjereni novac, trošio je neovlašteno novac iz blagajne fondova čije je ključeve držao kao kotarski poglavar. Vijest o tome stigla je do Namjesništva pa je nakon dvadesettrogodišnje službe otpušten i ostao je bez mirovine (inače prema ondašnjem zakonu već se nakon deset godina službe stjecalo pravo na mirovinu). Sljedeće četiri godine bio je pomoćnik dramaturga Zemaljskog kazališta u Zagrebu. (Ravnatelj drame bio je Josip Bach,³ suprug glumice Nine Vavre.) Godine 1911. ne uspijeva obnoviti ugovor pa od tada djeluje kao profesionalni pisac. Uoči Prvoga svjetskog rata putuje najprije u Italiju — u Firencu i Sienu — tragom svojih literarnih simpatija i uzora, od Dantea do Manzoniya, a zatim u Prag, Budimpeštu i Beograd radi pružanja savjeta tamošnjim redateljima prilikom scenskog uprizorenja njegovih drama. Od početka 1914. boravi s majkom i sestrom Katicom u Dubrovniku, gdje su ga odmah po izbijanju Prvoga svjetskog rata uhitile austrijske vlasti zbog njegova filospstva, veza s nekim srpskim političarima i pristajanja uz jugoslavenske političke opcije te su ga, zajedno s mnogim Dubrovčanima sličnoga političkog opredjeljenja, deportirale u šibenski zatvor. Iako je trebao biti interniran u Austriji, nedaleko od Linza, 1915. je, zbog bolesti (gubitka vida na jedno oko i opasnosti od potpune sljepoće), interniran u Bolnicu Sestara milosrdnica u Zagrebu. U stvari, za njegovu hospitalizaciju u Zagrebu zauzeli su se utjecajni prijatelji obitelji Vojnović u Zagrebu, kao i Ivovi osobni prijatelji iz zagrebačke gornjogradske gimnazije.⁴ Godine 1916. oslobođen je internacije ali ostaje u Bolnici sestara milosrdnica, zbog nedostatka sredstava za uzdržavanje i još uvijek narušenog zdravlja. Godine 1919. odlazi u Francusku, gdje se pridružuje bratu Luju, koji je prema vlastitim riječima bio »tehnički savjetnik« jugoslavenske delegacije na Pariškoj mirovnoj konferenciji (18. siječnja 1919.—21. siječnja 1920.),

³ Josip Bach (Gospić, 15. veljače 1874. — Zagreb, 6. srpnja 1935.), hrvatski glumac i redatelj. Završio je Hrvatsku dramatsku školu Stjepana pl. Miletića. Godine 1903. postaje redatelj, a 1908. preuzima dužnost ravnatelja Drame Hrvatskoga zemaljskog kazališta. Režirao je oko 350 predstava klasičnog repertoara s osobitom sklonošću hrvatskim dramskim piscima, napose Ivu Vojnoviću. Vidi *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb, 1983., 316-317.

⁴ S Ivom Vojnovićem pohađali su gimnaziju Gustav Koritić, savjetnik Zemaljske vlade, Tomo Maretić, jezikoslovac, Antun Bauer, zagrebački nadbiskup, a obiteljski prijatelji bili su i mnogi drugi utjecajni pripadnici svjetovne elite onodobnog Zagreba (Franjo pl. Marković, Šime. Mazzura, i dr.).

Ivo Vojnović

premda je njegov stvarni status na toj konferenciji bio i ostao nedovoljno razjašnjen.

Nakon Pariza Ivo Vojnović s majkom i sestrom Katicom odlazi u Nicu, gdje ostaje do 1922. godine. Zajedno s njima vraća se u Dubrovnik, u kojem boravi sve do kraja srpnja 1929., kada je u vrlo teškom zdravstvenom stanju, gotovo slijep, zauzimanjem hrvatskog književnika Gustava Krkleca hitno prebačen radi liječenja zrakoplovom u Beograd, gdje je umro 30. kolovoza 1929. godine. Počiva u obiteljskoj grobnici na Mihajlu, starom dubrovačkom groblju na Lapadu, koje je, kao posljednje počivalište dubrovačke vlastele, opjevao u svojim *Lapadskim sonetima* (1891.—1901.).

Problem raznolikosti u oblikovanju nacionalnih identiteta u obitelji Vojnović: Kosto, Lujo i Ivo*

Za razumijevanje sveukupne problematike vezane uz oblikovanje političkih stajališta Iva Vojnovića prethodno treba upozoriti na raznolikost i kompleksnost političkih opredjeljenja i nacionalnih identiteta pojedinih članova obitelji Vojnović. Naime, u političkom oblikovanju i djelovanju Ivova brata Luja Vojnovića, a nešto manje i u njegovu vlastitom književnom i javnom radu, ocrtavali su se u svoj punini neujednačenost i kolebanje u oblikovanju hrvatskoga nacionalnog identiteta kod dijela društvene i političke elite grada Dubrovnika i onodobne južne Dalmacije. Pritom su se politička i nacionalna orijentacija Luja Vojnovića

*Problematika iz ovoga poglavlja opširnije je obrađena u: Z. GRIJAK, «Korespondencija i dnevnik Iva Vojnovića kao povijesni izvor», *Dubrovnik. Časopis za književnost i znanost*, Dubrovnik, XX/2009., br.4, 164-189. U časopisu su objavljeni radovi sa znanstvenog kolokvija u povodu 80. godišnjice Vojnovićeve smrti: *Ivo Vojnović (1929.—2009.)*. Uz 80. godišnjicu smrti. *Izlaganja na znanstvenom kolokviju održanom u Dubrovniku 30. kolovoza 2009.*, ur. Luko Paljetak.

znatno razlikovale od očeve, hrvatske i južnoslavenske, oblikovane po uzoru na đakovačko-bosanskog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je bio velik prijatelj Kosta Vojnovića. Fenomen Lujova srpstva i Ivova filospstva to je zanimljiviji ako se uzme u obzir činjenica da je Kosto Vojnović potjecao iz pravoslavne obitelji ali se, najprije stjecajem obiteljskih prilika a zatim na temelju osobnog osvjedočenja, u vjerskom smislu opredijelio kao katolik, a u nacionalnom i političkom kao Hrvat. Pritom je katolicizam shvaćao u najširem kulturno-civilizacijskom smislu suprotstavljajući ga bizantinizmu u vjeri, umjetnosti i politici.⁵ Ljeti 1871. K. Vojnović odrekao se zastupničke dužnosti za vanjske kotare Boke kotorske s obrazloženjem da mu »zanatni i domaći posli« ne dopuštaju da se savjesno posveti svojim zastupničkim dužnostima. No u objašnjenju koje je s tim u vezi dao biskupu Strossmayeru, u pismu s nadnevkom od 24. lipnja 1871., izriječno je naveo prave razloge odustajanja od zastupničke dužnosti za vanjske kotare Boke kotorske, koji svjedoče o njegovu snažnom distanciranju od bizantinsko/srpsko/pravoslavne tradicije.⁶

Nasuprot očevu hrvatskom osvjedočenju i istaknutom sudjelovanju u realizaciji onovremenih hrvatskih političkih programa, Lujo Vojnović (Split, 15. travnja 1864. — Zagreb, 18. travnja 1951.) već je u ranim dvadesetim godinama života u Dubrovniku, zajedno s nekim mladim Dubrovčanima, kasnijim liderima tzv. srbokatoličkog pokreta,⁷ a pod zaštitom dubrovačkog vlastelina Nikše Gradija,⁸

⁵ U svojim shvaćanjima o bizantinizmu K. Vojnović bio je vrlo blizak svome velikom prijatelju, jednome od čelnika narodne stranke u Dalmaciji, don Mihovilu Pavlinoviću. Vjerojatno ih je djelomice i oblikovao pod njegovim utjecajem. O Pavlinovićevim shvaćanjima fenomena političkog i kulturnog bizantinizma vidi Z. GRIJAK, «Teologija povijesti ili klerikalizam. Odnos vjere i politike u Mihovila Pavlinovića», *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 25/1993., br. 2-3, 43.-65.; ISTI, «Razmatranja o bizantinizmu u djelima Mihovila Pavlinovića», *Marulić*, Zagreb, 28/1995., br. 6, 973-987.

⁶ «Osim toga, Preuzvišeni Gospodine, Vi znate dobro da ako sam po rodu Srb, po politici sam Hrvat a po vjeri Katolik. Dični kotari koje imao sam čast zastupati dišu Srbstvom i Pravoslavlstvom, koja su slivena u jedan pojam. Koliko se nijesam htio iznevjeriti mojoj savjesti, toliko ni nametnuti se mojim biračima. Odstup je bio jedini pošten izlaz iz ovog škripca, te sam ga izabrao. [...] Brat Gjuro odobrio je moj korak. Pobratim Mijo (don Mihovil Pavlinović, op. Z. G.) nastojao me odvraćati. Koštalo mi je takvu prijatelju ne ugoditi i s' takim se drugom dijeliti. Ali prijateljstvo i pobratimstvo *usque ad alteram* (lat. sve do daljega, do druge prilike, opisan prijevod: nedostaju glagol i imenica na koje se odnosi). I tako domaći i zanatni posli činili su mi nepodnosnim zastupnički teret. Nu za *vjeru* i *za domovinu*, bio bi ih sledio žrtvovati, ali za nevjeru nipošto.» K. Vojnović — J. J. Strossmayeru, *U Spljetu, na Ivandan [18]71.*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka starih knjiga i rijetkih rukopisa (dalje: NSK-ZSKiRR), *Ostavština K. Vojnovića*, R 5332/13. Usp. Tomislav MARKUS, «Korespondencija Strossmayer — Vojnović. Izabrani dokumenti», *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 25 (2007.), 344-346.

⁷ Riječ je o specifičnom povijesnom fenomenu vezanom za grad Dubrovnik. Ishodište fenomena »srbokatolika« nalazi se u teorijama Vuka Stefanovića Karadžića, koji je moderno određenje srpstva izjednačio s uporabom štokavštine, nasuprot prije uvriježenom obrascu po kojem je jedino pravoslavni kršćanin mogao biti Srbom. Taj se Karadžićev stav povezuje s njegovim prihvaćanjem iskrivljenih učenja srednjoeuropskih slavista J. P. Šafařika i J. Kollara o štokavštini kao srpskom narječju. Prvi promicatelj ideje da su Dubrovčani Srbi bio je Đorđe (Georgije) Nikolajević, svećenik malobrojne pravoslavne zajednice u Dubrovniku (1838. u Dubrovniku je bilo 380 pravoslavaca), koji je nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) imenovan prvim dabrobosanskim (sarajevskim) metropolitom. Presudna za prihvaćanje Nikolajevićevih ideja i nastanak fenomena »srbokatolika« bila je činjenica da su ih prihvatili pojedini

samo tri godine nakon objavljivanja očeva programa »Što hoće neodvisna narodna stranka?« pokušao promovirati i usmjeriti politiku u gradu Dubrovniku u srpskom smjeru.

Lujo Vojnović ostao je do kraja svoga života kao političar, povjesničar, književnik i diplomat privržen srbokatoličkim idejama. Godinama djeluje u državnoj i diplomatskoj službi Kneževine (od 1910. Kraljevine) Crne Gore i Kraljevine Srbije. Tijekom rata pristaje uz tzv. Jugoslavenski odbor te se kod vlada država Antante posebice zauzima za što manje teritorijalne ustupke Kraljevini Italiji u Istri i Dalmaciji.⁹ Nakon višegodišnjih neuspješnih nastojanja da u okviru Demokratske i Samostalne demokratske stranke ostvari političku karijeru u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji u poznom razdoblju svoga političkoga djelovanja, krajem tridesetih godina, pristupio je Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ) i 1938./39. postao član Senata Kraljevine Jugoslavije. U tom se razdoblju isticao kao protivnik procesa federalizacije države i uvrštavanja Dubrovnika i njegove okolice u autonomnu hrvatsku jedinicu unutar Kraljevine Jugoslavije — Banovinu Hrvatsku (1939.). Vladi u Beogradu (ministru unutarnjih poslova ili obrane) i knezu namjesniku Pavlu Karađorđeviću obratio se prijedlogom da se Dubrovnik ne uključi u Banovinu Hrvatsku, nego da dobije status posebne administrativne jedinice u sklopu Kraljevine Jugoslavije.¹⁰ Ubrzo nakon formiranja Demokratske Federativne Jugoslavije 22. kolovoza 1945. vlastima u Beogradu upućuje promemoriju *Politički status Dubrovnika* u kojoj ide puno dalje od promemorije i memoranduma iz 1939. godine te predlaže konstituiranje cijele Dalmacije kao zasebne autonomne cjeline unutar nove države.¹¹

ugledni domaći katolici Medo Pucić/Osatto Pozza i Matija Ban. Prvo otvoreno spominjanje »srbokatoličke« ideje u Dubrovniku vezano je uz Banov boravak u tom gradu 1848. godine. Osamdesetih godina 19. stoljeća srbokatolički pokret prerasta od jezičnog srpstva u politički pokret, koji nastupa otvoreno neprijateljski prema Hrvatima. »Srbokatolici« su uz izražavanje srpske nacionalne ideologije prihvatili i srpske političke ciljeve, posebice naglašeno u odnosu prema Dubrovniku, njegovoj povijesti, kulturi, jeziku i književnosti, kao srpskom gradu. Ostajući tek privjesak integralne srpske nacionalne ideologije u kojoj je presudno mjerilo bila i ostala protonacionalna pripadnost Srpskoj pravoslavnoj crkvi, srbokatolički je krug bio »idealtipski« primjer neuspjele nacionalne ideologije. U časopisu *Dubrovnik*, br. 1-2/1990., objavljena su tri priloga u kojima se objašnjava geneza povijesnog fenomena »srbokatolika«: Ivo BANAC, »Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga 'Srba katolika' (179-210), Vlaho BENKOVIĆ, »Dubrovački Srbi-katolici i 'novi kurs' u hrvatskoj politici« (211-231) i Trpimir MACAN, »O pristupu srbokatoličkom fenomenu« (232-246). Također vidi Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici. Istine i zablude*, Naklada autora, Dubrovnik, 2011.

⁸ O Nikši Gradiju vidi Irvin LUKEŽIĆ, »Posljednji dubrovački vlastelin — pjesnik Nikša Matov Gradi (1825—1894)«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, Dubrovnik, sv. 46 (2008.), 137-225.

⁹ Vidi *The Yougo-Slav State. Suggestions for a friendly understanding between Italy and Yougo-Slavs*, (prosinac 1918.), Tekstovi i govori Luje Vojnovića, HDA, OFV, (01.781), kut. 15, AJ, 50.

¹⁰ HDA, OFV, (01.781), kut. 16, AJ, 61. Prijedlog L. Vojnovića da Dubrovnik dobije status posebne administrativne jedinice: 1) Pismo L. Vojnovića upućeno ministru unutarnjih poslova ili obrane; 2) Mémoire sur Raguse. Prijedlog L. Vojnovića upućen knezu Pavlu.

¹¹ L. Vojnović, *Politički status Dubrovnika (1945.)*, HDA, OFV, (01.781), kut. 22, AJ, 87.

Analiza rukopisne ostavštine Iva Vojnovića posvjedočuje da se, kada je riječ o oblikovanju njegova nacionalnog identiteta, ne može poistovjetiti ni s ocem niti s bratom. Naime, unatoč tome što je zajedno s bratom Lujom postupno prihvatio jugoslavenska i prosrpska stajališta, do kraja života u okviru svoje unitarno jugoslavenske i prosrpske orijentacije donekle je zadržao i hrvatski identitet. No, ovaj je s godinama bio sve više potiskivan te ga se ponekad može iščitavati samo s margina njegove rukopisne ostavštine. U određenoj mjeri može se govoriti i o višeslojnom identitetu, odnosno o koincidiranju različitih onovremenih identiteta u Iva Vojnovića. Svjedočanstva o tome nalazimo u rukopisnoj ostavštini (korespondenciji i dnevnicima) kao i u njegovu literarnom opusu, u kojemu nalazimo izraz njegovih političkih ideja (dio opusa inspiriran jugoslavenskom nacionalističkom problematikom). Budući da književno djelovanje Iva Vojnovića, o kojemu nalazimo obilje podataka u njegovoj rukopisnoj ostavštini, obuhvaća dugo razdoblje, od početka osamdesetih godina 19. stoljeća pa sve do uoči njegove smrti 1929., treba se ukratko osvrnuti i na taj aspekt njegova djelovanja.

Književna djelatnost Iva Vojnovića

Književna djelatnost Iva Vojnovića nije zanimljiva i vrijedna samo s književnopolitičkog motrišta nego u određenim segmentima, kako je naznačeno, njezin sadržaj predstavlja i vrijedno povijesno svjedočanstvo, odnosno odraz njegovih političkih stajališta, a ponekad u njima nalazimo i alegorijsku transpoziciju aktualnih povijesnih događanja.

Ivo Vojnović ulazi u hrvatsku književnost 1880. godine pod pseudonimom Sergij P.[ustijerna]¹² kada mu je August Šenoa, kojemu je Kosto Vojnović, zainteresiran za prosudbu Ivoove književne nadarenosti, kriomice predao rukopis njegove pripovijetke *Geranium*, objavio literarni prvijenac u *Vijencu*. Godine 1884. Matica hrvatska objavljuje mu pod istim pseudonimom novele pod nazivom *Perom i olovkom*, a dvije godine kasnije i oveću pripovijetku *Ksanta*. Po tematskim i stilskim odlikama ta je Vojnovićeva lirska proza, kojom dominira simbolistička estetika i secesijska bujnost, uz gotovo nestvaran ugođaj sutonskih pejzaža, anticipacija proze hrvatske moderne u čije se začetnike i najistaknutije predstavnike na dramskom polju ubraja upravo I. Vojnović, navijestivši hrvatsku književnu modernu svojim *Ekvinocijom* 1895. godine. *Ekvinocijo* je nagrađen i praizveden u Zemaljskom (Hrvatskom narodnom) kazalištu u Zagrebu 30. listopada 1895. za vrijeme posjeta cara i kralja Franje Josipa I. Za svoga prvog duljeg boravka u Dubrovniku (1891.—1898.) Ivo Vojnović je napisao *Lapadske sonete* od kojih su prva četiri objavljena pod naslovom *Dubrovački soneti* 1900./1901. *Lapadski soneti* — prvi, »Januar«, napisan je 1891., a posljednji — *Miholjice* — 1901., pred-

¹² Pustijerna je jedan od najstarijih dubrovačkih lokaliteta. Nalazi se u jugoistočnom dijelu dubrovačke povijesne jezgre, u blizini koje se nalazila kuća djeda i bake Iva Vojnovića po majci. O tom dubrovačkom lokalitetu vidi Nada GRUJIĆ, »Dubrovnik — Pustijerna: istraživanje jednog dijela povijesnog tkiva grada«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 1986., br. 10, 7-39.

stavljaju *hommage* gradu Dubrovniku, govore o njegovoj prošlosti i njegovoj vlasteli, puni su reminiscencija na slavno razdoblje Dubrovačke Republike, njezin državni ustroj i ideju slobode koja se u njemu odražavala, ali oni ujedno predstavljaju metaforu pjesnikove osobnosti, koja se nadahnjivala upravo tim vrijednostima dubrovačke prošlosti.

Prva Vojnovićeva drama, *Psyche* (Zagreb, 1889.), nastala je u Križevcima za petogodišnjeg službovanja na tamošnjem sudu. Ubraja se u njegove manje cijenjene tzv. kozmopolitske drame, u kojima se radnja odvija u imaginarnom svijetu europskih prijestolnica i aristokratskih salona. Naišla je na oštre ocjene književnih kritičara, ali i na pohvale vrlo utjecajnih osoba (F. pl. Marković). U taj ciklus ubrajaju se i neke kasnije drame — *Gospođa sa suncokretom* (Zagreb, 1912.) te fragment *Pastoralne simfonije*.¹³ U prvoj radnja se odvija u Veneciji i Londonu, a u drugoj u Parizu. Povjesničari hrvatske književnosti smatraju da ta djela nisu uspjela transcendirati vremenski okvir njihova nastanka, odnosno da se ne mogu ubrojiti u djela hrvatske književnosti trajnije vrijednosti. Sličnu sudbinu književna kritika je odredila i nekada popularnim Vojnovićevim dramama s izrazitom jugoslavenskom nacionalističkom tendencijom (*Smrt Majke Jugovića*, Zagreb, 1907.; *Lazarevo vaskrsenje*, Dubrovnik, 1913.). Unatoč takvome ne odveć pozitivnom pravorijeku književne kritike, Vojnovićeva su kozmopolitska djela imala velik odjek kod onodobne publike, posebice *Gospođa sa suncokretom*, napisana pod dojmom novinskih izvješća o ubojstvu iz strasti koje je 1910. u Veneciji uz pomoć svojih pomagača počinila Poljakinja Marija Tarnowska. I premda su je hrvatska kazališna i književna kritika uglavnom ocijenili negativno, među ostalima Antun Gustav Matoš¹⁴ i Tin Ujević,¹⁵ na europskim je pozornicama ta drama polučila velik uspjeh, posebice u Budimpešti. Mađarsko-američki redatelj Mihály Kertész je nakon Prvoga svjetskog rata snimio i istoimeni film, *Die Dame mit den Sonnenblumen* (1920.).¹⁶

¹³ Fragment, zapravo veći dio prvog čina *Pastoralne simfonije*, čuva se u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku. Vojnović ga je napisao na francuskom jeziku i potpisao inicijalima N. N., nastojeći i taj put ostati anonimn.

¹⁴ Vidi *Savremenik*, Zagreb, br. 7. 1912. A. G. Matoš nije Vojnovića podnosio ni kao književnika ni kao »kšeftaša« (trgovca hrvatstvom, od njem. *das Geschäft*, posao, zanimanje, trgovina), pa ga zbog te političke trgovine vrlo često naziva »majstorom s mora«. Posebice mu je zamjerio što je prilikom izlaganja djela hrvatskih umjetnika na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. u izložbenom paviljonu Kraljevine Srbije (Meštrović, Rački, Krizman i drugi, koje također naziva »kšeftašima«), u katalogu hrvatske zemlje do Jadrana prikazao srpskima, ustvrdivši pri tome ironično da »srbijanska vlada nagrađuje dičnog contea državnim izdanjem njegove već toliko preštapavane 'Majke Jugovića'. *Hrvatska sloboda*, Zagreb, br. 177. i 178. od 4. i 5. VIII. 1911.

¹⁵ Tin Ujević ocijenio je *Gospođu sa suncokretom* uglavnom negativno, kao djelo »bez duše«, koje nedostatak sadržaja teži nadoknaditi dotjeranošću forme, a psihološku analizu likova frazama i stilizacijom, koju dovodi do pretjeranosti. No, unatoč tome u njoj je prepoznao zatomljenu snagu Vojnovićeva talenta, što ju je spasilo od pada u arteficialnost i banalnost. Vidi: *Sabrana djela Tina Ujevića. Kritike, prikazi, članci, polemike o hrvatskoj i srpskoj književnosti*, ur. Dragutin Tadijanović, Znanje, Zagreb, 1963.—1967., sv. VII., 71.

Svoje dvije najbolje drame *Ekvinocijo* (Zagreb, 1895.) i *Dubrovačku trilogiju* (Zagreb, 1902.) I. Vojnović je napisao za vrijeme službovanja u Dubrovniku (1891.—1898.), Supetru na Braču (1898.—1899.) i Zadru (1899.—1903.). U njima progovara kao originalan umjetnik i najistaknutiji predstavnik jednog literarnog pokreta — hrvatske moderne. Prema drugom velikom predstavniku hrvatske moderne Milanu Begoviću, Vojnović se njima afirmirao kao prvi scenski pjesnik svoje generacije, a prema hrvatskim književnim kritičarima kao dramatičar koji je jedino tim djelima preživio svoje vrijeme i trajno ušao u hrvatski dramski repertoar. Potkraj života još se jednom vratio motivima svojih najboljih drama u djelu *Maškarate ispod kuplja*, (Zagreb, 1922.), dok je u svojoj posljednjoj drami pod nazivom *Prolog nenapisane drame* (Beograd, 1929.) zaokružio svoj tzv. kozmopolitski opus, djelomice nastao i pod utjecajem onovremenih pomodnih teatarskih uzora. Uoči Prvoga svjetskog rata I. Vojnović je napisao svoje najsimboličnije i najapstraktnije djelo *Imperatrix. Misterija ostrva zaboravi* (Zagreb, 1919.). To je djelo zbog svoje patetike, romantičkih egzaltacija i nedostatka dramske radnje naišlo na negativnu ocjenu kazališne kritike. Međutim, po svome je sadržaju začuđujuće vjerna anticipacija događaja koji su prethodili Prvome svjetskom ratu.

Ivo Vojnović u Zagrebu i Križevcima.

Prvi znaci financijske rastrošnosti — anticipacija »supetarske afere«

Ivo Vojnović u Zagreb dolazi još uvijek nedovoljno vješt standardnom hrvatskom književnom jeziku, što mu je pricinjavalo teškoće, sa sedamnaest godina te u njemu završava osmi razred gornjogradske gimnazije. Dana 30. srpnja 1877. pristupio je pravno-povijesnom državnom ispitu iz rimskoga prava i većinom glasova proglašavaju ga nesposobnim. Naišavši na podršku i razumijevanje obitelji, ponovno je pristupio ispitu i položio ga 10. travnja 1878. Godine 1880./81. završio je studij prava i filozofije na zagrebačkom Sveučilištu. Njegova je pravnička karijera započela, međutim, prije formalnog svršetka studija, jer je, čim je 1879. apsolvirao na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u kolovozu iste godine imenovan besplatnim prislušnikom Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu. Na tom je mjestu ostao do 1884. kada je započelo njegovo službovanje u Križevcima.

Dolazak Iva Vojnovića u Križevce bio je najuže povezan s oporbenim djelovanjem njegova oca Koste. Naime upravo 1884., kada je završio vježbenički staž njegova sina Iva na Kraljevskom sudbenom stolu u Zagrebu, K. Vojnović objavio

¹⁶ M. Kertész (Manó Kertész Kaminer; Budimpešta, 24. prosinca 1886. — Hollywood, 10. travnja 1962.). Poznatiji je po svome amerikaniziranom imenu i prezimenu Michael Curtiz, koje uzima nakon odlaska u SAD 1926. godine. U Hollywoodu je postao jedan od vodećih redatelja kompanije Warner Bros. U bogatom redateljskom opusu posebno mjesto pripada antologijskom filmu *Casablanca* (1942.), s Ingrid Bergman i Humphreyem Bogartom, za koji je nagrađen Oscarom.

je svoj programski govor *Što hoće neodvisna narodna stranka?* Odgovor bana Khuena-Héderváryja uslijedio je vrlo brzo. Provodeći svoju politiku između ostaloga i metodom uništavanja egzistencije svojih političkih protivnika, a ne mogavši u tom trenutku dohvatiti sveučilišnog profesora Kostu Vojnovića, Kuen-Héderváry naložio je 29. ožujka 1884. da se njegova sina Iva premjesti na sud u Osijeku (na dokumentu je zabilježena napomena da se radi o izričitoj odluci bana). K. Vojnović uzalud je nastojao poništiti tu odluku. Uspio je jedino odgoditi premještanje do 14. svibnja 1884. i to na sud u Križevcima. Ivo Vojnović počeo je raditi kao pristav na Kotarskom sudu u Križevcima 14. lipnja 1884. godine.

Križevci su tada imali 3000 stanovnika. Prema Mirku Žeželju, autoru životopisa Iva Vojnovića, Ivo nije volio Križevce i koristio je svaku priliku da pobjegne u Zagreb roditeljima, sestrama i bratu, radi lektire, literature i kazališta.¹⁷ Prvi put je bio odvojen od roditeljskog doma i morao se sam brinuti o sebi, a bio je sasvim nepraktičan i vrlo lakouman u novčanim pitanjima. Godine 1886. plaća mu je povišena na 900 forinti godišnje, ali mu ni to nije bilo dovoljno. Šimi Mazzuri, prvaku oporbene Neodvisne narodne stranke i uredniku glasila *Pozor*, inače velikom prijatelju njegove obitelji, javlja 21. kolovoza 1886. da je potpisao mjenicu koju mu je ovaj poslao, a već 20. prosinca iste godine šalje mu u pismu novu mjenicu i moli ga da mu priskrbi od kakvog novčara pod bilo kakvim uvjetima 300 forinti na četiri mjeseca.¹⁸ Iako je Ivo te svoje financijske »operacije«, s kojima će nastaviti cijeloga života, i kasnije nastojao zatajiti obitelji, nisu mogle ostati nepoznate njegovu ocu, koji mu 1. srpnja 1899., proročanski nagovijestivši financijsku katastrofu iz 1907., piše: »Guarda il soldo! Su questo scoglio se non ti coreggi ti rompera!« (Čuvaj novac! Ako se ne popraviš, na toj ćeš se hridi slomiti!).¹⁹

Unatoč stalnim naporima za premještanje iz Križevaca, boravak Iva Vojnovića u tom gradu ipak nije bio sasvim sumoran. Ondje je dovršio novele *Perom i olovkom* (1883./84.) i roman *Ksanta* (1886.) te napisao dramu *Psyche* (1889.), pseudosimboličku komediju u tri čina nadahnutu antičkim mitom o Amoru i Psihi. Drama *Psyche* praizvedena je u Zagrebu u starom kazalištu na Markovu trgu 15. veljače 1890. godine. Nakon Zagreba izvedena je u Grazu (1892.), Splitu (1893.), Osijeku (1898.), Novom Sadu (1898.), zatim ponovno u Zagrebu i to u prerađenom obliku (1908.), a potom u Osijeku i Ljubljani (1910.).²⁰ Činjenica da je drama *Psyche* izvedena u Grazu samo dvije godine nakon zagrebačke praizvedbe svjedoči o velikom ugledu njezina autora u širem monarhijskom kulturnom okruženju već u samim počecima njegova dramskog stvaranja. Josip Pasić je u kritici drame u *Vijencu* zamijetio da je glavni muški lik Braniewski, prem-

¹⁷ Mirko ŽEŽELJ, *Gospodar Ivo*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1977., 16.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Vojnović Kosta — *Pisma sinu Ivi Vojnoviću*, NSK-ZSKiRR, R 5826b.

²⁰ Vidi Slavica ŽURA VRKIĆ, »Vojnovićeva *Psyche* u Grazu 1892. Tragom pisama Mare Čop Marlet«, *Dubrovnik*, X/1990., br. 3, 19–42.

da neiskren i nedosljedan u stvari istinit, jer se radi o transpoziciji ličnosti samoga autora koji ne otkriva i ne može otkriti sve svoje karte.²¹ Ivo Vojnović je u svome *Bolničkom dnevniku* 20. srpnja 1915. priznao da je osnova za njegovu dramu *Psyche* bila romansa s Olgom Kiepach, članicom ugledne plemićke obitelji koja je u Križevce došla početkom 19. stoljeća.²² U stvari Križevci su bili mjesto dvostruke ljubavi Iva Vojnovića. Tu je proživio romansu s Olgom pl. Kiepach, ali se i zaljubio i trebao oženiti Martom Locatelli,²³ kćerkom baruna Mihajla Locatellija iz Cormonsa. Na to da se radilo o velikoj obostranoj ljubavi te da su bili razdvojeni na inicijativu Martine obitelji, upućuju i kasnije dnevničke zabilješke Iva Vojnovića. Tijekom Prvog svjetskog rata Marta pl. Kiepach doživjela je veliku obiteljsku tragediju kada je na ruskom bojištu 12. kolovoza 1915. poginuo njezin sin Marcel rođen 12. veljače 1894. u Križevcima. Bio je izumitelj na području magnetizma, elektronike i akustike, prijenosa zvučnih signala i transformatora. Kada je izbio rat, javio se u dragovoljce i poginuo u 21. godini života. Njegovi su posmrtni ostaci 1917. doneseni u Križevce, gdje su položeni u obiteljsku grobnicu na Gradskom groblju.²⁴ Kada je čuo vijest o tragičnoj pogibiji Marcela pl. Kiepacha, Ivo je 6. rujna 1915. u *Bolničkom dnevniku* zapisao: »Na bojnome polju umro jedini sin Pepija Kiepacha i ... Marte! — Jadni roditelji! — Bio bi moj da smo se uzeli mi dvoje! — Koja tragedija njezin i moj život otkada se rastavismo! — Sve bi bilo drugačije da nas ne razdvojiše! — A ipak — moralo je tako da bude! — I bolje je!«²⁵

Ivo Vojnović ostao je u Križevcima punih pet godina, neprestano nastojeći isposlovati premještanje. Budući da u tome nije uspijevaao tražio je, kako bi izbjegao doseg nadležnosti bana Khuena-Héderváryja, premještanje u Trst ili Zadar, tj. u Cislajtaniју. Kosto Vojnović obratio se s tim u vezi prijatelju Mihovilu Pavlinoviću, jednome do članka Narodne stranke u Dalmaciji, zastupniku u Dalmatinskom saboru i bečkom Carevinskom vijeću, da kada dođe u Beč preporuči u Ministarstvu unutarnjih poslova povoljno rješenje Ivoove molbe. Također je poslao Iva u Beč s preporukama utjecajnih osoba, nadajući se da bi mogao dobiti namještanje u nekom od zajedničkih ministarstava Austro-Ugarske Monarhije (ministarstvo financija, rata i vanjskih poslova). Uputio ga je i austrijskom ministru pravde, grofu Friedrichu Schönbornu, pripadniku stare češke plemićke obitelji njemačkog podrijetla, s preporukama istaknutog češkog političara Ladislava Riegera, članka češke Narodne stranke i predvodnika višegodišnjeg češkog pasivnog otpora prema bečkom Carevinskom vijeću. Na Riegera je u tom smislu trebao utjecati poljski knez i političar Adam Stanislaw Sapieha.²⁶ Očekivanja vezana

²¹ M. ŽEŽELJ, *Gospodar Ivo*, 49–50.

²² Opširnije vidi Zoran HOMEN, *Obitelj Kiepach od Haselburga u Križevcima*, Gradski muzej Križevci, 22. travnja do 16. svibnja 2004., Križevci, 2004.

²³ M. Locatelli pl. Kiepach (Cormons, kotar Gorizia, Furlanija, 24. svibnja 1874. — Graz, 25. travnja 1962.).

²⁴ O M. Kiepachu vidi opširnije: Z. HOMEN, *Obitelj Kiepach od Haselburga u Križevcima*, 23–29.

²⁵ NSK-ZSKiRR, *Dnevnik Iva Vojnovića*, R 5620.

uz Ivovo namještenje u Beču nisu se ostvarila, za razliku od nada glede Zadra, koje su na kraju, usprkos tome što su mogle biti osuđene nekim proceduralnim teškoćama, ipak polučile uspjeh.²⁷

**Djelovanje Iva Vojnovića u Dalmaciji,
od prelaska u Namjesništvo u Zadar 1899.
do premještanja u Supetar 1907.**

S obzirom na ljetni dopust i proceduru razrješenja Ivo Vojnović je u Zadar stigao potkraj rujna 1899. Sa sobom je donio već gotovi *Suton*, koji je uskoro poslao novopokrenutom časopisu tzv. napredne omladine²⁸ *Život*²⁹ (objavljen u br. 2, 1900.) i Hrvatskom zemaljskom kazalištu u Zagrebu (praizvedba 8. svibnja 1900.). *Allons enfants!*, kasnije umjesto *Sutona* uvršten kao prvi dio *Dubrovačke trilogije* (Zagreb, 1902.), već je dobrim dijelom dovršio, a posljednji dio, *Na taraci*, imao je u nacrtu. Od samoga dolaska u Zadar službu perovođe pri Namjesništvu podredio je književnom radu, držeći rukopise svojih djela u ladicama radnog stola i radeći na njima čim bi završio osnovne dnevne obveze. Međutim Ivo Vojnović tijekom svoga službovanja u Dalmaciji nije zauzeo stav političke distance, nego je vrlo pažljivo pratio politička događanja u Dalmaciji i šire te o svojim stajalištima s tim u vezi obavještavao oca i brata Luju, koji je nakon odvjetničke službe u Dubrovniku (1884.—1886.) bio tajnik crnogorskog kneza Nikole (1886.—1889.) i vršio dužnost ministra pravde u crnogorskoj vladi (1899.—1903.).

U korespondenciji s ocem Ivo Vojnović izražavao je nezadovoljstvo hrvatskom političkom elitom. U pismu od 3. ožujka 1891. osvrnuo se na aktualne satorske izbore u Dalmaciji kritizirajući pritom politički nevjerođostojno i prorežimsko držanje vodstva Narodne stranke, »isključivosti«³⁰ Prodanovih pravaša³⁰

²⁶ Vidi Vojnović Kosta — Pisma sinu Ivi Vojnoviću, Zagreb, 21. II. 1889., NSK-ZSKiRR, R 5826b.

²⁷ Molba koju je s tim u vezi Ivo Vojnović uputio austrijskom Namjesništvu u Zadru zagubila se i nije pravedno stigla na određite pa je bilo potrebno intervenirati. Vidi: Vojnović Kosta — Pisma sinu Ivi Vojnoviću, Zagreb, 30. lipnja 1889., NSK-ZSKiRR, R 5826 b.

²⁸ Napredna omladina ili naprednjaci naziv je za neformalnu skupinu pripadnika radikalne hrvatske mladeži, koji su 1895., zajedno s pravaškom mladeži, s kojom se kasnije žestoko sukobljavaju, sudjelovali u demonstracijama protiv autoritarnog režima bana Kuena Héderváryja, odnosno spaljivanju mađarske zastave (barjaka) u Zagrebu. Nakon toga većina odlazi na studij u Prag, gdje dolaze pod snažan utjecaj češkog nacionalnog pokreta na čelu s praškim profesorom filozofije i političarem Tomášom Masarykom. Nakon povratka u domovinu u prosincu 1904. formirali su se kao politička stranka — Hrvatska napredna stranka, a sljedeće godine postali su dio Hrvatsko-srpske koalicije.

²⁹ Časopisi s kraja 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata odražavaju sve veće razlike u hrvatskoj politici. »Mladi«, koji uglavnom studiraju u inozemstvu (Prag, Beč), nezadovoljni stanjem u politici, literaturi, umjetnosti, pokreću svoja glasila u kojima se miješaju estetski i socijalno-politički nazori. Dok »Pražani«³⁰ u svojim glasilima (*Hrvatska misao*, *Novo doba* i dr.) ističu politička, socijalna pa tek onda književna pitanja, samostalnost literature zastupaju »Bečani«³⁰ u časopisu hrvatske moderne *Mladost* (1898.), *Hrvatskom salonu* i najreprezentativnijem glasilu »mladih«, mjesečniku *Život* (1900./1901.).

³⁰ O Ivi Prodanu vidi Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan, političko djelovanje i parlamentarni rad*, Matica hrvatska Ogranak Zadar, Zadar, 2003.; ISTI, »Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru«, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, sv. 43/2001., 389.-457.

zbog kojih, prema njegovu mišljenju, ovi gube političke saveznike te paktiranje Srba i autonomaša u Zadru i Kotoru. Cijela mu se unutarnja politička situacija činila kaotičnom, dok je držanje vlade ocijenio pasivnim, ustvrdivši da je glavni cilj njezinih dužnosnika stjecanje visoke mirovine.³¹ Sljedeće pismo, u kojemu sada već četrdesettrogodišnji I. Vojnović, od rujna 1899. ponovno u službi u austrijskom Namjesništvu u Zadru,³² komentira držanje dalmatinskih političara, njegovo je pismo roditeljima od 8. lipnja 1901. godine. U njemu optužuje dalmatinske zastupnike da su svojim oportunizmom doveli Dalmaciju na rub propasti. Ujedno izražava dvojbu hoće li Pero Čingrija (1837.—1921.), dubrovački gradonačelnik, istaknuti član Narodne stranke i dosljedan promicatelj sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, imati hrabrosti u Pokrajinskom saboru dalmatinskom nastupiti s jednakom odvažnošću kao u Dubrovniku.³³ Glede Vojnovićeve tvrdnje o oportunizmu dalmatinskih zastupnika, treba je uzeti s rezervom, jer upravo su na izborima za Pokrajinski sabor dalmatinski u prosincu 1901. godine pravaški zastupnici Ivo Prodan i Josip Bakota izvojevali važnu pobjedu u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Zadar — Pag — Rab — Biograd nad protukandidatima autonomašima Ivanom Palčićem i Luigijem Vjekoslavom Ziliottom, što će dati zamah njegovu oporbenom djelovanju.³⁴ Vojnovićeva pak bojazan, hoće li P. Čingrija imati snage za jednako odlučan nastup u Pokrajinskom saboru dalmatinskom kao što je to činio u Dubrovniku, bila je bez osnove, jer je P. Čingrija u Saboru energično djelovao s oporbenih pozicija politike »novoga kursa«. K tome, upravo je on 6. listopada 1904. u Saboru pročitao izjavu kojom je zatraženo povlačenje namjesnika baruna Erazma Handela zbog uvrede nanižete hrvatskom narodu, kada je ustvrdio da ne vjeruje u časnu riječ dalmatinskih zastupnika jer da časna riječ u Dalmaciji ne znači ništa.³⁵

Iz spomenutih pisama Iva Vojnovića jasno se vidi da se u ranijoj zreloj dobi, premda mu se hrvatski politički spektar činio nedovoljno profiliranim, prema njemu nije držao antagonistički te da je, držeći se na distanci, u prosudbama u glavnim smjernicama nastojao slijediti očeva politička stajališta. Također se u odnosu na njegov kasniji leksik i pravopis uočava da koristi onovremeni hrvatski književni standard, protkan hrvatskim jezikom dubrovačkoga kraja, dok će kasnije u korespondenciji, dnevnicima i književnim radovima biti sve prisutnije

³¹ HDA, OFV, (01.781), *Konstantin Vojnović, Osobni spisi*, kut. 32.

³² Već 1891. bio je premješten iz Zadra u Dubrovnik, u kojemu službuje od 1891. do 1898., obnašajući najprije dužnost stalnoga koncipista Kotarskog poglavarstva, a zatim komesara.

³³ HDA, OFV, (01.781), *Konstantin Vojnović, Osobni spisi*, kut. 32.

³⁴ Vidi M. DIKLIĆ, »Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru«, 391-392.

³⁵ Opširnije vidi: Vinko KISIĆ, *Na obranu poštenja. Namjesnička afera u Dalmaciji*, uredio i izdao V. Kisić, Zadar, 1904.; M. DIKLIĆ, »Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru«, 406-407. Ivo PERIĆ, »Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novoga kursa u Dalmaciji«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVII/1966.—1967., Sarajevo, 1969., 367-394.

unošenje srbizama, a pod bratovim utjecajem u političkim stajalištima sve više prevladavati filozofska i jugoslavenska orijentacija.

U pismima bratu Luju s početka 20. stoljeća Ivo Vojnović je međutim sasvim otvoreno počeo iznositi protuaustrijska stajališta, zanemarujući pritom činjenicu da bi ga ta pisma kao službenika Namjesništva mogla kompromitirati i ugroziti mu karijeru. U pismima upućenim bratu Luju početkom 20. stoljeća također nailazimo na anticipaciju nekih važnih političkih događaja. Tako je na primjer u pismu napisanom u Zadru 7. studenoga 1901., na temelju informacija iz Beča, predvidio rat Austrije protiv Srbije, kojim je trinaest godina kasnije počeo Prvi svjetski rat. Bratu prenosi riječi jedne osobe s bečkog Dvora koja ga je upozorila na predstojeći rat te na okolnosti u kojima će početi: »Ja sam se razgovorio s jednom visokom osobom iz dvora i rekla mi je *con molta segretezza che la prima guerra dell'Austria sarà contro la Serbia!* I da su stvari već jako naprijed!«³⁶ I. Vojnović k tome pozorno prati i izvješćuje brata o događajima na Balkanu, a posebice ga informira o izvješćima vezanim uz događanja u Srbiji i Crnoj Gori, u kojoj je Lujo tada službovao. U pismu koje sadrži samo oznaku godine — 1903. — prenio mu je sadržaje brzojava vezanih uz puč (tzv. majski prevrat), koji je 29. svibnja 1903. u Beogradu izvela skupina časnika srbijanske vojske, pripadnika tajne organizacije *Crna ruka*, pod vodstvom pukovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa, kada su brutalno ubijeni kralj Aleksandar Obrenović i njegova supruga kraljica Draga, bivša dvorska dama kraljice Natalije Obrenović.³⁷

Premještaj u Supetar. Uzroci i tijek afere iz 1907. godine

Premještaj Iva Vojnovića u Supetar koincidirao je s velikim uspjesima koje je postigla njegova drama *Smrt Majke Jugovića: dramatska pjesma u tri pjevanja*, objavljena u Zagrebu 1907. i praižvedena iste godine u Beogradu. To donekle olakšava razumijevanje događaja koji su uslijedili, tijekom kojih je I. Vojnović počinio veliku nepromišljenost, a u pokušaju popravljavanja pogreški, lakoumnno vjerujući u dobre namjere nekih osoba, pokazao posvemašnju naivnost. Žeželj je u svojoj još uvijek nenadmašenoj monografiji o Ivu Vojnoviću (koja na žalost nije opremljena znanstvenim aparatom pa nije moguće provjeriti sve navode) ustvrdio da je Vojnović u »ovo supetarsko doba, s majkom i Katicom, kao glava obitelji i starješina otoka, živio u pravoj ekstazi, izvan skromne činovničke realnosti, obuzet stvaranjem i uspjesima *Smrti Majke Jugovića*«³⁸ Radilo se također o utjecaju naslijeđenih aristokratskih manira od kojih je bilo vrlo teško odustati i onda kada su sredstva za njihovo prakticiranje postala nedostatna. Milan Begović je, govoreći o Ivu Vojnoviću, ustvrdio da »čitav njegov život nije nego raskošna gos-

³⁶ »vrlo povjerljivo da će prvi rat Austrije biti protiv Srbije.« Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

³⁷ Isto.

³⁸ M. ŽEŽELJ, *Gospar Ivo*, 131.

podska palača, sa sjajnom fasadom, divnim enterijerima, punim umjetnina i zanosna i fantazija, a on među njima kao gospodar riječi, kojom opaja i sebe i nas i one što će doći«³⁹ Takav život nastojao je voditi još od službovanja u Križevcima, a za to je trebalo mnogo novca, mnogo više nego što je ostvarivao redovitim primanjima i povremenim kazališnim tantijemima. Došavši na Braču u mogućnost da posegne u blagajne fondova, čije je ključeve posjedovao kao supertarski kotarski poglavar, to je i učinio, uvjeravajući se da to čini na račun svojih »budućih izvanrednih primitaka«.

U pismu bratu Luju 7. travnja 1907. Ivo mu javlja da je izdanje od 500 primjeraka *Majke Jugovića* prodano.⁴⁰ Također ga moli da sa suprugom Tinkom⁴¹ nastoji postići da mu stanoviti Bečanin gospodin Plohn pozajmi 30.000 kruna kako bi se već jednom »oslobodio od svega i svih«⁴² Očito je na taj način pokušao pokriti dugovanja. Nadalje, govori mu o namjeri da napusti Supetar i službu, odnosno o tome da zajedno s majkom i sestrom Katicom početkom svibnja otputuje u Zagreb, gdje je s upravom Zemaljskog kazališta već bio započeo pregovore o preuzimanju službe dramaturga ili u La Sange, na veleposjed šurjaka Charlesa Loiseaua u Francuskoj i da ne zna hoće li se uopće vratiti, osim da preuzme stvari. U sljedećem, nedatiranom, pismu javlja bratu da bi mu i sam došao u Beč te ga moli da zatraži barem pola iznosa — 15.000 kruna — na temelju njegova osiguranja od 20.000 kruna, kod Greshama. U to su vrijeme neki vlasnici fondova već počeli potraživati svoj novac i on je pokušao što prije udovoljiti njihovu zahtjevu.⁴³

Lujo je u vrijeme kada mu je Ivo uputio pismo od 7. travnja 1907. već bio preuzeo dužnost na carskom Dvoru u Sofiji,⁴⁴ gdje se nalazio nakon što je u Beogradu dvije godine bio odgajatelj princa Aleksandra Karađorđevića.⁴⁵ Ta je

³⁹ Isto.

⁴⁰ Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁴¹ Tinka Vojnović, podrijetlom iz obiteji Kopač/Šimrak.

⁴² »molim te radi tamo s Tinkom u onoga g. Ploh[n]a da učini ti zajam i da *libera una volta tanto di tutto e tutti*« Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826. Podatak o novčanom iznosu nije naveden u pismu. M. Žeželj ga međutim citira kao podatak iz navedenog pisma premda ga je preuzeo iz nekog drugog izvora. Vidi M. ŽEŽELJ, *Gospar Ivo*, 131.

⁴³ M. ŽEŽELJ, *Gospar Ivo*, 131-132.

⁴⁴ Nakon boravka u Beogradu u razdoblju od 1904. do 1906. nedostaju podatci za detaljniju rekonstrukciju djelovanja L. Vojnovića od 1907. do 1912. godine. Na više mjesta spominje svoj boravak u Sofiji, gdje se trudio oko pripreme srpsko-bugarskog sporazuma. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvana su pisma koja je sa suprugom Klementinom (Tinkom) iz Sofije uputio kćerkama Kseniji i Mariji (Marici). Sačuvana je i potvrda Tajnog kraljevskog kabineta Bugarske o književnim radovima L. Vojnovića u Sofiji 1906. te jedna potvrda iz 1909. da je na molbu bugarskog cara Ferdinanda uredio Dvorsku biblioteku Vidi: L. Vojnović, *Obitelj Vojnović-Užički* (12 str., rukopis), HDA, OFV, (01.781), kut. 8, AJ 22.

⁴⁵ O okolnostima napuštanja Cetinja i odlaska u Beograd L. Vojnović zapisao je: »God 1904. prisiljen intrigama Austrije da se povuče sa svoga mjesta primio je poziv kralja Petra Karagjordjevića I. da dodje u Beograd. Kralj ga je imenovao Guvernerom 15-togodišnjeg Kraljevića Aleksandra.« L. Vojnović, *Obitelj Vojnović-Užički* (12 str., rukopis), HDA, OFV, (01.781), kut. 8, AJ 22. U stvari radilo se o tome da mu Austrija nije bila spremna potvrditi državljanska prava ako ostane u državnoj službi u Crnoj Gori.

činjenica posebice važna ima li se u vidu sadržaj nastavka toga pisma u kojem Ivo Vojnović sasvim neprikriveno izražava animozitet prema Austriji i njezinoj upravi u Dalmaciji. Konstatira da položaj Dalmacije nije više moguć bez neovisnosti.⁴⁶

Gotovo je suvišno napominjati da je takvo otvoreno očitovanje neprijateljstva prema Austriji jednog službenika austrijskog Namjesništva, a posebice prizivanje neovisnosti Dalmacije, što se moglo protumačiti i kao stajalište s veleizdajničkim konotacijama (zamisao o situiranju Dalmacije izvan sklopa Monarhije u južno-slavenskom državnom okviru), za Iva Vojnovića bilo vrlo opasno i štetno. S obzirom na to da se brat Lujo, zbog protuaustrijskog raspoloženja i djelovanja tijekom službovanja u Crnoj Gori kao austrijski državljani već kompromitirao u Beču i da mu je zbog toga bilo gotovo oduzeto austrijsko državljanstvo,⁴⁷ osnovano je pretpostaviti da je austrijska cenzura provjeravala sva pisma koja mu je Ivo slao u Beograd, Sofiju, na Cetinje i drugdje i obratno, pisma koja je on slao Ivi. Spoznaje da Ivo Vojnović dijeli bratova protuaustrijska politička stajališta, koja je ponekad neoprezno očitovao i u privatnim kontaktima, dakle ne samo u korespondenciji s njime, nisu mogle ostati skrivene i bez utjecaja na držanje Namjesništva prema njemu tijekom istrage pronevjere u Supetru, koja će se početi provoditi nekoliko mjeseci kasnije.

⁴⁶ «La posizione in Dalmazia di un uomo colto e che ha una fama da guardare non è più possibile senza l'indipendenza. Il governo di gopar Niko diventa più poliziesco e più austriaco che tutti antecedenti comessero Handel.» Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKIR, R 5826.

⁴⁷ Austrijska vlada namjeravala je L. Vojnoviću oduzeti državljanstvo ostane li u državnoj službi u Crnoj Gori pa je 1904. napustio Cetinje i 1905. prešao na službu u Beograd. To zorno svjedoči kako se u Beču percipiralo njegovo službovanje u Crnoj Gori. U Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku sačuvan je jedan nepotpisan dokument pod nazivom *Bečka osveta*, uz pismo L. Vojnovića Antunu Fabrisu, vlasniku i uredniku glasila Srpske stranke *Dubrovnik* (1896.—1904.), kalendara *Dubrovnik* (1897.—1903.) i časopisa *srđ* (1902.—1904.). U tom se dokumentu, namijenjenom tiskanju u crnogorskim i srpskim tiskovinama izvan dosega austrijske cenzure a formuliranog kao izraz stajališta uredništva, konstatira sljedeće: «*Bečka osveta*») Kako iz pouzdana izvora doznajemo, na ponovnu molbu g. Dra Luja kneza Vojnovića i g. Dra Stijepa Kneževića da, pridržavajući austrijsko državljanstvo, smije onaj prvi vršiti dužnost knj[azevskog] crnogorskog ministra pravde, a ovaj drugi knj[azevskog] crn[ogorskog] šefa odjeljenja u Ministarstvu pravde i koju je crnogorska vlada naročito notom živo preporučila bila austro-ugarskoj vladi. C[ar]skoj kr[aljevskoj] vlada odgovorila je u negativnom smislu. Ovaj se nečuveni i neljubazni akt austro-ugarske vlade prema crnogorskoj vladi ne može drukčije objasniti nego s jedne strane nepritajenom antipatijom bečkih krugova prema knezu Vojnoviću zbog njegove misije u Rimu (kao opunomoćenog crnogorskog predstavnika u Rimu tijekom tzv. svetojeronimske afere 1901./02., op. Z. G.), a s druge strane nerazpoloženjem austro-ugarskih državnika prema sudskim reformama u Crnoj Gori koje su nerazdvojno vezane sa ličnosti kneza Vojnovića. Da se nevjestoj publici prikrije pravo značenje ove osvete grofa Goluchowskoga (Agenor Goluchowski, austrougarski ministar vanjskih poslova, 1895.—1906., op. Z. G.) i njegova birokratskog poslanika na Cetinju, dozvola je određena i Dru Kneževiću.» Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, *Vojnović Lujo* (1864.—1953. [1951]), *Koresp.* 44. Vukšin — Šipak, 6. VIII. 1903. — *Antunu Fabrisu, Dubrovnik*, (ćirilica, u prilogu rukopis «Bečka osveta», latinica). O ulozi L. Vojnovića u tzv. svetojeronimskoj aferi vidi Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski institut za povijest — Vrhbosanska nadbiskupija — Dom i svijet, Zagreb, 2001., 342-369.; ISTI, «Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.—1910.) i Svetojeronimska afera», u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri / Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, ZR, ur. Lovorka Čoralić, Hrvatski institut za povijest — Matica hrvatska, Zagreb, 2009., 489-521.

Vlasnici fondova obratili su se Namjesništvu pa je sve izašlo na vidjelo. Planovi Iva Vojnovića o odlasku u Zagreb ili u Francusku propali su jer je bio pod istragom i nije smio napuštati Supetar. Namjesništvo je poslalo istražitelja savjetnika Elegija Smiricha, što je vrlo nepovoljno utjecalo na njegovo moralno i psihičko stanje. Splitska banka je na potpis dr. Enrica Pezzolija, odvjetnika i starog prijatelja obitelji Vojnović, žurno pokrila manjak, a na kraju je sve, posredovanjem L. Vojnovića, podmirila Ivova sestra Gjene, odnosno njezin imućni suprug Charles Loiseau, francuski povjesničar.⁴⁸ Budući da je istraga već bila počela, bilo je neizvjesno samo koliko će činjenica da je u cijelosti uklonjena materijalna šteta utjecati na njezin ishod. Sve do nedavnog pronalaska telegrafskih transkripata u Državnom arhivu u Zadru, koji se odnose na tijek istrage supetarske afere Iva Vojnovića, nije bilo moguće u cijelosti rekonstruirati njezin tijek, napose visinu materijalne štete.⁴⁹ Naime M. Žeželj pouzdao se u podatak da su svi spisi Namjesništva iz 1907. izgorjeli u Drugom svjetskom ratu pa mu je kao glavni izvor služilo pismo koje se sadržajem podudara s *Promemorijom* koju je Vojnović napisao više godina kasnije (vidi Prilog I.). U njoj se Vojnović u naglašeno emocionalnom tonu osvrće na uzroke spomenutog događaja i istragu koja je uslijedila.⁵⁰ Sačuvane su i njegove dnevničke zabilješke s tim u vezi, u stvari reminiscencije iz 1917.⁵¹

Dosad nepoznat dokument iz Državnog arhiva u Zadru baca novo svjetlo na zaključke nastale na temelju ranije poznatih izvora. U uvodu *Promemorije* Ivo Vojnović upozorava da nije želio biti kotarski poglavar u Supetru i da je jednom uspio izbjeći to imenovanje, zamolivši namjesnika baruna Handela, koji je umjesto njega imenovao Lanevea, ali da mu to nije pošlo za rukom drugi put. Nadalje, naglasio je kako ne zna upravljati novcem, jer ne zna odbiti nikoga tko ga moli, iz čega proizlazi da je pozajmio novac većem broju osoba te da je bila nesreća vjerovati posluži u kući i uredu, jer je otkrio da mora nadoknaditi više nego što je potrošio, što upućuje na to da su ga potkradali. Naknadno je imao oveći manjak, a imena onih koji su ga savjetovali da prikupi novac povećanjem sile (vjerojatno utjerivanjem zaostalih dugovanja) nije htio spomenuti da ne dožive njegovu sudbinu, odnosno da ne budu uključeni u istragu. Svi su oni, za razliku od njega, prošli bez teškoća i stekli mirovinu. To upućuje i na mogućnost sudjelovanja nižih službenika u otuđivanju sredstava, čija imena tijekom istrage nije htio otkriti. Zatim govori o tome kako su ga u Namjesništvu svi poticali da

⁴⁸ Vidi Charles Loiseau, *Le Balkan Slave et la crise autrichienne*, Perrin et cie, Pariz, 1898.

⁴⁹ Vidi Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD), *Tajni spisi c. k. Dalmatinskog namjesništva (1814.—1918.)*, svežanj 51, br. spisa 36 (1907. g.). Najljepše zahvaljujem kolegi iz Hrvatskog instituta za povijest Goranu Mladineu, koji me je uputio na gospodu Suzanu Martinović, povjesničarku i arhivistu u Državnom arhivu u Zadru, koja mi je pomogla u potrazi za vrijednim dokumentom iz 1907. o istrazi supetarske afere. (Dokument je uvršten kao Prilog II.)

⁵⁰ Vidi Ivo Vojnović, NSK-ZSKIR, R 7782, 14 listova, 7 kom.

⁵¹ NSK-ZSKIR, *Dnevni Iva Vojnovića*, R 5620.

prizna prekršaj, pa čak i ono što mu se nije moglo staviti na teret i da moli za milost, obećavajući mu mirovinu. Savjetnik Smirich ga je također umirivao te mu nakon okončanja istrage i zaključenja zapisnika rekao da se ne uznemiruje, da je sve formalnost i da ne će biti ništa osim premještaja. Na odlasku iz Supetra Smirich mu je na oproštajnoj cjeduljici napisao da ta žalosna epizoda ne će biti nikakva prepreka u njegovoj inače briljantnoj karijeri i da dolazi u obzir samo premještaj. Smirich je to rekao i Ivoim splitskim prijateljima odvjetnicima dr. Savo, dr. Negriniju i dr. Pezzoliju. No, čim su mu »grijesi za koje ga terete pali na pleća«, nakon priznanja pronevjere, uvidio je da se radi o zamci i da ga žele kompromitirati i osuditi. Naime, u Beču i Zadru nisu smatrali dovoljnim priznanje krivnje, vraćanje cijeloga novčanog iznosa i traženje oprosta, nego su odlučili otpustiti ga iz službe, bez prava na mirovinu. Za promjenu raspoloženja prema njemu u Namjesništvu i bečkoj Vladi Ivo Vojnović smatrao je napose odgovornim podnamjesnika Josipa Tončića, kojega je optužio za intrige, ali i samoga namjesnika Dubrovčanina Nika Nardellija, kojemu spočitava slabost i nedovoljno zauzimanje, kao i prepuštanje istražnog postupka Tončiću, koji mu je bio nadređeni u Dubrovniku (1891.—1898.). Vojnović je Tončića smatrao »austrijskim fanatikom«, no prevario se, jer očito je bio osoba nepostojana karaktera i načela. Naime, Tončić se, spoznavši da Monarhiji slijedi propast, u kratkom razdoblju prometnuo u jugoslavenskog rodoljuba te čak postao član Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu u listopadu 1918. Na neprijateljstvo podnamjesnika Tončića prema njemu Iva Vojnovića je u povjerljivom razgovoru upozorio namjesnik David (1890.—1901.), prethodnik baruna Handela, rekavši mu: »*Der T. ist ein Schuft! Geben Sie acht. Er hasst Sie!*«⁵² Namjesnik Nardelli još mu je 1898., uoči prestanka njegova službovanja u Dubrovniku i prelaska u Zadar, za Tončića rekao: »*Questo è il tuo nemico mortale e non solo tuo ma di tutta la tua famiglia.*«⁵³ Kada mu je I. Vojnović na to odgovorio da mu je Tončić govorio kako ga voli kao sina i da duguje vječnu zahvalnost njegovu ocu i stricu, Nardelli mu je, da bi ga uvjerio, pokazao tajna izvješća, protiv njega i njegove obitelji, koja je Tončić, u vrijeme Ivova službovanja u Dubrovniku, slao u Beč, ustvrdivši pritom: »*Toncich è un vile!*«⁵⁴ Pretpostavivši da ga je Tončić nastavio denuncirati i u Zadru, I. Vojnović je namjeravao zatražiti njegovo isključenje iz istrage, ali ga je od toga odgovorio Antun Gjivoje, svećenik u Dubrovniku od svoga zaređenja 1875. do 1911., kada je imenovan za splitsko-makarskog biskupa, inače ispovjednik i bliski prijatelj namjesnika Nardellija, uvjerivši ga da istraga predstavlja puku formalnost i da će sve proći dobro. Upozorio ga je da bi u slučaju prihvatanja njegova priziva pod istragu bili stavljeni i svi službenici koji vode istragu, a da bi to nepovoljno djelovalo na njezino uspješno okončanje. Gjivoje mu je

⁵² »Taj Tončić je nitkov/pokvarenjak/hulja! Budite oprezni. On Vas mrzi!«, NSK-ZSKiRR, R 7782. (Vidi: Prilog I.)

⁵³ »On je tvoj smrtni neprijatelj i ne samo tvoj, nego i cijele tvoje obitelji«. *Isto.*

⁵⁴ »Tončić je podlac.« *Isto.*

na poticaj namjesnika Nardellija također savjetovao da ne ulaže priziv protiv dekreta Namjesništva o otpuštanju iz službe (*das Entlassungsdekret*), s optužbama protiv Tončića, Smiricha i drugih nego da uputi molbu vladi u Beč u kojoj će priznati krivnju i zamoliti oprost. Ivo Vojnović prihvatio je savjet, ali dogodilo se upravo suprotno od očekivanog. Naime, u Beču su potvrdili odluku Namjesništva, odnosno dekret o njegovu otpuštanju iz službe. Da stvar bude još gora Nardelli je uspio nagovoriti prijatelje Iva Vojnovića u Beču da utječu na njega da prizna krivnju, uvjerivši ih da će time osigurati uspješan ishod istrage. Na priznanje su ga nagovarale i druge utjecajne osobe u koje je imao povjerenja, među kojima i dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću Juraj Biankini, veliki prijatelj njegova pokojnog oca te Ante Tresić Pavičić i Ante Vuković, koji su mu često pisali, potičući ga da čini sve što mu savjetuje namjesnik Nardelli. Očito opterećen osjećajem krivnje, zbog nepovoljnog okončanja istrage, Nardelli mu je kasnije, kao bivši namjesnik, savjetovao da se obrati caru Franji Josipu I. i zamoli ga za milost, obećajući mu pozitivan ishod, što bi imalo za posljedicu ukidanje dekreta o otpustu iz službe, odnosno reviziju istrage te naknadno priznanje mirovine. Vojnović nije prihvatio Nardellijev savjet, uvjeren da njegova riječ u odnosu na njega ne znači ništa. Taj je podatak važan, jer posvjedočuje da je nedatirana *Promemoria* I. Vojnovića nastala nakon Nardellijeva umirovljenja 1911. godine. Glede njezine zadaće Vojnović očito ju je napisao radi rekapitulacije cijeloga događaja, odnosno kako bi umirio samoga sebe i uklonio mrlje u svojoj biografiji, a ne kao priziv namijenjen nekoj izvršnoj ili sudbenoj instanci ili pak utjecajnoj osobi radi pokušaja revizije istrage. Pisao je o okolnostima supetarske afere i svoga otpusta iz službe i rođacima i prijateljima, navodeći pritom podatke jednake onima koje nalazimo u *Promemoriji*. To posvjedočuje pismo što ga je 1909. napisao svome rođaku Kostu Neumayeru u Zadru, sinu majčine sestre Nike, koja se udala za zadarskog liječnika Karla Neumayera.⁵⁵ Činjenica da se u stvari, unatoč naslovu koji sugerira suprotno (*Promemoria*), radilo o dokumentu privatne naravi, upućuje nas da u njemu iznijete podatke prihvatimo kao relativno pouzdanu osnovu za rekonstrukciju »supetarske afere«, jer Ivo Vojnović u svojim privatnim dokumentima nije bio sklon iskrivljavanju ili preuveličavanju činjenica vezanih uz svoje javno djelovanje pa čak i kad nisu bile ugodne i kad su mogle zadirati u njegovu intimu. Toga se također ustručavao u svojim javnim istupima i pisanim očitovanjima. Ono što nije htio povjeriti nikome, zapisivao bi u dnevnik te o tome doznajemo iz dnevničkih zabilješki.⁵⁶

Na »supetarsku aferu« iz intimne perspektive I. Vojnović se ponovno osvrnuo u *Bolničkom dnevniku* 28. veljače 1917. Pritom je svoje držanje tijekom istrage u kojoj se zatekao, a nije izbjegao njezinu negativnu razvoju i razrješenju uz pomoć laži ili bijega (na koji je, doduše, ipak pomišljao, ali ga, kao i u nekim dru-

⁵⁵ M. ŽEŽALJ, *Gospar Ivo*, 134-135.

⁵⁶ Vidi NSK-ZSKiRR, *Dnevnik Iva Vojnovića*, R 5620.

gim kritičnim situacijama, nije realizirao), opisao kategorijama antičke drame (tragedije) u kojoj se božanska osveta pojavljuje kao princip božanske pravde, kada je čovjek moralno okaljan, da bi se ispunila njezina bit, koju je Aristotel označio kao duhovno pročišćenje (katarza). No Vojnovićevo viđenje katarze, koju je doživio u Supetru, nije bilo određeno samo pojmovima antičke drame nego je bilo podjednako uvjetovano kršćanskim shvaćanjem hijerarhije odnosa između duha, duše i tijela, u kojemu je oslobođenje od tjelesnih želja važna pretpostavka postizanja duševnog mira i sposobnosti dubokih duhovnih uvida.⁵⁷

Na »supetarsku aferu« osvrnuo se i nepuna tri mjeseca kasnije, u dnevničkim zabilješkama od 25. svibnja 1917.: »Uspomene nahrupile! Sunce ih plete kao [mreže]⁵⁸ samoće! Zadnji dani Supetra! Prije 10 godina! Kako se ono sve zbilo? Zašto sam prekrstio ruke i gledao gluho u požar koji mi izgori kuću i vâs (cijeli, op. Z. G.) život! — Ja sam bacao u oganj, sam svojim rukama, drva da rasplamsa! — A mogao sam se spasiti! — Samo jedna laž, — i ja bih bio još kot.[arski] poglavar — ili savjetnik. — Nešto me jače pritezalo — nešto nemilosrdno i neodoljivo — da svršim tim životom. [...] Samo tim putem mogao sam se uspeti do spoznanja svoje snage i svoga zvanja!⁵⁹

Promemoria i *Bolnički dnevnik* Iva Vojnovića posvjedočuju da »supetarska aferu« za njega nije bila samo egzistencijalna prekretnica, jer je nakon dvadeset-trogodišnjeg (ako se uračuna vježbenički staž dvadesetomogodišnjeg) službovanja otpušten iz službe i ostao bez prava na mirovinu te u dobi od pedeset godina bio prisiljen »krenuti iz početka« nego i moralna i duhovna prekretnica tijekom koje je, pod dojmom patnje koju je proživio, doživio i velike unutarnje promjene i duhovno pročišćenje.

»Supetarska aferu« međutim za Iva Vojnovića nije bila samo duhovna prekretnica nego je označila i prekretnicu u njegovu odnosu prema politici, podjednako u smislu mijene i radikalizacije ranijih političkih stajališta, kao i u angažmanu na njihovu aktivnijem promicanju. Poput većine dalmatinskih Hrvata, političara i intelektualaca, bio je protuaustrijski raspoložen. Protuaustrijsko raspoloženje dalmatinskih Hrvata bilo je i objektivno uvjetovano, napose nedovoljnim gospodarskim angažmanom i ulaganjem Austrije u dalmatinsko gospodarstvo i infrastrukturu, zbog čega je dolazilo i do masovnijih iseljavanja, ponajprije s otoka, kao i odbijanjem prihvaćanja zahtjeva za državnopravnim povezivanjem Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, što je bio jedan od temeljnih zahtjeva Narodne stranke, koji je politički formulirao upravo Ivo otac Kosto Vojnović u *Narod-*

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Nečitka riječ.

⁵⁹ NSK-ZSKIR, *Dnevnik Iva Vojnovića*, R 5620.

⁶⁰ O glavnim političkim i gospodarskim problemima Dalmacije u razdoblju austrijske uprave nalazimo vrijedne podatke u *Brzopisnim izvješćima zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog* kao i u saborskim adresama upućivanim vladaru. Vidi M. DIKLJIĆ, »Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru«, 394-395., 397-398.

nom listu 1861. godine.⁶⁰ Što se tiče Dubrovnika antiaustrijsko raspoloženje bilo je još izrazitije, ne samo zbog prisutnosti ranije spomenutog kruga »srbokatolika« nego i zbog naslijeđene tradicije aristokratske Dubrovačke Republike, koja je stoljećima samostalno kreirala svoju politiku, odnosno mentaliteta izrazito nesklonog birokratsko-centralističkoj upravi kakvu je provodilo austrijsko Namjesništvo.

Glede utvrđivanja osnovanosti negativnog raspoloženja pretežitog dijela hrvatskih političara i intelektualaca u Dalmaciji prema Austriji treba ustvrditi da je ono, doduše, bilo objektivno utemeljeno, ali pritom snažno obilježeno očekivanjima koja su daleko premašivala stvarnu spremnost austrijske uprave na brze i radikalne zahvate. Nije se uzimala u obzir činjenica da je Austrija bila država koja je infrastrukturne, gospodarske i druge zahvate provodila sporo, evolutivno, između ostaloga i zbog glomaznosti svoga birokratskog aparata, ali uporno i dosljedno. O naizgled skromnim, no ipak vrijednim postignućima austrijske uprave u Dalmaciji govori činjenica da je izgradila luke i lukobrane, izmjerila zemlju, izradila katastarske karte i zemljišne knjige, koje se koriste i danas, preurežila pokrajinu školama (na što je utjecala pobjeda preporodnog pokreta, odnosno Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor 1870.), uredila zdravstvo, administrativno vrlo smisleno ustrojila pokrajinu, reorganizirala crkvenu pokrajinu, uredila dekanatski i župni ustroj. Tragove te administracije, civilne i crkvene, nalazimo i danas. Istina jest da nije imala »kolosalnih« investicija u Dalmaciji, no Austrija je planirala dugoročno i sve je projekte osmišljavala temeljito. U tu svrhu u Beču je početkom 20. stoljeća osnovano i Društvo za ekonomsko uzdignuće Dalmacije. Njegove analize, projekte i planove te njihovu konkretizaciju presjeklo je kratko vrijeme opterećeno predratnim i ratnim krizama do 1914. te od 1914. do 1918. godine.⁶¹

Glede protuaustrijskog raspoloženja Iva Vojnovića treba upozoriti da je, kako je već navedeno, sve do 1901. formalno podržavao očeva stajališta koja su bila utemeljena na programu Narodne stranke u Dalmaciji i Neodvisne narodne stranke u Hrvatskoj, no poglavito zbog toga što nije želio dezavuirati njegova politička osvjedočenja. U stvari distancirao se od afektivnog političkog opredjeljivanja, a pogotovo od djelovanja, pa njegovi osvrti na politička događanja u Dalmaciji i šire imaju uglavnom deskriptivno obilježje. No, nakon očeve smrti nestala je unutarnja moralna prepreka za snažnije pristajanje uz južnoslavenske i prosrpske opcije te se postupno sve više veže uz političke afinitete brata Luja. U njegovoj korespondenciji sve do 1907., dakle u godini kada se dogodila »supetarska aferu«, ne nailazimo na izrazitija politička očitovanja projugoslavenskih i prosrpskih stajališta. Te je ideje međutim počeo promicati nekoliko godina ra-

⁶¹ Na iznijete i druge prednosti, odnosno na dobre strane austrijske uprave u Dalmaciji vrlo je sistematski i jezgrovito upozorio Marko Trogrlić na međunarodnom znanstvenom skupu *Fra Šimun Milinović (1835.—1910.) barski nadbiskup. Život i djelo* (Split, 22. i 23. listopada 2010.) u izlaganju pod naslovom: »Odnos Austrije prema Dalmaciji u Milinovićeva doba« (u tisku).

nije u svojim dramama — *Smrt Majke Jugovića* (1907.) pa se može s pravom reći da su kod njega imale svoju književnu anticipaciju. Nakon otpusta iz službe međutim, kada je zauzeo radikalni i definitivni antagonistički stav prema Austriji, počeo se sve više aktivno angažirati u promicanju jugoslavenskih i prosrpskih ideja pri čemu stupa i u kontakte s istaknutim srpskim političarima.

Ivov otpust iz službe bez prava na mirovinu u obitelji Vojnović povezo se sa sjećanjem na prerano umirovljenje Koste Vojnovića, zamjerajući hrvatskim političkim čimbenicima da su ga, nakon velikih zasluga u promicanju hrvatskih crkvenih i političkih interesa, kada mu je pomoć bila najpotrebnija, napustili.⁶² Bili su uvjereni da je postojala urota u visokim austrijskim krugovima u Beču koji su, u sprezi s pojedinim Vojnoviću nesklonim službenicima u Namjesništvu, napose podnamjesnikom Tončićem, zavaravale Iva tvrdnjama o povoljnom ishodu cijeloga slučaja, kako bi ga potaknule na priznanje krivnje, pri čemu mu se kao najgora mogućnost spominjao premještanje ili umirovljenje. Zaista je neobično da se toliko inzistiralo na priznanju krivnje, kada su postojale spoznaje o okolnostima slučaja. U nedostatku presedana vezanoga uz slične slučajeve u austrijskom zakonodavstvu moguće je iznijeti samo pretpostavke. Priznanje krivnje, popraćeno molbom za oprost, ni u kojem slučaju nije moglo spriječiti kazneni progon, koji bi u slučaju uskraćivanja priznanja proveo na temelju dokaza. Mogućnost odustajanja vlasnika fondova u Supetru od svjedočenja u kaznenom postupku, s obzirom na to da je materijalna šteta potpuno uklonjena, također nije moglo spriječiti kazneni progon, jer bi se istraga i u tom slučaju provodila na temelju materijalnih dokaza. Kazneni progon moglo je spriječiti jedino potpuno uklanjanje materijalne štete i to u najkraćem mogućem roku od njezina utvrđivanja. No je li ta potpuna naknada mogla imati za posljedicu da se Ivo Vojnović nakon neminovnog umirovljenja ostavi mirovina? Zacijelo ne, jer je pristup bio prevelik. Priznanje krivnje u okolnostima odustajanja od kaznenog progona bilo je, međutim, nužno zbog odluke Namjesništva o uskraćivanju mirovine, dajući joj umjesto pravne (izricanja presude nakon provedenog kaznenog postupka) moralnu sankciju. Vojnović je prema važećim zakonima imao pravo na mirovinu te je nakon odustajanja od kaznenih sankcija u svakom slučaju trebalo uvjeravanjima o povoljnom ishodu dobiti priznanje. Ako je to točno, onda nije bio obmanut samo on nego su u zabludu bili dovedeni i veliki prijatelji njegova oca Koste, koji ga sigurno ne bi nagovarali na priznanje da nisu imali određena jamstva iz Beča o pozitivnom ishodu. No moguće je da su ipak dobili određena jamstva, ako bi kazneni postupak imao za posljedicu ne samo otpust iz službe i uskratu mirovine nego i izricanje kazne. U nedostatku relevantnih izvora, možemo samo nagađati. Za povlačenje namjesnika Nardellija iz istrage i njezino prepuštanje Tončiću ipak se može s velikom sigurnošću pretpostaviti da je bilo potaknuto iz Beča, što opetovano upućuje na tezu da odluka o Voj-

⁶² Vidi o tome opširnije: Š. Milinović — J. J. Strossmayeru Bar 12/12 '99, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, XI/A — Mil. Š. 113.

novičevoj sudbini nije donijeta u Namjesništvu u Zadru nego u vladinim krugovima. Za bilo kakve tvrdnje s tim u vezi međutim također nam nedostaju pouzdanim izvorima.

U donošenju zaključnih ocjena o »supetarskoj aferi« Iva Vojnovića uvelike nam pomaže spomenuti nedavno otkriveni izvor iz Državnog arhiva u Zadru, jer u njemu nalazimo uporište za ocjene koje bi bez njega ostale tek na razini hipoteza.⁶³ Naime, iz njega nepobitno proizlazi da je odluka o otpustu iz službe i uskraćivanju mirovine bila donijeta unaprijed, a da je odluka o kaznenom progonu ovisila isključivo o tome hoće li pronevjereni iznos biti u cijelosti nadoknađen. S druge strane ako transkripte službenih telegrafskih izvješća na relaciji Supetar Zadar, o provedbi istrage, usporedimo s navodima iz Vojnovićeve *Pro memorije*, u koje, zbog ranije navedenih razloga, nemamo razloga ozbiljnije sumnjati, s velikom izvjesnošću možemo prihvatiti da su se službenici Namjesništva tijekom istrage služili neistinitim obećanjima kako bi Vojnovića umirili i naveli da povjeruje kako će unatoč priznanju zadržati mirovinu, ako ne i biti nekamo premješten. No spomenuti je dokument napose važan zbog točnog utvrđivanja visine materijalne štete. Naime M. Žeželj je ustvrdio da se radilo o 50.000 kruna, što je bio iznimno velik iznos, a to su kasnije preuzimali drugi autori u svoje radove. Radilo se, međutim, o znatno manjem iznosu od 16.800 kruna,⁶⁴ koji je međutim za ionako rastrošnog supetarskog okružnog kapetana Iva Vojnovića, s obzirom na njegova primanja, predstavljao pravo bogatstvo i nije bio nadoknativ iz osobnih izvora.

U zaključnoj ocjeni odnosa Iva Vojnovića prema Austriji i austrijskoj upravi u Dalmaciji, nakon »supetarske afere«, treba konstatirati da ga je učvrstila u antagonističkom stavu prema Monarhiji te da je taj antagonizam kod njega, slično kao prije kod brata Luja, prerastao u duboku mržnju. Podatke o tome nalazimo u korespondenciji i dnevničkim zabilježkama Iva Vojnovića, koje svjedoče o radikalizaciji njegova protuaustrijskog raspoloženja i definitivnom političkom profiliranju u jugoslavenskom i prosrpskom smjeru.

Djelovanje Iva Vojnovića od »supetarske afere« 1907. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918. godine

Godine 1907. Ivo Vojnović stupio je na dužnost dramaturga u Zemaljskom kazalištu u Zagrebu, u kojemu ostaje do 1911. godine. U tom se razdoblju učestalo dopisivao s drugim suvremenim hrvatskim književnicima radi postavljanja njihovih djela na scenu Zemaljskog kazališta. Pri tome je dolazilo i do polemika, potaknutih sučeljavanjima tadašnjih historicističkih i modernističkih tendencija u hrvatskoj drami i teatru, kao i osobnim animozitetima. Tako je, između ostaloga, 1909. Vojnović odbio da se uprizori drama *Život kralja Hiruda* (1910.) Ante Tre-

⁶³ DAZD, *Tajni spisi c. k. Dalmatinskog namjesništva (1814.—1918.)*, svezanj 51, br. spisa 36 (1907. g.).

⁶⁴ Isto.

sića Pavičića, njegova rivala za nagradu Zemaljskog kazališta iz 1895., kada je umjesto unaprijed favorizirane Pavičićeve historicističke drame *Simenon Veliki* nagrađen njegov *Ekvinocij*. Da ne bi doveo u pitanje vrijednost sveukupnoga Pavičićeva dramskog opusa, istaknuo je vrijednost nekih njegovih ranijih djela, kao opreku u odnosu na njegovu najnoviju dramu, a posebice izdvojio *Ciceronovo progonstvo* (1909.) kao vrlo kvalitetnu dramu s tematikom iz klasične povijesti. Za *Život kralja Hiruda* ustvrdio je, u ne baš obazrivom tonu, kako ne samo što ne posjeduje ni jednu od vrijednih odlika *Ciceronova progonstva*, nego pati od najgore mane koju jedna drama uopće može imati, naime da je dosadna. Spomenuta tvrdnja iznijeta je u sklopu Vojnovićeva poduljega vrlo ironičnog osvrta na tematske i stilske odlike Pavičićeve drame *Život kralja Hiruda*, kojega je to sigurno povrijedilo.⁶⁵ Tako je Vojnović pokazao da je, premda su ga općenito smatrali srdačnim i elokventnim sugovornikom široke humanističke naobrazbe, u izricanju osobnih stajališta znao očitovati i mišljenja koja su ga zbog netaktičnosti mogla dovesti u sukob s osobom kojoj se obraća, odnosno da je sasvim nepotrebno pretvarao u neprijatelje osobe od kojih su mu neke čak bile naklonjene. Ne treba zaboraviti da se A. Tresić-Pavičić, koji je sve do izbijanja Prvoga svjetskog rata bio zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću, nastojao za njega zauzeti tijekom supetarske afere te mu se s tim u vezi pismeno obraćao. Možda je upravo utjecaj starih i stjecanje novih neprijatelja, netaktičnim i nepotrebnim očitovanjem pojedinih stajališta uz sve izrazitije projugoslavensko i filorspsko političko profiliranje, što se zamjećuje i u sve snažnijoj zastupljenosti srpske terminologije i sintakse u korespondenciji, bio jedan od važnijih razloga da se, unatoč prijateljstvu s ravnateljem Drame J. Bachom, nije uspio dulje održati na mjestu dramaturga Zemaljskog kazališta. Naime godine 1911. istekao mu je ugovor, a novi mu ugovor intendant Vladimir Treščec-Branjski (Borotha)⁶⁶ nije htio potvrditi.⁶⁷ Naime, Treščec-Branjski bio je karijerni činovnik te stoga vrlo pragmatičan. Bio je birokratski autoritativan, ali ne i samovoljan, a sve važnije odluke

⁶⁵ *Drugi koncept pisma I. Vojnovića dr. A. Tresiću Pavičiću*, Zagreb, 4. I. 1909., NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁶⁶ Vladimir Treščec-Branjski (Borotha; Topusko, 23. svibnja 1870. — Dubrovnik, 2. srpnja 1932.). Gimnaziju je završio u Zagrebu, a studij prava u Zagrebu i Beču. Godine 1895. stupio je u državnu službu u Bosni i Hercegovini, gdje je njegov otac Đuro Treščec godinama službovao te stekao položaj predstojnika Bogoštovno-nastavnog odjela Zemaljske vlade i zbog zasluga imenovan dvorskim savjetnikom. Ondje ostaje do 1907., kada prelazi u Zagreb na službu u Zemaljskoj vladi. Godine 1914. postao je veliki župan Zagrebačke županije. Bio je dva puta intendant Zemaljskog kazališta u Zagrebu (1909.—1917. i 1927.—1929.), u kojem je po treći put uspostavio stalnu operu, osnovao baletnu školu i uveo službu stalnoga scenografa. Bio je i književnik te prevoditelj, uglavnom s francuskog jezika (*Numa Roumestan*, A. Daudet, *Le Rêve*, E. Zola, *Cosmopolis*, P. Bourget). Pisao je novele i književne kritike, često pod majčinim djevojačkim prezimenom — Vladimir Borotha ili pseudonimima: Vladimir Lovinac, Milkan i dr. Vidi: Vladimir TREŠČEC-BRANJSKI, *Novele*, Zagreb, 1915.; Treščec Branjski, Vladimir; Lovinac, Milkan; Lisičar, Matija: «Izabrane proze». *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, ur. Stanko Korać, Zagreb, 1969.; Mirko MARJANOVIĆ, *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Matica hrvatska Sarajevo — HKD Napredak, Sarajevo, 2001.; *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, Zagreb, 2009., 31-32.

⁶⁷ Prema Željku Treščec-Branjski (Borotha) htio je ukloniti I. Vojnovića s položaja na koji ga je dovela Hrvatsko-srpska koalicija. M. ŽEŽELJ, *Gospodar Ivo*, 148-149.

donosio je u dogovoru s vladom. Kontinuirani politički napadi na Iva Vojnovića u tisku u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine, zatim oštra kritika njegove repertoarske politike i financijske poteškoće, kao i činjenica da je jugoslavenska revolucionarna omladina u njemu vidjela svoga pisca i da su izvedbe drame *Smrt Majke Jugovića* u Beogradu u vrijeme aneksijske krize izazvale nacionalne manifestacije, učinili su neoportunim njegovo zadržavanje u Zemaljskom kazalištu i poslužili Treščecu-Branjskome kao argument za njegovo uklanjanje s položaja dramaturga. I. Vojnović, koji je svoje djelovanje u Zemaljskom kazalištu doživljavao kao nastavak upravno-političkih (V. Treščec-Branjski) i privatnih (Dragutin Freudenreich)⁶⁸ intriga, koje su se protiv njega kontinuirano vodile još od službovanja u Dubrovniku i Zadru, prihvatio je prijedlog Treščeca-Branjskog o sporazumnom razrješenju s dužnosti na kraju kazališne sezone 1910./11. uz predloženi financijski aranžman, kojim je bila predviđena isplata jednogodišnjih tantijema za novo djelo koje će predati Hrvatskom zemaljskom kazalištu (*Gospođa sa suncokretom*).⁶⁹

Od 1911. Ivo Vojnović živi kao profesionalni pisac. Najprije se uputio u Veneciju radi prikupljanja građe za dramu *Gospođa sa suncokretom* (Zagreb, 1912.). U tom razdoblju produbljuju se njegovi južnoslavenski i prosrpski afiniteti, kao i kod mnogih drugih hrvatskih umjetnika slične političke orijentacije.⁷⁰ Posebice ga se snažno dojmio Prvi balkanski rat (1912.—1913.). U nedatiranom pismu koje je uputio iz Dubrovnika J. Bachu,⁷¹ izrazio je veliko oduševljenje za balkanske saveznike. U pismu upućenom 6. svibnja 1913. Treščecu-Branjskom, osim potraživanja honorara na ime svojih autorskih prava, iznosi odluku da ostane u Beogradu sve dok se ne smiri situacija u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Iz Beograda je namjeravao otputovati sestroj u Francusku, a u Parizu je planirao organizirati prikazivanje svojih drama *Gospođe sa suncokretom* i *Lazareva vaskrsenja*.⁷²

⁶⁸ Isto, 143-144.

⁶⁹ Isto, 150.

⁷⁰ Radilo se o specifično hrvatskom povijesnom fenomenu prihvaćanja kulturmoga i nacionalnog srpstva i to ne samo kao identitetskoga okvira nego i kao izvora umjetničke inspiracije, sa snažnom prisutnošću narodne epske predaje i kosovske simbolike, napose u slikarstvu i kiparstvu, koje je omogućivalo uporabu monumentalnih kompozicija. To se napose vidjelo na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. na kojoj su, u paviljonu Kraljevine Srbije, sudjelovali i eminentni hrvatski umjetnici među kojima Ivan Meštrović, Mirko Rački, Ljubo Babić i Vladimir Becić. Među izloženim djelima središnje su mjesto imali Meštrovićevi Vidovdanski fragmenti i ciklus Kraljevića Marka. Vrhunac kosovskoga ciklusa trebao je biti impozantni Vidovdanski hram, složen od stotine skulptura, telemona, kariatida, sfingi, junaka i udovica. Oduševljenje za kosovski mitološki ciklus kod Vojnovića najprije nalazi izraz u drami *Smrt majke Jugovića*, zatim u *Lazarevom vaskrsenju*. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu nalaze se dokumenti koji svjedoče da su redarstveni organi vrlo pozorno pratili izvedbe odnosno javna čitanja *Lazareva vaskrsenja*, koja su u tadašnjem političkom kontekstu, obilježenom Balkanskim ratovima 1912./1913. i zaoštrenim odnosima između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srbije, bila shvaćena kao čin s političkim konotacijama. Vidi HDA, *Predsjedništvo Zemaljske vlade* (dalje: PRZV), br. 157. 1914. Predmet: Vojnović Ivo conte. — Održavanje predavanja 5. II. 1914.

⁷¹ Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁷² Isto.

Taj se plan nije ostvario. Podatke o djelovanju Iva Vojnovića uoči Prvoga svjetskog rata u Dubrovniku te za razdoblje zatočenja u Šibeniku i internacije u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu nalazimo, osim u njegovoj korespondenciji, koja je tijekom zatočenja bila cenzurirana, u dnevničkim bilješkama koje vodi od početka 1914. pa sve do odlaska u Nicu 1919. godine. U njima nalazimo dragocjene podatke o Dubrovniku uoči i tijekom prvih mjeseci svjetskog rata, o njegovim doživljajima vezanim uz rat, strepnjama nakon odvođenja u šibenski zatvor, nadama i strahovima vezanim uz ishod rata te očajanju zbog odvojenosti od najbližih.⁷³

Uoči Prvoga svjetskog rata I. Vojnović je u Dubrovniku dovršavao svoje naj-simboličnije i najapstraktnije djelo *Imperatrix. Misterija ostrva zaboravi u 5 pojava*, o imaginarnom otoku mladosti i ljepote čija je vladarica u stvari metafora žrtve i odricanja, koja kao odraz mrtvog doba mora nestati i ustupiti mjesto revoluciji iz koje će se iznjedriti pobjeda mladosti, ljepote i slobode življenja. To je djelo zbog svoje patetike, romantičnih egzaltacija i nedostatka dramske radnje primljeno suzdržano i uz uglavnom negativnu ocjenu kazališne kritike. No s obzirom na povijesnu situaciju uoči rata, ono predstavlja začuđujuće vjernu alegorijsku transpoziciju stvarnih događanja. Naime na dan ubojstva austrijskog prestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda d'Este i njegove supruge vojvotkinje Sofije Hohenberg u Sarajevu zapisao je u dnevniku: »28. lipnja [...] — Vidovdan! † Fr. Ferdinando assassinato e Sofia Hohenburg!!!! Istorija! — La mia tragedia è finita!⁷⁴ Posljednja rečenica: »Moja tragedija je svršena!« odnosi se na neobjavljeni VI. čin tragedije *Imperatrix*, u kojoj carica postaje žrtvom revolucije mladih, odnosno, poput vojvotkinje Sofije Hohenberg, pogiba uslijed terorističkog čina mladeži iza kojega su, kao i u slučaju sarajevskog atentata, stajale moćne urotničke strukture. Uz nadnevak 4. srpnja 1914. I. Vojnović je opisao događaje u Dubrovniku nakon mise zadušnice za nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu: »Subota. Oblačno! Requiem per Ferdinando! — Dimostrazioni! — Furda! — Dušan Silni dimolito! — Soldati! Pille chiuse! S Mamicom u Gružu! U Kafi! Com[m]enti!⁷⁵ Uz nadnevak 25. srpnja zabilježio je: »Subota. Sunce! Nota — ultimatum alla Serbia! Guerra inevitabile! — Storia! — Bagno! — Bisogna fuggire?! Bagagli. Orkestar Mascagni!⁷⁶

Ti lapidarni Vojnovićevi zapisi vrijedan su povijesni izvor o događanjima u gradu Dubrovniku od siječnja 1914. pa sve do početka Prvoga svjetskog rata i to iz dana u dan. Svjedoče o tome da su se u gradu i nakon sarajevskog atentata

⁷³ Dnevni Iva Vojnovića, NSK-ZSKiRR, R 5620.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ »Rekvijem za Ferdinanda! — Demonstracije! Prepredenost, lukavstvo (I. Vojnović pripisuje himbenost, odnosno lukave /prikrivene/ namjere ljudima koji su sudjelovali u demonstracijama, /op. Z. G./)! Dušan Silni (srpsko kulturno društvo) razoren (uništen)! Vojnici! Pile zatvorene!« Isto.

⁷⁶ »Ultimativna nota Srbiji! Rat neizbježan! Povijest! Kupanje! Treba bježati (pobjeći)! Prtljaga. Orkestar Mascagni!« Isto.

održavale kulturne priredbe i javna događanja, da se sjedilo i komentiralo u kavanama, posebice onoj na Pilama, ali da je atmosfera bila napeta i osjećaj prijetnje sveprisutan. I. Vojnović ponovno razmišlja o bijegu, ali odustaje zbog nedostatka materijalnih sredstava i obveza prema majci i nećakinji Kseniji, koja se nalazila u Dubrovniku. Bio je, dakle, svjestan da u ondje nije siguran, no upitno je, je li znao ili naslućivao da se nalazi pod prismotrom austrijskih redarstvenih i vojnih organa u Dubrovniku, koji su sastavljali povjerljiva izvješća o njegovu političkom držanju.⁷⁷

Uz nadnevak 26. srpnja 1914. I. Vojnović donosi podatke o mobilizaciji, ratu, pakiranju, posljednjem kupanju i odlasku u zatvor — *Hotel Lercha* — *Bijeli dvorac* na Lapadu — s više Dubrovčana slične političke orijentacije. Uz nadnevke 27.-29. srpnja zabilježio je prve dojmove nakon zatočenja: »Primo giorno di prigionie! — Dolce far niente! Tragikomoedie! Prigionia! Zabranjeno govoriti s nama! — Si parte? — A Salzburg? — Si fa serio? [...] Pozdravio naše mile s funjestre! Cosa sarà? Si parte u Sebenico! — Mame!! Mamice i Xenija *abschied!* — Noćni odlazak zarobljenika! Urli! — O patria addio! ... Viaggio notturno sul vaporetin! — U tugi! Sunce u Konalu Korčule!⁷⁸ Iz citiranih dnevničkih zapisa očito je da je isprva nastojao otkloniti ozbiljnost situacije, ali da su ubrzo nakon toga strepnja, bol zbog odvajanja od najbližih i prijetnja neizvjesne budućnosti u njemu proizvele vrlo tjeskobno raspoloženje.

O prvim danima u zatvoru svjedoči vrlo kratka dnevnička zabilješka: »30.-31. VII. — 1. VIII. [1914.] Četvrtak — Petak. Subota. Le mie prigionie.⁷⁹ Šibenik. Soba 89.⁸⁰ Uz nadnevak 8. kolovoza 1914. zabilježio je crnogorsku objavu rata Austro-Ugarskoj Monarhiji. Strepni za brata Luju, koji se nalazio u crnogorskoj državnoj službi,⁸¹ za majku i sestru Katicu, koje su ubrzo nakon njegova uhićenja protjerane iz Dubrovnika te su se uputile najprije u Zagreb, zatim u Veneciju, a

⁷⁷ Jedno strogo povjerljivo policijsko izvješće o I. Vojnoviću na njemačkom jeziku nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu u fondu *Privatne registrature*. Iz popratnog dopisa razvidno je da je generalu Sarkotiću izvješće uputila Komanda XVI. Zbornog područja u Dubrovniku, a da ga je zatražio nakon očitovanja volje neimenovane, no svakako utjecajne osobe. U zaglavlju izvješća napisano je: »Ivo Vojnović. Staatspolizeiliche Informationen.« U izvješću se iznosi kratki pregled pravničke karijere Iva Vojnovića s okolnostima njezina svršetka u Supetru na Braču, njegova djelovanja u Hrvatskom zemaljskom kazalištu u Zagrebu, sve do povratka u Dubrovnik krajem 1913. i izbijanja rata, zatim podatci o njegovu uhićenju, zatočenju i internaciji. Konstatira se da je do početka Prvoga svjetskog rata putem pisama održavao veze s Beogradom, odakle je dobivao redovite novčane pošiljke, da se u Dubrovniku općenito drži kako je pristaša radikalno jugoslavenskih ideja te da je u uskim vezama s tamošnjim srbofilskim krugovima, u kojima kao poznat književnik zauzima posebno ugledno mjesto. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, *Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, Privatna registratura (Privatregistratur)*, br. 130/1918.

⁷⁸ »Sunce. Prvi dan zatvora! Slatko (je) ne raditi ništa! Tragikomedija! Zatočeništvo. ... U Salzburg? To se ozbiljno događa? [...] Što će biti? Odlazi se u Šibenik. — Mamice i Xenija oproštaj! Urlici. O zavičaju zbogom! Noćno putovanje s parobrodice!« Ivo Vojnović, *Dnevni Iva Vojnovića*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁷⁹ Moje tamnice (tal.) = tamnovanje.

⁸⁰ *Dnevni Iva Vojnovića*, NSK-ZSKiRR, R 5620.

⁸¹ Isto.

nakon protjerivanja iz Italije, u Francusku. Umirila ga je vijest da su stigle do Rijeke.: »Majko moja! Gdje si? — *Angoscia!*⁸² — Telegram Mamice!! — Na Rijeci!! — Hvala Ti Bože!⁸³

U kratkim dnevničkim zapisima iz 1914. i prve polovine 1915. osobne uspomenne ponekad se prepleću sa zabilješkama o konkretnim svakodnevnim događanjima u zatvoru i ratnim zbivanjima te stoga zahtijevaju veću pozornost čitatelja. Na Dušni dan 2. studenoga 1914. s tugom se prisjetio očeva groba na Mihajlu. Ujedno bilježi francusko osvajanje Visa: »*Ponedjeljak*. Sunce! Ljeto! Naši mrtvi! Lapade moj jadni! Šetnja [po] ljetnoj vrućini. — Frančezi in Vis! — Flotta izlazi! [...] Aeroplani! — Frančezi u Visu! — Grobovi plamte!⁸⁴ Kratke zapise o tijeku i širenju rata nalazimo i sljedećih nekoliko nadnevaka, od 3. studenoga: »I Turska u rat!⁸⁵ Frančezi zauzeli Vis!⁸⁶ Aeroplani!⁸⁷ te od 4. studenoga: »I Bugarska!⁸⁸ Ultimatum Rusiji!⁸⁹

Zabilješke I. Vojnovića o ratnim događanjima, protkane njegovim osobnim viđenjima, nalazimo kontinuirano sve do kraja rata. U svibnju 1915., putujući u mjesto internacije nedaleko od Linza, zadržao se u Zagrebu, gdje je, kako je ranije spomenuto, zbog gubitka vida na jedno oko i opasnosti od potpune sljepoće hospitaliziran u Bolnici sestara milosrdnica, u kojoj ostaje i nakon što su ga vlasti 2. lipnja 1916. oslobodile od internacije, sve do kraja rata. Dnevnički zapisi iz tog razdoblja iznimno su vrijedni kao svjedočanstvo o društvenom, političkom, gospodarskom i kulturnom životu Zagreba tijekom Prvoga svjetskog rata. Također predstavljaju najvažniji izvor za upoznavanje intimnog života Iva Vojnovića, jer u njima sasvim otvoreno progovara o svojim intimnim doživljajima svijeta te emocionalnim opredjeljenjima i seksualnim sklonostima, koje je inače vrlo brižljivo prikrivao i nastojao nadići i sublimirati u kreativnome književnom radu. Iz svoje zagrebačke bolničke sobe Vojnović pozorno prati događanja u hrvatskoj i široj europskoj i svjetskoj politici, ponajprije na temelju tadašnjeg tiska. Sa svoga jugoslavenskog stajališta, ali i pod dojmom svjetske ratne tragedije, kritizira zastupnike trijalističkog preustroja Austro-Ugarske Monarhije optužujući ih da se bave pogrešnim i trivijalnim političkim koncepcijama. Napose je kritičan prema vođi Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepanu Radiću. Pritom ne šteti ni pretežit dio hrvatske javnosti, pripisujući zagrebačkom mentalitetu provincijalnu uskogrudnost i političku naivnost.: »Radić govori! *E tanto basta!*⁸⁹ — Sve glupo,

⁸² *La angoscia* (tal.) = mora, muk, tuga, jad

⁸³ *Dnevnici Iva Vojnovića*, NSK-ZSKiRR, R 5620.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ *Isto*. Osmansko Carstvo ulazi u rat na strani Centralnih sila 29. listopada 1914. godine.

⁸⁶ *Isto*. Dana 2. XI. 1914. francuski su brodovi uplovili u višku i komišku luku, vojnici zapalili nekoliko skladišta i otplovili. Francuska flota priječila je austrougarskim brodovima izlaz iz Jadranskog mora.

⁸⁷ Nečitka rečenica.

⁸⁸ *Isto*. Bugarska ulazi u rat na strani Centralnih sila 14. listopada 1915.

⁸⁹ toliko dostaje (za reći) (tal.)

nepolitički [...]! Katastrofa celoga svijeta a oni govore o trializmu, nadaju se u Habsburgovce da će ostvariti hrvatska prava [...]. A takav je ovdje sav svijet! Zar ne bi bilo bolje ostaviti Krunu Sv. Stjepana za ovakav mentalitet?⁹⁰ Uz to konstatira da je Zagreb upravo tijekom Prvoga svjetskog rata prvi put prestao biti jugoslavenskim centrom.⁹¹

Djelovanje Iva Vojnovića od kraja Prvoga svjetskog rata 1918. do smrti 1929. godine

U listopadu 1918. Ivo Vojnović je nazočio osnutku Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i njegovoj kratkotrajnoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, raskidu svih državih veza Hrvatske s Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom, koja će 1. prosinca 1918. postati dijelom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1920. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca; od 1929. Kraljevina Jugoslavija). Pod snažnim dojmom svoga zatočenja, progonstva majke i sestre iz Dubrovnika nakon njegova uhićenja, ali i pod utjecajem svojih ranijih jugoslavenskih i prosrpskih opredjeljenja, u pismu bratu Luju na francuskom jeziku 1. siječnja 1919. oduševljeno govori o prisutnosti srbijanske vojske u Zagrebu te osuđuje pravaše frankovačke orijentacije i *Obzor* kao nositelje separatističkih težnji.⁹² U sljedećem pismu, također na francuskom, opisuje opsceno i orgijastično ozračje poslijeratnog Zagreba i govori o enormnim cijenama, još višim nego u vrijeme rata. Veliča srbijansku vojsku i naziva je jedinim čimbenikom održanja u atmosferi općeg kukavičluka. Tu nailazimo i na zaoštavanje Vojnovićeve kritike S. Radića, za kojega tvrdi da uz pomoć *Obzora* marljivo radi protiv novoga stanja. Djelovanje trojista Radić — Dežman — Lorković uspoređuje s djelovanjem crva koji se sakrio u nabore »naše« zastave i izgriza je, remeteći nastojanja delegacije Kraljevstva SHS u Parizu.⁹³ Uz spomenute probleme posebno mjesto u korespondenciji u tom razdoblju zauzima problem talijanskih posezanja za Dalmacijom. Govori o kancerogenoj naravi jadranskog pitanja, strahujući od amputacije velikih njezinih dijelova.⁹⁴

U pismu, također na francuskom, napisanom na Čistu srijedu (Pepelnica) 5. ožujka 1919. govori o memorandumu s tisućama potpisa za odcjepljenje Hrvatske. Traži od brata Luja da pronade taj memorandum.⁹⁵ Moli ga također da mu pošalje pismo Gabriela D'Annunzija Dalmatincima, ne birajući pritom riječi za D'Annunzija. Zatim govori o »autonomaškim izdajicama« koji su italofilskim

⁹⁰ *Dnevnici Iva Vojnovića*, NSK-ZSKiRR, R 5620.

⁹¹ *Isto*.

⁹² *Ivo Vojnović, Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁹³ *Isto*.

⁹⁴ *Ivo Vojnović — L. Vojnoviću, Z[agreb] 25/II 919. Korespondencija*, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁹⁵ Radi se o važnom podatku, jer taj dokument, kao i urotnička skupina sa zagrebačkog Gornjeg grada koju spominje u pismu, nisu otkriveni u dosadašnjim povijesnim istraživanjima.

demonstracijama isprovocirali iskrcavanje saveznika s njihovom međunarodnom policijom. Strepi od konačne talijanske okupacije Splita, Dubrovnika i Kotora. Upozorava na talijansku agitaciju u Dalmaciji, Rijeci i Istri i na to da vlada u Beogradu nema dovoljno energije da je suzbije. Kritizira političku travestiju onih koji su se od Austrije opredijelili za Kraljevstvo SHS i sada se kunu na Jugoslaviju u ministarstvima u Beogradu. S druge strane žali se da njega i Luja, »mučenike za SHS«, beogradska vlada tretira podjednako kao austrijska prije rata. Nadalje govori o dobrim odnosima s predsjednikom Pokrajinske vlade za Dalmaciju Ivanom Krsteljem, s kojim je boravio u šibenskom zatvoru i njegovom suprugom, svojom prijateljicom Emkom Krstelj. Državno vijeće mu je sumnjivo. Izražava uvjerenje o formiranju provizorija.⁹⁶

U vrijeme boravka u Nici 1919.—1922. I. Vojnović nastavlja pratiti događanja na Pariškoj mirovnoj konferenciji, podupire bratovo političko-diplomatsko djelovanje i daje mu sugestije glede pojedinih važnijih pitanja. U početku toga razdoblja ima pozitivno mišljenje o prvom ministru vanjskih poslova Kraljevstva SHS Anti Trumbiću te o njemu govori kao o jedinoj osobi koja može imati uspjeha u Parizu. U pismu od 27. travnja 1919. izražava strepnju da će Italija u pogodnom trenutku proglasiti aneksiju Dalmacije. U pismu od 23. svibnja 1919. zauzima se za stvaranje talijansko-jugoslavenskog kondominija za sva sporna područja kako bi se spriječio gubitak teritorija u Dalmaciji: »I opet oblaci na našem nebu!! Zašto se ne stvori jedan condominium Italo-Jugoslavo za sve preporne tačke. *Due reggenti come u San Marino per tanto*⁹⁷ *anni con due bandiere, due lingue ecc. ecc.?* Ako se ne može uspjati — pomirimo se! — Jer mi moramo početi živjeti — a sada smo mrtvi!⁹⁸ U pismu od 30. svibnja 1919. izražava uvjerenje da su gubitak Zadra, Šibenika i Visa sasvim izvjesni. Čini mu se da je njegova *preghiera* (molitva) upućena Talijanima, vjerojatno objavljena u nekom od francuskih dnevnika, da odustanu od posezanja za Dalmacijom na temelju dugotrajnih povijesnih i kulturnih veza dvaju naroda, sada sasvim uzaludna. Moli Luja da upozori A. Trumbića da ne pristaje na kompromis.⁹⁹

U pismu od 10. lipnja 1919. izražava uvjerenje da će razgraničenja postignuta na Pariškoj mirovnoj konferenciji, s obzirom na to da nisu osnovana na principima pravednosti, biti uzrok budućih ratova. Predviđa mogućnost širenja revolucionarnih događanja iz Rusije u srednju i zapadnu Europu.¹⁰⁰ U pismu iz Nice 26. lipnja 1919., dva dana uoči sklapanja Versailleskog ugovora, proročki izražava mišljenje da bi pretjerano poniženje Njemačke na Pariškoj mirovnoj konferenciji moglo prouzročiti nov ratni sukob: »Držim da ovakav mir nije nego 'Auff-

⁹⁶ Ivo Vojnović — L. Vojnoviću, Z[agreb] 25/II 919. Korespondencija, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁹⁷ tanto ... quanto (tal.) = toliko ... koliko; (*quanto* se ispušta u pisanju)

⁹⁸ »Dva regenta kao u San Marinu za toliko godina koliko treba s dvije zastave, dva jezika, itd., itd.« Ivo Vojnović, Korespondencija, NSK-ZSKiRR, R 5826.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto.

ordnung zum Tanz /u književnom njemačkom jeziku poziv na ples, ali u kolo-kvijalnom govoru, poziv na svađu; op. Z. G./). Držim da poniženje Njemačke nije smjelo da bude tako veliko, jer ona će se do malo oporaviti. — A ko će tad platiti.¹⁰¹

U pismu od 3. rujna 1919. očituje razočaranje djelovanjem delegacije Kraljevstva SHS u Parizu,¹⁰² a u pismu Emki Krstelj od 15. prosinca 1920. izravno optužuje Trumbića za opstruiranje akcija njegova brata Luja u prilog povoljnijem rješenju teritorijalnog spora s Italijom, odnosno za debakl jugoslavenske diplomacije zbog Rapallskog ugovora od 12. studenoga 1922., proglasivši Trumbića grobarom Zadra, Istre i Lastova. Iznio je uvjerenje da bi brat Lujo, koji je osobno poznao najutjecajnije talijanske političare, među kojima i predsjednika talijanske vlade Vittoria Emanuela Orlanda, potomjeg ministra predsjednika Sidneya Sonnina, vođu talijanskih liberala Francesca Nittija, pojedine ministre u talijanskoj vladi, zatim državnog tajnika Svete Stolice kardinala Gasparrija i mnoge zastupnike u talijanskom Parlamentu, bio sasvim drugačije tretiran te da mu se ne bi ponudio na potpis tako nepovoljan sporazum.¹⁰³

Nakon povratka iz Nice u Dubrovnik 1922. pozornost Iva Vojnovića usmjerala se na karijeru brata Luja, koji unatoč velikom zauzimanju za nastanak Kraljevine SHS ne uspijeva postići ni zastupnički mandat kao kandidat Demokratske stranke Ljube Davidovića, ni poslanički položaj u nekoj od europskih metropola. Pisma s tim u vezi puna su žuči, a ponekad djeluju i groteskno, jer se poimence optužuju osobe koje su tijekom Prvoga svjetskog rata djelovale protiv Kraljevine Srbije, a ipak su u Kraljevini SHS dobile unosne sinekure. I. Vojnović se u tom razdoblju sve više profilira u unitarno jugoslavenskom smislu i sve žestlje kritizira S. Radića i njegovu stranku. Posebice ga se teško dojmilo stvaranje koalicijske vlade Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Radikalne stranke 1925., sastavljene dok se S. Radić još nalazio u zatvoru. U pismu bratu 27. kolovoza 1925. opisuje stvaranje koalicijske tzv. R-R (radikalno-radićevske) vlade kao nadasve nepovoljan događaj za konsolidaciju jugoslavenske države.¹⁰⁴ Manifestacije hrvatskog rodoljublja pojedinih članova HSS-a prilikom svečane večere u Hotelu Imperijal, u povodu posjeta kralja Aleksandra I. Karađorđevića i kraljice Marije Dubrovniku 1925., na Iva Vojnovića djelovale su vrlo iritantno.¹⁰⁵ Međutim nakon razgovora s Pavlom Radićem, nećakom S. Radića, na primanju u Beogradu početkom 1926. ublažava stajalište prema HSS-u te u pismu bratu iznosi mišljenje o njegovoj evoluciji u smislu prihvaćanja jugoslavenskog jedinstva: »Sinoć il gran ballo di 1600

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Ivo Vojnović, Korespondencija, NSK-ZSKiRR, R 5826.

¹⁰³ Ivo Vojnović — Emki Krstelj, Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, Ivo Vojnović, Korespondencija, 1. 1/1 — Inv. br. 127.

¹⁰⁴ Ivo Vojnović, Korespondencija, NSK-ZSKiRR, R-5826.

¹⁰⁵ I. Vojnović — L. Vojnoviću, [Dubrovnik], 28. IX. 1925., Ivo Vojnović, Korespondencija, NSK-ZSKiRR, R 5826.

persone! — Spettacolo grandioso. Buffet pantagruelico. K. ha fatto un giro solo salutando attorno alla folla. Dô mi je ruku, ha sorriso e avanti!! Une course royale. Prošo sam dobro salutato e ricevuto da centinaja di persone più o meno sconosciute. — R. nije bio. Govorio sam col nipote Pavle R e col altri radiciani. Tutti affabili. Parlai a lungo col ex. Min. dr. Peleš, conosciuto da Zagabria. Riconoscendo molti spropositi fatti, mi affermò che la mentalità di Zagabria ha evoluto grandemente verso il riconoscimento dell'unità.¹⁰⁶ U pismu od 18. travnja 1926. izražava žaljenje zbog sudbine S. Radića nakon pada koalicijske R-R vlade.¹⁰⁷ No kada je na općinskim izborima u Dubrovniku 1926. pobijedio HSS a za gradonačelnika izabran odvjetnik dr. Miho Škvrce, podrijetlom iz Konavala, Ivo Vojnović ponovno zaoštrava svoja stajališta prema HSS-u i S. Radiću. Pobjeda HSS-a na općinskim izborima u Dubrovniku i pretežitom dijelu Dalmacije¹⁰⁸ proturječila je prosrpskim, unitarno jugoslavenskim, a s obzirom na Dubrovnik, zbog podrijetla gradonačelnika i elitističkim shvaćanjima Iva Vojnovića. U pismu bratu 3. svibnja 1926. optužuje vladajuće krugove u Beogradu da su sustavnim promicanjem srpskoga ekskluzivizma postigli da Dubrovnik bude »pohrvaćen«: »Lujeto moj! Ono što sva borba starčevićanstva, frankovluka i austrijanštine nije mogla, to je srpski Beograd u 'ujedinjenoj i oslobojenoj' učinio — da je naime Dubrovnik pohrvaćen.«¹⁰⁹ Citirani dio pisma posvjedočuje da nije bio spreman prihvatiti pobjedu HSS-a na općinskim izborima u Dubrovniku 1926. kao svjedočanstvo dovršenosti procesa hrvatske nacionalne integracije u gradu, odnosno da je odbijao priznati efemernost uskoga kruga nositelja srbokatoličkih i unitarno jugoslavenskih opcija u njemu premda je to nakon spomenutog događaja postalo sasvim očito. U tom je pismu međutim vrlo jasno izražena kritika vladajućih srpskih krugova, koji prema Vojnovićevu mišljenju nisu bili sposobni izmiriti suprotnosti unutar jugoslavenske države, nego su, neuvažavanjem hrvatskoga povijesnog razvoja, stoljećima stvaranih institucija i mentaliteta te nametanjem balkanskoga svjetonazora i velikosrpskih političkih opcija, Hrvate sve više udaljavali od jugoslavenskoga državnog okvira. Pri tome je iznio vrlo zanimljiva zapažanja o neuspjehu povijesnih projekata u kojima jedna strana s pomoću institucija državnog aparata nameće drugoj svoju hegemoniju. Založio se za izjednačenje prava i dužnosti Hrvata, Slovenaca i Srba te za uklanjanje balasta srpske diplomacije, odnosno ravnomjernu zastupljenost svih čimbenika u diplomaciji Kraljevine SHS: »Zagreb, Ljubljana, Beograd moraju biti tri Rezidence Kraljeva.

¹⁰⁶ »Sinoć veliki bal od 1600 osoba. Grandiozni spektakl. Buffet pantagruelski. K[ralj] je napravio jedan obilazak pozdravljajući uokolo u masi. Dao mi je ruku, nasmijao se i [pošao] naprijed. R. [Stjepan Radić] nije bio. Govorio sam s nečakom Pavlom R. [P. Radićem], i s drugim 'radićevcima'. Svi ljubazni. [...] Uviđajući mnoge učinjene pogreške utvrdio sam da je zagrebački mentalitet uvelike evoluirao glede priznanja [državnog] jedinstva.« Isto.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Vidi Tonči ŠITIN, »Prodor i pobjeda HSS u Dalmaciji (1923.—1928.)«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 1999.—2000., sv. 32-33, 309-320.

¹⁰⁹ Ivo Vojnović, *Korespondencija*, NSK-ZSKIR, R 5826.

— A prama tome, uz potpuno izjednačenje prava i dužnosti, valja urediti i sve ostalo. Pa i taj predratni balast srbijanske diplomacije, koja nije spadala ni onda a još manje sada da predstavlja svijetu naš Jugoslavenski humanistički mentalitet.¹¹⁰ Iz citiranog teksta jasno proizlazi da su jugoslavenska stajališta Iva Vojnovića i njegovi pogledi na ustroj nove države i ulogu pojedinih nacionalnih čimbenika u njoj proturječili unitarnim i centralističkim koncepcijama koje su promicali vladajući srpski krugovi u Beogradu. Jednako je očito međutim da je taj jugoslavenski identitet, premda shvaćen u znatno širem smislu od onoga koji se povijesno realizirao, uz priznavanje posebnosti hrvatske tradicije i njezina povijesnog nasljeđa te uz snažnu prisutnost dubrovačkog identiteta, koji se kod Iva Vojnovića oblikovao kao svojevrsan partikularni identitet, postao dominantnom odrednicom njegova identiteta, ostajući pri tome ipak u svome kulturnom diskursu do kraja života vezan uz hrvatski prostor.

Zoran Grijak

The literary and public works of Ivo Vojnović with special reference to the »Supetar affair« in 1907

The author analyses the works of the Croatian writer Ivo Vojnović (1857—1929) from the mid-seventies of the 19th century until his death. His secondary and tertiary school education and public service in Krizevci, Zadar and Dubrovnik as well as his literary work from 1880 to 1929 is presented. Vojnović's national and political identity was shaped under the strong influence of different identities within the Vojnović family as well as within the debates of different concepts in Croatian politics during the second half of the 19th and in the first three decades of the 20th century, spanning from a Croat-South Slavic orientation to one that is fond of Serbian and a unitary Yugoslavism. In the case of Ivo Vojnović, the phenomenon of different identities (Croatian, Serbian and Yugoslav — in his trilingual/tritribal Croatian / Serbian / Slovenian variants) was significant. The political anticipation of pro-Serbian and Yugoslav positions can be observed in Vojnović's work (*The Death of Mother Jugović*). In a public declaration of political views, he was restricted by the fact that his father Kosto Vojnović was a prominent Croatian politician and was in public service at the time. The turning point in Vojnović's political orientation occurred after the »Supetar affair« and exit from public service (1907). He increasingly rebelled against the Croatian political options and politically radicalised accepting of pro-Yugoslav and pro-Serbian views. In the period after World War I, Ivo Vojnović spent time in Paris and Nice and actively sought to influence political events. Regarding Vojnović's judgements of events in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, characteristically there is a quite a weakening of abilities to realistically evaluate events, which are especially evident in the inability to accept the final completion of the Croatian national-integration process in Dalmatia.

¹¹⁰ Isto.

PRIOLOG I.

Vojnović, Ivo — Promemoria

[1]

a) Io non ho mai desiderato il posto di capitano Distrettuale anzi quando fù il mio turno di diventare, per due volte pregai il bar. Handel¹ di non nominarmi. Una volta mi riuscì e lasciai Laneve a precedermi — la seconda volta non vollero acconsentire alla mia preghiera e mi spedirono a S. Pietro. Io sapevo che non sò dirigere le cose di denaro, perché non so rifiutare a nessuno quello che mi pregano. — Ebbi la disgrazia di credere alle persone di servizio in ufficio e casa. Appena dopo mi accorsi che io non spendevo tutto quello che devo restituire. — Non ho voluto allora e non voglio nemmeno adesso nominare, ne accusare nessuno. Tutti quelli che mi consigliavano

[2]

poi di coprire le mancanze che io vedevo con terrore aumentarsi, — io, sottacqui il loro nome perché non soffrano del mio male. E tutti sono felici e pensionati. — Io non ho detto e non dirò mai a quali e quante famiglie d'impiegati salvai la vita dei loro mariti coprendo le deficienze. Tutto ciò vede Iddio — e per questo io ebbi il conforto, interno di aver fallato sì, ma per mia leggerezza e per fare del bene agli altri.

b) Quello che avrei palesato subito sarebbe stato l'odioso e vendicativo procedere dell'autorità inquirente contro di me, dal primo momento che il cons. Smirić parlò con me

[3]

fino all' ultima decisione ministeriale. — Tutti però mi incitavano a tacere, — a riconoscere il mio fallo (anche nelle cose che non ero colpevole!) — a pregare soltanto la grazia — promettendomi allora la pensione.

E pare incredibile! Io mi accorsi appena dopo i colpi che mi cadevano sulle spalle — che tutto ciò era un tranello e che loro volevano compromettermi e farmi condannare.

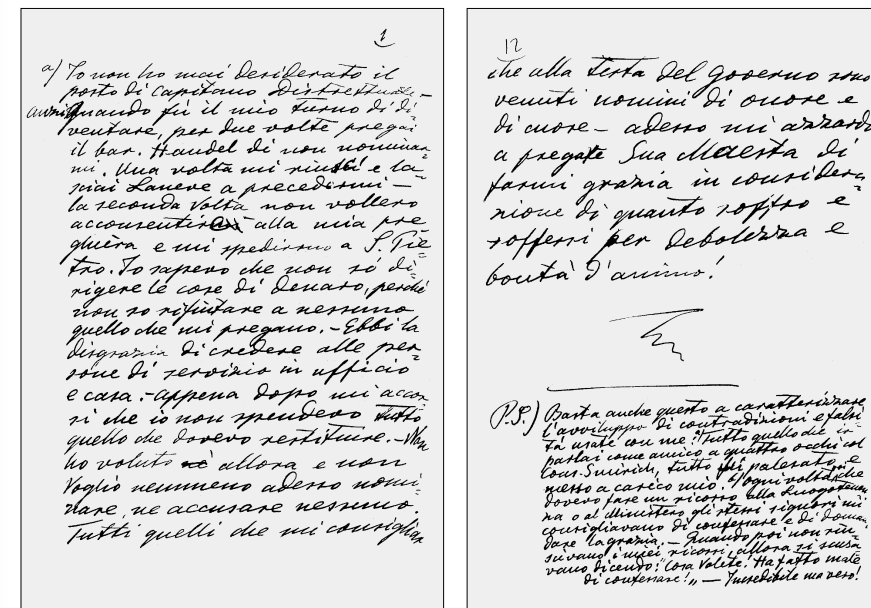
Prova ne sia! Il consigliere Smirić nel finire la triste indagine dopo aver ricevuto tutto in ordine e chiuso il protocollo mi disse testualmente: „Non si aggiti caro Vojnović! Non sarà nulla! — Un trasloco a sue spese — e non se ne parlerà più!“ — Lo stesso consigl.

[4]

Smirić prima d'imbarcarsi a S. Pietro per partire, mi scrisse un bigliettino di addio dicendomi testualmente: „Questo dispiacente episodio non sarà di ostacolo alla sua bril-

Promemoria se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Zagreb, Zbirka starih knjiga i rijetkih rukopisa, 14 listova, 7 komada.

¹ Erazmo Handel (1860.—1928), austrijski namjesnik u Dalmaciji od 1902. do 1905. Njegovo je namjesništvo u Dalmaciji obilježeno burnim događajima, ponajprije vezanim uz njegova nastojanja oko pojačane uporabe njemačkog jezika u tijelima državne uprave. U Dalmaciji pokušava uvesti njemački kao uredovni jezik, a vrhunac sukoba dogodio se 1904. uslijed Handelove izjave o „nepostojanju poštene riječi u Dalmatinaca“, nakon čega su zastupnici Dalmatinskog sabora odbili daljnje sudjelovanje u njegovu radu dok namjesnik ne odstupi s položaja (1905. donesena je i odluka o Handelovu povlačenju s mjesta dalmatinskog namjesnika). Svoja „Sjećanja“ / „Erinnerungen“ na te i druge događaje koji su obilježili njegovu karijeru Handel je napisao u kolovozu 1918. godine. Vidi: *Sjećanja Erazmo Handel, ur. Marko Trogrlić, prijevod: Vlasta Švoger, Zagreb, 2007.*

lante carriera!“ Lo stesso disse agli avvocati Dr. Savo, Dr. Pezzoli e Dr. Negrini, ad affare compiuto: Non si tratta che di disordine! Non c'è questione di pensionamento. Un trasloco basterà!“

c) Tutto ciò si cambiò a Zara e a Vienna a causa degl' intrighi del con.[sigliere] aull[ico] e Vicepresidente Tončić e della debolezza del Sig. Gov. bar. Nardelli.²

d) Tončić mi fù svelato già nel 1898 dallo stesso Nardelli ad literam: Questo è il tuo nemico mortale e non solo tuo ma di tutta la tua famiglia

[5]

e quando io stupito di ciò gli dissi che Tončić mi diceva in viso di amarmi come figlio e mi parlava dell'eterna gratitudine sua verso mio papà e mio zio, — soggiunse: „Toncich è un vile!“ e mi mostrò per convincermi i segreti rapporti che Toncich mandava da Ragusa a Vienna contro di me e della mia famiglia! Lo stesso gov. bar. David³ mi disse personalmente: „Der. T, ist ein Schuft! Geben Sie acht. Er hasst Sie!“

² Niko Nardelli (Dubrovnik, 25. lipnja 1857. — Dubrovnik, 4. prosinca 1925.), hrvatski političar i pravnik. Godine 1877. diplomirao je pravo u Grazu. Nakon položenoga sudačkog ispita (1881.) radio je u Namjesništvu u Zadru kao perovodni vježbenik, a 1882. kao perovoda. Godine 1883. postavljen je za kotarskog povjerenika u Zadru, 1886. za tajnika Namjesništva, a 1888. za kotarskoga poglavara. Od 1894. bio je namjesnički savjetnik, 1898. imenovan je dvorskim savjetnikom, 1899. prvim dvorskim savjetnikom, a 1905. postao je potpredsjednik Namjesništva s ovlastima upravitelja. Od 1906. do 1911. bio je austrijski namjesnik u Dalmaciji, jedini Hrvat na tom položaju za austrijske vladavine u Dalmaciji. Iako je zastupao politiku austrijskog režima zaslužan je za uređenje jezičnoga pitanja u Dalmaciji kojim je hrvatski jezik priznat kao službeni u državnim uredima u Dalmaciji. Djela: *Cavalleria rusticana: pripovijest o jednoj viteškoj aferi u selu Orašen kod Dubrovnika u 18. vijeku* (Dubrovnik, 1924.).

³ David von Rhonfeld, Emil (Emilian) (Prag, 1. srpnja 1837. — Beč, ?; između 1914. i 1917.). Sin pukovnika Franza, kojemu je 11. travnja 1846. podijeljeno plemstvo i naslov Edler von Rhonfeld. U Vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu (Wiener Neustadt) stupio je 23. studenoga 1848. Kao doporučnik

E a questo uomo consegnò il bar. Nardelli la causa contro di me! ...

Quando mi venne ciò all'udito, io scrissi subito da Zagabria e Zara, per fare passi onde Tončić sia escluso — ma uomini di cuore (come Mons. Gjiwoje) mi

[6]

scrissero che non lo faccia — perchè questa causa è una pura formalità e che se io taccio tutto passerà bene. Lo stesso Mons. Gjiwoje⁴ (confessore ed amico intimo del Nardelli) mi scrisse che, se si volesse procedere secondo il mio ricorso diretto alla Luogotenenza (e consigliato mi da distinti impiegati ministeriali a Vienna!) — dovrebbero mettere sotto processo tutti gl'impiegati che conducevano il processo contro di me. E lui stesso, naturalmente dietro istigazione del Nardelli, mi consigliò di non ricorrere contro

14. Ilovačkog bataljuna dopunski se školovao 1858./1859. u Ratnoj školi u Beču. Godine 1859. kao kapetan sudjeluje u ratu Austrije protiv Pijemonta i Francuske Napoleona III. u Italiji, također i 1866. u ratu Austrije s Italijom i Pruskom. Godine 1868. postao je majorom (bojnikom), 1872. dopukovnikom, a 1875. pukovnikom. Kao zapovjednik 29. pješačke pukovnije (od 1876.) sudjelovao je 1878. u vojnom zaposjedanju Bosne i Hercegovine. Sa svojom pukovnijom boravio je 1879. u Komáromu u Ugarskoj. Čin general-bojnika stekao je 1880. Od 1880. do 1883. zapovjednik je 17. pješačke brigade u Pragu. Godine 1884./1885. časnik je u stožeru XIV. vojnog zapovjedništva u Innsbrucku, a od 1886. do 1890. kao domaršal (od 1866.) u stožeru XV. vojnog zapovjedništva u Sarajevu, gdje je 1889. bio zamjenik glavnoga zapovjednika za Bosnu i Hercegovinu zemaljskog poglavara baruna Johanna Appela. Dana 13. listopada 1890. imenovan je namjesnikom i vojnim zapovjednikom u Dalmaciji. Tom se prilikom u *Narodnom listu* (15. listopada 1890.) pisalo o njegovu hrvatskom podrijetlu, o čemu, međutim, nedostaju pouzdanija svjedočanstva. U generalški čin *Feldzeugmeistera* (generala topništva) promaknut je 1893. godine. Za njegove uprave Dalmacijom Namjesništvo je nastojalo oko regulacije voda i isušivanja močvarnih predjela (uređenje Solinskog blata oko 1883.), gradnje prometnica u kopnenom dijelu i promicanja gospodarstva (osnutak pokusne stanice za unapređenje vinogradarstva u Splitu 1894.; iste godine raspisan je natječaj za gradnju električne centrale u Zadru). U odgovoru bečkoj vladi (ministar predsjednik Ernest von Körber), koja je 1900. Namjesništvu dostavila svoj nacrt uređenja jezičnog pitanja, zauzeo se da se u državnim uredima u Dalmaciji (osim u vojsci) ne uvodi njemački nego hrvatski kao službeni jezik jer prema posljednjem statističkom popisu tim jezikom govori 96% stanovništva Dalmacije. Umirovljen je 1901., a 1902. dobio je barunat te je 1908. imenovan generalom pješaštva. Nakon umirovljenja živio je u Beču. Vidi: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. 3, Zagreb, 1993., 228.

⁴ Antun Gjiwoje (Lastovo, 8. veljače 1851. — Split, 27. travnja 1917.), splitsko-makarski biskup. Završivši isusovačku gimnaziju u Dubrovniku, studirao je teologiju u Zadru (1873.—1876.), a zatim više bogoslovne studije kao pitomac Augustineuma na bečkom Sveučilištu, na kojemu je 1880. dignut na čast doktora teologije. Za svećenika je zaređen 1875. Nakon povratka iz Beča najprije je bio profesor u dubrovačkom sjemeništu, a zatim je od 1884. do 1911. u zadarskoj bogosloviji predavao biblijske predmete i hebrejski jezik te kraće vrijeme katehetiku i metodiku. Uz to je bio ravnatelj i ekonom Centralnoga bogoslovnog sjemeništa (1891.—1893.), ravnatelj dječakškog sjemeništa „Zmajević“ (1893./94.) i ravnatelj Centralnoga bogoslovnog sjemeništa (1894.—1911.). Od 1893. obnašao je časti naslovnoga dvorskog kapelana i od 1896. počasnoga kanonika metropolitanskoga Kaptola u Zadru. Politički je bio blizak Narodnoj stranci. Uživao je velik ugled u Zadru i naklonost Beča te je 1902. predložen za hvarskog, a 1909. za šibenskoga biskupa, što u Rimu iz nepoznatih razloga nije bilo prihvaćeno. Sveta Stolica nerado je pristala i na prijedlog o njegovu imenovanju za splitsko-makarskoga biskupa, koji je u ono vrijeme imao pravo istaknuti austrijski car. Biskupski red primio je u Rimu 8. listopada 1911. i bio svećano ustoličen u Splitu 29. listopada 1911. Oporučno je osnovao Zakladu nauka za odgoj i školovanje svećeničkih pripravnika iz dalmatinskih biskupija. Kao biskup objavio je do 1917. više poslanica, uglavnom korizmenih. Njegovi posmrtni ostaci su u vrijeme raskapanja splitskoga groblja Sustjepana preneseni u rodno Lastovo. Vidi: *HBL*, sv. 4, Zagreb, 1998. O političkim aspektima uz njegova biskupskog imenovanja vidi: E. SAURER, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867—1903*, Wien — München, 1968., 123-127.

l'Entlassungs-decret⁵ della Luogotenenza con fatti o con recriminazioni contro Tončić, Smirić ecc. ecc.

[7]

ma di fare un ricorso di grazia al Ministero, cioè di riconoscere la mia leggerezza e di „pregare il Ministero di perdonare il mio fallo!“

Io obbedii di nuovo al consiglio — e la conseguenza fù proprio contraria: Il Ministero confermò il deciso della Luogotenenza.

Per rendere la cosa ancora più odiosa, il gov. Nardelli pregò miei intimi amici di Vienna di persuadermi a riconoscere il mio fallo — e che lui garantisce del buon esito! ... E successe il contrario!

Io devo confessare apertamente che io non ritenevo la

[8]

situazione così grave! Io ero tutto nell'ardore dello scrivere la mia tragedia: „Smrt Majke Jugovića“. Quindi ascoltavo ciecamente i consigli di chi credevo volesse aiutarmi, appena dopo mi accorsi di aver fatto il giuoco di chi voleva perdermi. Da Vienna mi fù riferito che mentre Nardelli accompagnava con vaghe raccomandazioni i miei ricorsi, Tončić spediva dietro le sue spalle altri rapporti in assenza di Nardelli e anche privatamente s'interessava onde non sia fatto luogo alle mie suppliche. Ed a questo Tončić io perdonai col non svelare le incorettezze

[9]

che mi furono svelate a Ragusa, a Spalato e alla Brazza stessa, — quantunque il gov. David mi avesse privatamente pregato di denunziargliele!

— Chiudo osservando che la verità la dissi nel mio ricorso alla Luogotenenza nel quale spiegavo caso per caso quello che mi si rinfacciava. Così fui consigliato a Vienna ove alti impiegati mi dissero che la Luogotenenza deve avere in mano un argomento per decidere in favore. La Luogotenenza quando ricevette questo mio ricorso, spedì di nuovo il. Cons. Smirich a S. Pietro per indagare. L'esito mi

[10]

venne riferito da persona che viaggiò col Smirich e che gli disse: „Non è che pura formalità! Vojnović è salvo.“ — Tutto ciò fù poi cambiato contro di me quando venne nelle mani di quell'infame Tončić al quale Nardelli aveva ceduto la causa contro di me! — In questo stato di cose, con una così aperta campagna di slealtà e vendetta contro di me, io non ebbi nessun'arma a difendermi che il silenzio. Sono due anni interi che il sig. ex-gov. Nardelli m'incita a chiedere la grazia Sovrana promettendo mi di farmela ottenere, — io non

[11]

volli mai accondiscendere al Suo desiderio perché sapevo che la sua parola verso di me non vale nulla. I Sigg. deputati al cons. dell'Impero Bianchini,⁶ de Vuković e Dr. Tresić⁷

⁵ *das Entlassungsdekret* = odluka, rješenje o otpuštanju (otpuštu) iz službe

⁶ Juraj Biankini (Stari Grad na Hvaru, 30. kolovoza 1847. — Split, 27. ožujka 1928.). Potječe iz pomorske obitelji (starinom Mastilčević). Osnovnu školu završio je u Starom Gradu, gimnaziju u Splitu, a bogosloviju u Zadru. Po nagovoru Mihovila Pavlinovića preuzeo je 1871. uredništvo *Narodnoga lista* i uređivao ga

mi scrisero spesso e mi eccitarono gentilmente a fare ciò che mi consigliava il Sig. ex. Gov. Nardelli. Io risposi a tutti lo stesso: „ringrazio, ma finché c'è questo governo, io non chiedo la Grazia del Nostro Sovrano! So, che mi farebbero ancora del male.“ — Adesso

[12]

che alla testa del Governo sono venuti uomini di onore e di cuore — adesso mi azzardo a pregare Sua Maesta di farmi grazia in considerazione di quanto soffro e soffermi per debolezza e bontà d'animo.

Ivo Vojnović

P. S. Basta anche questo a caratterizzare l'avviluppo di contraddizioni e falsità usate con me: a) Tutto quello che io parlai come amico a quattro occhi col Cons. Smirich, tutto è palesato e messo a carico mio. b) Ogni volta poi che dovevo fare un ricorso alla Luogotenenza o al Ministero gli stessi signori mi consigliavano di confessare e di domandare la grazia. Quando poi non riuscivano i miei ricorsi, allora si scusavano dicendo: „Cosa Volete! Ha fatto male di confessare!“ — Incredibile ma vero!

Za tisak priredio i bilješkama opremio Zoran Grijak.
Prijepis Promemorije s izvornikom sravnio Jadranka Neralić.

do 1918., učinivši ga glavnim političkim glasilom u Dalmaciji. Bio je zastupnik u Dalmatinskom saboru (1881.—1887. i 1889.—1918.) i bečkom Carevinskom vijeću (1892.—1918.), a u Zemaljskom odboru u Zadru bio je zamjenik prisjednika Zemaljskog odbora (1883.—1889. i 1911.—1918.) Zbog neslaganja s oportunizmom Narodne hrvatske stranke s četvoricom hrvatskih zastupnika u Beču (V. Perić, V. Spinčić, N. Dapar i M. Laginja) prešao je u opoziciju i poslije s petoricom zastupnika (S. Buzolić, K. Ljubić, J. Paštrović, V. Perić i M. Šarić) osnovao je Hrvatski klub te skupa s pravašima Stranku prava u Dalmaciji, u kojoj je bio predsjednik egzekutivnog odbora 1897. godine. Za rascjepa u banovinskoj Stranci prava 1895. ostao je neutralan. Godine 1903. potpisao je manifest protiv terora bana Khuena Héderváryja. Radio je na približavanju Narodne stranke i Stranke prava, koje su se ujedinile 1905. godine. Iste godine potpisao je tzv. Riječku rezoluciju. U vrijeme Prvoga svjetskog rata stupio je u Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću i sudjelovao u donošenju tzv. Bečke (svibanjske) deklaracije od 30. svibnja 1917. godine. Nakon dolaska Talijana u Zadar prestao je uređivati *Narodni list*, bio u kućnom pritvoru i zatim u internaciji u Bakru. Kasnije je otišao u Beograd i ušao u politički život Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Bio je član Privremenoga narodnog predstavništva (1919./1920.) i potpredsjednik vlade Ljube Davidovića. Pripadao je Jugoslavenskoj demokratskoj stranci, a zatim Samostalnoj demokratskoj stranci. Zbog poodmaklih godina povukao se iz političkog života. Bio je prvi predsjednik društva „Jadranska straža“ (1923.—1928.). U svome političkom djelovanju prošao je kroz četiri faze: narodnjačku (1871.—1892.), pravašku (1892.—1903.), „novoga kursa“ (1903.—1918.) i unitarističko-integralno-jugoslavensku (1918.—1920.) Vidi: *HBZ*, sv. 1, Zagreb, 1983., 747-748.

⁷ Ante Tresić Pavičić (Vrbanj na Hvaru, 10. srpnja 1867. — Split, 27. listopada 1949.), hrvatski književnik i političar. Filozofiju, povijest i zemljopis studirao je na Sveučilištu u Beču, gdje je 1892. doktorirao s disertacijom *Kritičko razmatranje Leibnizova determinizma*. Njegova politička orijentacija bilježi luk od pravaštva do južnoslavenstva. Godine 1906. izabran je za zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću. Nakon izbivanja Prvoga svjetskog rata 1914. interniran je zbog protuaustrijske orijentacije. Nakon rata od 1919. do 1927. bio je u diplomaciji Kraljevine SHS u Madridu i Washingtonu. Nakon umirovljenja živio je u Splitu. Vidi: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, Zagreb, 2009., 31.

PR I L O G I I .

Telegrafski transkripti Predsjedništva c. k. Dalmatinskog namjesništva

K. K. Statthalterei Präsidium

Datum des Exhibites 22/5 1907.

S. Pietro, Bezirkshauptmann telegraphiert:

Unterfertiger¹ ernstlich erkrankt bittet Ihre Gnade begonnenen Revision für 8 Tage unterbrechen zu wollen, da er weder im Stande ist sich [zu] rechtfertigen noch erwünschte Aufklärung [zu] geben.

Statthaltereirat

Smirić

S. Pietro

K. K. Statthalterei Präsidium

22. V. 1907.

Statthaltereirat Smirić in S. Pietro telegraphiert:

Bezirkshauptmann² zu folge Revisionseinleitung stark angegriffen, jedoch ärztliche Hilfe nicht angesprochen. Will Zeit gewinnen um Geld [zu] suchen. Erhebliche Abgänge Geldgebarung konstatiert, jedoch noch nicht es ziffermäßig findet. Unterbrechung wurde aufsehen, Beunruhigung verursachen.

Eine unter solchen Umständen begonnene Revision darf keinesfalls unterbrochen werden, und unterliegt keinem Anstande, daß während eventuellen Verhinderung Bezirkshauptmannes höchstens jedoch für dauer von sechs Tagen, wenigstens Revision jenes Theiles Geschäftsgebarung [ein]gehend und grundlich fortgesetzt werde, für welche Anwesenheit Bezirkshauptmanns entbehrlich. Nach Ablauf sechs Tage ist Operat auf Grund Aktenmateriales jedenfalls abzuschließen und vorzulegen.

K. K. Statthalterei Präsidium

Datum des Exhibites 21/5 1907.

S. Pietro, Statthaltereirat E. Smirić telegraphiert:

Bezirkshauptmann bekennt Notstandsunterstützung [zum] eigenen Zwecke verwendet [zu] haben, verspricht morgen abends alle ersetzen. Smirić

Transkript se čuva u Državnom arhivu u Zadru, HR — DAZD — 88, Tajni spisi c. k. Dalmatinskog namjesništva (1814.—1918.), Svezanj 51, br. spisa 36 (1907. g.)

¹ Unterfertigte(r) — odnosi se na Iva Vojnovića

² Bezirkshauptmann, der, -s, okružni kapetan. Odnosi se na I. Vojnovića. U daljnjem se tekstu ne će navoditi.

[illegible]

K. K. Statthalterei Präsidium

Statthaltereirat Smirić telegraphiert an H[errn] Statthalter aus S. Pietro:

Bezirkshauptmann wird wahrscheinlich nächster Tage Summe für konstatierte Abgänge, bisher circa fünfzehn Tausend Kronen, erlegen. Eintretendenfalls wäre selbstverständlich im Interesse Ärars, Gelder annehmen Steueramt deponieren. Bitte Ermächtigung. Bitte ferner Weisung, ob ich die bereits in Verwahrung genommenen, die Abgänge betreffenden Akten dem Bezirkshauptmanne behufs eventueller Effektuierung direkter Auszahlung zur Verfügung stellen oder verlangen, daß Auszahlung unter meiner Controlle erfolge.

Dechiffriert und vernichtet. [nečitak potpis], 25. V. 1907.

Statthaltereirat Smirić, S. Pietro.

Gelder werden in empfang zu nehmen und Steueramte zu deponiren sein.
Auszahlungen haben unter Ihrer persöhnlichen Controlle zu erfolgen.

Statthalter, Zara am 25. V. 1907. Smirić

N^o _____ Pri: _____

190 _____

Post: _____

Station: _____

K. K. Statthalterei Präsidium

Datum des Exhibites _____

Präs. _____

Zahl _____

Miterniedrigt die Z.

Priora:

*Abteilungsbeirat
Simini
L. Dietro.*

*Gründliche Beschriftung
nicht so genau sein
für das Abgrenzen
späterer Abgrenzung
des reibungslos
Zustandsgutvermögens
nicht nicht vollständig
funktionieren des
Personen und
Kategorieen reibungslos
kommen. Abteilungsbeirat*

Termin bis Ende: _____

Eggenberg 29/5

Zum Expedient am	129
Mündlich	29/5/99
Gekennzeichnet	<i>[Signature]</i>
Expediert	
In der Registratur	

Pass am 29. V. 99.

[Signature]

K. K. Statthalterei Präsidium

Datum des Exhibites 28/5 1907.

Statthaltereirat Smirić, S. Pietro

Laut Nachrichten Bruders Bezirkshauptmanns,³ dürfte Geld zur Deckung Abgänge spätestens heute abends dort sein. Falls dies zutrifft und alles gedeckt wird und Revision abgeschlossen Bezirkshauptmann wäre sodann nachzulegen sofort Urlaub anzusuchen und ordnungsmäßige Amtsübergabe an Bezirkskommissär unter Ihrer Intervention zu bewerkstelligen.

Statthalter

Zara, am 28. V. 1907.

K. K. Statthalterei Präsidium

S. Pietro: Statthaltereirat Smirić telegraphiert:

Ganzer konstanter Abgang rund Kronen sechszehn Tausend achthundert gezahlt.

Chiffretelegr. vernichtet

[nečitak potpis] 29. V. 1907

K. K. Statthalterei Präsidium

Datum des Exhibites 29/5 1907.

Statthaltereirat Smirić, S. Pietro

Gewärtige Drahtbericht ob ganzer konstatirter Abgang gutgemacht wurde, da widrigenfalls Bezirkshauptmann Urlaub nicht erteilt, sondern dessen Suspension und Strafanzeige erfolgen könnte.

Statthalter

Zara, am 29. V. 1907.

Transkribirali s pisane gotice i bilješkama opremili Zoran Grijak i Ivana Horbec.
Prijepis brzojavki s izvornikom spravila Caroline Hornstein Tomić.

³ Lujo Vojnović (1864.—1951.), književnik, povjesničar i diplomat, brat I. Vojnovića.

Pokušaj prodora Slovenske pučke stranke u Vojvodinu (1919.—1929.)

Aleksandra GAČIĆ
Velenje, Slovenija

Pregledni rad
(primljeno: 5. srpnja 2011.)
UDK 329(497.113)SPS"192"

Slovenska pučka stranka u vrijeme Kraljevstva (Kraljevine) Srba, Hrvata i Slovenaca sklapala je različite stranačke saveze. Političke suputnike pronašla je i kod Bunjevaca i Šokaca (Hrvata) u Vojvodini koji su osnovali Bunjevačko-šokačku stranku. U početku je ta stranka, zajedno s Hrvatskom pučkom strankom, slijedila politiku Slovenske pučke stranke i s njom zajedno djelovala u Ustavotvornoj i Narodnoj skupštini. Godine 1924. dolazi do cijepanja bunjevačko-šokačkih redova i stvaranja Vojvodanske pučke stranke, koja nastavlja političku suradnju sa slovenskim pučkašima. Dio vojvodanskih Bunjevaca i Šokaca (Hrvata) nezadovoljnih dotadašnjom političkom orijentacijom okreće se Stjepanu Radiću i njegovoj stranci.

Ključne riječi: Slovenska pučka stranka, Bunjevačko-šokačka stranka, Vojvodanska pučka stranka, Hrvatska seljačka stranka, Vojvodina, Kraljevstvo (Kraljevina) SHS

O djelovanju Slovenske pučke (ljudske) stranke (SPS), Bunjevačko-šokačke stranke (B-ŠS) i Hrvatske pučke stranke (HPS) u Kraljevstvu (Kraljevini) Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) najviše su pisali Momčilo Zečević,¹ Zlatko Matijević² i Andrej Rahten³ i Robert Skenderović.⁴ Cilj je ovoga rada pokušati

¹ Momčilo ZEČEVIĆ, *Na zgodovinski prelomnici, Slovenci v politiki Jugoslovanske države 1918—1929*, I., Maribor: Obzorja, 1986.; ISTI, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Maribor: Obzorja, 1977.; ISTI, »Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918.—1940.«, *Prispevki za novješo zgodovino*, Ljubljana, XXX. (1991), 55-74.

² Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jogoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.—1929.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, 1998.; ISTI, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb: Erazmus naklada, 2006.; ISTI, »Katoličanstvo i politika. Hrvatski katolički pokret i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1912.—1918.)«, u: *Dani dr. Franje Tuđmana — Hrvati kroz stoljeća*, ZR, Veliko Trgovišće: Općina Veliko Trgovišće, I. (2008), 167-188.

³ Andrej RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919—1929*, Ljubljana: Založba ZRC, 2002.

⁴ Robert SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), Zagreb, 3 (2006.): 795-816; ISTI, »Gospodarske, kulturne i političke veze bačkih Hrvata tijekom 18. i 19. stoljeća«, *Dijalog povjesničara — istoričara*, Zagreb, 5 (2000.): 135-151; ISTI, »Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića«, *Croatia christiana periodica*, Zagreb, 59 (2007.): 85-103; ISTI, »Blaš-

prikazati političko djelovanje SPS-a i B-ŠS-a unutar parlamentarnih klubova i stranačkih blokova u kojima se kao njihov politički pratilac nalazio i HPS.

B-ŠS i SPS povezivalo je u doba Kraljevine SHS nekoliko elemenata. Naime obje su stranke počele djelovati relativno kasno: SPS svršetkom 19. stoljeća u državno-pravnom okviru Austro-Ugarske Monarhije, a B-ŠS neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata i nastanka Kraljevine SHS. Nacionalno buđenje Bunjevaca i Šokaca (Hrvata) te oblikovanje njihove nacionalne svijesti počelo je još u Monarhiji kada su se prvenstveno borili za očuvanje svojih jezičnih i kulturnih značajki,⁵ isto kao i Slovenci, s tom razlikom da su se slovenski političari organizirani u SPS-u borili protiv njemačke i talijanske, a vojvodanski Bunjevci i Šokci (Hrvati) protiv mađarske dominacije. U uvjetima postojanja jugoslavenske državne zajednice ta se borba nastavila, ali sada protiv velikosrpske prevlasti na političkom, kulturnom, jezičnom i vjerskom području.

Nastojeći zaštititi svoja nacionalna prava u novonastaloj jugoslavenskoj državi, vojvodanski su Bunjevci i Šokci (Hrvati) u određenoj mjeri preuzeli one dijelove programa SPS-a za koje su držali da će im to najbolje omogućiti. Još prije osnutka vlastite stranke njihovi su se politički čelnici priključili Jugoslavenskom klubu, koji je bio parlamentarno predstavništvo SPS-a i HPS-a u Privremenom narodnom predstavništvu (1919.—1920.) Kraljevstva SHS. O političkoj suradnji B-ŠS-a i SPS-a svjedoče brojni posjeti predstavnika SPS-a u Bačkoj i to osobito uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu. Interese tamošnjih Bunjevaca i Šokaca, pogotovo u pitanjima iz područja školstva i obrazovanja te vjerskih sloboda, često su branili zastupnici SPS-a.

Anton Korošec, katolički svećenik, bio je jedan od najistaknutiji slovenskih političara u prvoj polovici 20. stoljeća. Najvažnije političke stranke i skupine imale su prema njemu, kao nespornom vođi SPS-a, poseban odnos. Držalo ga se, ne bez razloga, političkim pragmatičarem prvoga reda. U svom političkom djelovanju odlučno se suprotstavljao liberalizmu i socijalizmu kao i na njihovim zasadama organiziranim strankama i inim udrugama. Do kraja života ostao je vjeran ideji autonomne Slovenije unutar jugoslavenske države.

Korošec je u Vojvodini našao saveznika u katoličkom svećeniku i javnom radniku Blašku Rajiću. Nakon vojno-političkoga sloma Austro-Ugarske Monarhije (1918.) zauzimao se za priključenje Bačke jugoslavenskoj državi. Da bi ostvario taj cilj, neumorno je putovao na relaciji Zagreb-Beograd-Novi Sad i surađivao u radu Mirovne konferencije u Parizu (1919.).⁶

Još za trajanja Prvoga svjetskog rata, u listopadu 1918. godine, u Subotici su se održavali tajni sastanci i uspostavljale veze s političarima u Zagrebu radi od-

ko Rajić i Hrvatska seljačka stranka — različiti koncepti nacionalnog identiteta bačkih Hrvata, *Dijalog povjesničara — istoričara*, 8 (2004.): 153-172.

⁵ Opširnije *Identitet bačkih Hrvata*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa (Zagreb, 27. i 28. studenoga 2008.), Zagreb: Hrvatski institut za povijest — Hrvatsko akademsko društvo, 2010.

⁶ B. Rajić, <http://hr.wikipedia.org/wiki/PetarPekic>

cjepljenja Bačke, Baranje i Banata od Austro-Ugarske Monarhije.⁷ Na prvom takvom sastanku, održanom 2. listopada 1918., donesena je *Rezolucija nezavisnih Srba i Hrvata iz Južne Ugarske*. Dvadesetak dana kasnije, 24. i 25. listopada, dopunjena je i Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu priznata je isključiva nadležnost za rješavanje nacionalnog pitanja Srba i Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) iz južne Ugarske. Imena sudionika sastanka nisu poznata.⁸ Rajić je kao predstavnik Bunjevaca i Šokaca (Hrvata) 29. listopada 1918. došao u Zagreb, gdje je prisustvovao sjednici hrvatskoga Sabora na kojoj je bio proglašen prekid svih dotadašnjih državnih veza s Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom.⁹ Ta se odluka hrvatskoga Sabora u historiografiji i publicistici uobičajeno, iako bez dovoljno valjanih argumenta, dovodi u vezu s proglašenjem kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁰ O boravku i rezultatima Rajićeva djelovanja u Zagrebu postoje proturječna mišljenja.¹¹

Već 25. studenog u Novom Sadu sazvana je Velika narodna skupština, koja je proglasila odcjepljenje Banata, Bačke i Baranje od Mađarske i njihovo priključenje Kraljevini Srbiji. Kao izvršno tijelo Narodne skupštine bilo je određeno lokalno Narodno vijeće SHS u kojem su bili zastupljeni i vojvodanski Bunjevci (Hrvati) Blaško Rajić, Stipan Vojnić Tunić, Mirko Ivković Ivandekić, Fabijan Malagurski i Ivan Vojnić Tunić.¹² Vojvodanski Bunjevci i Šokci (Hrvati) dobili su važnu ulogu i u Privremenom narodnom predstavništvu (PNP) Kraljevstva SHS. Naime u njega su ušli Blaško Rajić, Martin Martić, Ivan Evetović i Stipan Vojnić Tunić.¹³

Poticaj za prvo stranačko udruživanje unutar PNP-a dao je SPS. Bio je to prvi korak u povezivanju političkih stranaka i skupina utemeljenih na kršćanskim/katoličkim načelima.¹⁴ Na prvoj sjednici PNP-a, održanoj 4. ožujka 1919., za-

⁷ Vidi radove Petra Pekića: *Vae vicitis ili Pobijanje kritike dra Dušana Popovića i Vase Stojića* (Subotica, 1930.); *Povijest Hvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine* (Zagreb, 1930.); *Propast Austro-Ugarske Monarhije i postanak nasljednih država* (Subotica, 1937.); *Povijest oslobođenja Vojvodine* (Subotica, 1939.). Kao zastupnik bunjevačkih Hrvata Pekić (1896.—1965.) je 22. srpnja 1919. otputovao na Mirovnu konferenciju u Parizu. (P. Pekić, <http://hr.wikipedia.org/wiki/PetarPekic>; pristup otvoren 14. srpnja 2011.)

⁸ „Subotica u Jugoslaviji”, *Pro memoria*, Subotica, svibanj 1989., 3; Dragoslav JANKOVIĆ, Bogdan KRIZMAN, *Grada o stvaranju jugoslovenske države (1. I. — 20. XII. 1918.)*, Beograd: Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, 1964., 326.

⁹ „Fakta o nama, Subotičko višestranačje”, *Pro memoria*, 20. XI. 1990., 5.

¹⁰ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918./1919.)”, u: *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.—1919. Izabrani dokumenti*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008., 35-66; ISTI, „Djelovanje članova Središnjeg odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad 1918. — siječanj 1919.)”, u: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, ZR, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010., 105-128.

¹¹ „Subotica u Jugoslaviji”, 3.

¹² „Fakta o nama. Subotičko višestranačje”, 5.

¹³ R. SKENDEROVIĆ, „Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.”, 798.

¹⁴ Neda ENGELSFEELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo*. Zagreb: Globus — Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu — Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1989., 118.

stupnici SPS-a, zajedno sa svećenicima Jankom Šimrakom i Stankom Banićem te Velimirom Deželićem ml., istaknutim predstavnicima Hrvatskoga katoličkog pokreta¹⁵ iz kojega će se uskoro iznjedriti HPS, osnivaju Jugoslavenki klub.¹⁶ Jugoslavenski klub, koji je imao devetnaest članova, zauzeo je stajalište da se ne će povezivati ni sa kojom strankom u PNP-u, ali da će surađivati s onim strankama i skupinama koje će imati isti program o organizaciji zajedničke države.¹⁷ Izvan kluba su SPS i netom osnovani HPS (svibanj 1919.) zadržali stranačku individualnost. Dapače SPS je »podupirao HPS u njenim nastojanjima za povećanje utjecaja na hrvatski narod«.¹⁸ Iako je početkom 1920. u *Nevenu* pisalo da se Bunjevci (Hrvati) ne će uključivati u stranačke borbe i da će zadržati neovisnost u korist cjelokupnoga »bunjevačkog naroda«,¹⁹ već su u prosincu te godine zastupnici B-ŠS-a objavili da će surađivati s Jugoslavenskim klubom u svim važnim pitanjima. Tako je klub krajem 1920. narastao na 28 članova.²⁰

Nastupajući na skupštini SPS-a u travnju 1920., Korošec je govorio i o HPS-u i o Bunjevcima (Hrvatima). Istaknuo je da je Hrvatska nada za SPS jer bi trebala u kršćanskom pokretu odigrati veliku ulogu. Procijenio je da su se uvjeti za osnutak jedne pučke stranke u Baranji, Bačkoj i Banatu popravili te da se ideje SPS-a šire i u tim krajevima.²¹

Prije izbora za Ustavotvornu skupštinu vojvođanski Bunjevci i Šokci (Hrvati) organizirali su se ponajprije u dvije političke stranke: HPS i B-ŠS. U listopadu 1920. osnovana je organizacija HPS-a na čelu s Mihovilom Katancem i Ivom Kopilovićem. Stranka je djelovala na području Subotice i Tavankuta.²² Najviše uspjeha u organizacijskom pogledu imao je B-ŠS, koji je osnovan 15. rujna 1920. godine. Na čelu stranke bili su ugledni Bunjevci i Šokci (Hrvati) koji su na političkom polju bili poznati još u doba prije Prvoga svjetskog rata. Za predsjednika stranke izabran je B. Rajić. List *Neven* postaje od 1. listopada 1920. »organ Bunjevačko-šokačke stranke«.²³ Na osnivačkoj skupštini B-ŠS-a, održanoj 10. listopada 1920., usvojen je stranački program.²⁴ B-ŠS je u izbornom proglašenju od 29. listopada 1920. zahtijevao autonomiju za Vojvodinu, jednakoprav-

¹⁵ Vidi Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.—1918.*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.; ISTI, *Hrvatski katolički pokret (1903.—1945.)*, Zagreb: Glas koncila — Hrvatski institut za povijest, 2004.

¹⁶ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 105-106; A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini*, 40.

¹⁷ »Narodno predstavništvo. Jugoslovanski klub se ne veže«, *Slovenec*, Ljubljana, 8. III. 1919., 2; A. RAHTEN, *Zaveznštva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848—1918*. Ljubljana: Korenine — Nova revija, 2005., 250-252.

¹⁸ A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini*, 50.

¹⁹ »Bunjevački narod i politika«, *Neven*, Subotica, 3. I. 1920., 1.

²⁰ »Jugoslovanski klub šteje 28 poslanaca«, *Slovenec*, Ljubljana, 14. XII. 1920., 4.

²¹ »Govor ministra dra Korošca«, *Narodna politika*, Zagreb, 10. IV. 1920., 2.

²² R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 800.

²³ *Isto.*

nost »plemena«, tj. Hrvata, Slovenaca i Srba i religija, pravednu provedbu agrarne reforme, uređenje prosvjetnog pitanja, ravnopravnu raspodjelu poreza, borbu protiv korupcije i dr.²⁵ Kao što je ocijenio list *Slovenec*, glasilo SPS-a, taj je izborni program bio izrazito »pučki«.²⁶

Nekoliko dana poslije izbora za Ustavotvornu skupštinu, na sjednici ponovno organiziranog Jugoslavenskog kluba, u kojem su se sada nalazili SPS, HPS i B-ŠS, odlučeno je da Korošec podnese ostavku na mjesto ministra prometa.²⁷ O toj odluci izvijestio je i *Neven*, koji tada prvi put spominje Jugoslavenski klub.²⁸ Budući da nije bio prihvaćen prijedlog Jugoslavenskog kluba da se promijeni poslovnik Ustavotvorne skupštine, njegovi su članovi odlučili ne prisustvovati sjednici od 22. prosinca 1920. na kojoj se trebalo raspravljati o izboru predsjedništva i prisezi narodnih zastupnika.²⁹

Dana 12. prosinca 1920. Jugoslavenski je klub održao prosvjednu sjednicu glede političkog položaja u Vojvodini. Predstavnici B-ŠS-a, Rajić, Vojnić Tunić i Sudarević, prosvjedovali su protiv samovolje Ministarstva prosvjete, koje je u tamošnje škole uvelo ćirilicu kao jedino pismo. Prosvjed se odnosio i na zapostavljanje bunjevačkih učitelja i na nastavu katoličkog vjeronauka u srednjim školama.³⁰ Izaslanstvo Jugoslavenskog kluba, s Korošcem na čelu, otišlo je predsjedniku vlade Milenku Vesniću, koji im je na pritužbe uzvratilo: »Ako Bunjevci nisu zadovoljni, mogu ići pod Mađjarsku.« Vesnićevu neodmjerenu izjavu glavno je glasilo SPS-a prokomentiralo riječima: »Služiti moraš bez prigovora samovolji državnih samodržaca, čak i ako te kazneno progone i uzimaju ti najosnovnija državljanska prava, ako ne, onda si protudržavni element«.³¹

Prigodom prihvaćanja poslovnika Ustavotvorne skupštine Jugoslavenski klub nije pristupio glasovanju. Ipak, nakon što je poslovnik dobio potrebnu većinu zastupničkih glasova, članovi kluba položili su prisegu.³² Svoj su čin opravdali željom da sudjeluju u parlamentarnoj borbi, koja bi im inače bila onemogućena i dokažu ispravnost svojih stajališta.³³ Ubrzo nakon toga Korošec je posjetio Suboticu, gdje je na jednome od bunjevačkih skupova rekao: »Ujedinite se svi, koji ne želite hegemoniju jednog plemena u ovoj državi! Misao Jugoslavenskog kluba je bila, da oko sebe udruži čim više onih zastupnika, koji žele ovu državu

²⁴ »Demokratski škandal u Subotici«, *Hrvat*, Zagreb, 11. X. 1920., 2.

²⁵ »Autonomija za Vojvodinu«, *Slovenec*, 4. XI. 1920., 4.

²⁶ »Program bunjevsko-šokačke stranke«, *Slovenec*, 11. XI. 1920., 2.

²⁷ »Demisija dra Korošca«, *Narodna politika*, 12. XI. 1920., 1.

²⁸ »Korošec protiv poslovnika«, *Neven*, 17. XII. 1920., 1.

²⁹ »Jugoslavenski klub nije prisustvovao današnjoj sjednici«, *Narodna politika*, 23. XII. 1920., 1.

³⁰ »Protest Jugoslovanskoga kluba radi cerkveno-političnih razmer v Vojvodini«, *Slovenec*, 15. XII. 1920., 4.

³¹ »Pa pojdite pod Mađjarsko«, *Slovenec*, 16. XII. 1920., 1.

³² R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 804.

³³ »Jugoslavenski klub o polaganju prisege«, *Narodna politika*, 31. I. 1921., 1; »Burna seja Konstitante. Jugoslovanski klub in Narodni klub prisežeta. Važni razlogi za prisego«, *Slovenec*, 30. I. 1921., 1.

urediti na osnovi jednakopravnosti svih triju plemena. Uvjereni smo, da će se ta misao Jugoslavenkog kluba i dalje širiti i da će današnje političke stranke, koje se bore za jednakopravnost, stvoriti snažan blok». Korošćeve je riječi bunjevački tisak popratio sljedećim riječima: »Naša nacionalna svijest mora izvirati iz borbe i nastojanja nepreboljeloga Kreka³⁴ i danas živoga dr. Korošća, koji su i prije znali čvrsto i neustrašivo podići glas, kada su drugi bili tiho. Njihov glas neka nam bude perspektiva jedne lijepe kulture i iskrenog bratstva, koji će nas dovesti do sreće i prosperiteta«.³⁵

Stranke udružene u Jugoslavenkom klubu neuspješno su se zauzimale za organizaciju jugoslavenke države na načelu pokrajinskih autonomija.³⁶ Zbog toga što je radikalsko-demokratska vlada ustrajala u odluci da državu organizira na centralističkim osnovama, Jugoslavenki je klub u ljeti 1921. napustio rad u Ustavotvornoj skupštini. Tom je prilikom u *Neven* objavljen članak pod naslovom »Poruka Hrvatima i Slovencima«, koji je bio svojevrsna deklaracija Jugoslavenkog kluba i odbijanje ustavnih rješenja prihvaćenih protivno volji većine slovenskih i hrvatskih narodnih zastupnika. Među potpisnicima bila su i imena zastupnika B-ŠS-a — Rajića, Evetovića, Sudarevića i Vojnića Tunića.³⁷

Dana 19. lipnja 1921. u Subotici je sazvana skupština B-ŠS-a, na kojoj su sudjelovali i članovi Jugoslavenkoga kluba Sudarević, Rajić i Vojnić Tunić. Na skupštini je potvrđena odluka bunjevačkih (hrvatskih) zastupnika o napuštanju Ustavotvorne skupštine. Stranački su predstavnici također izrazili nezadovoljstvo zbog toga što su vladajuće stranke isključile iz javnog života »najposposobnije, najspremnije i najčestitije sinove hrvatskog, slovenačkog, a u velikoj mjeri i srpskog naroda, koji bi već i po svojoj prošlosti i ličnim osobinama bili pozvani da zamjene režim bezobzirnog nasilja vladom sporazuma i volje narodne«.³⁸

Dana 4. studenoga 1921. na sjednici Jugoslavenkog kluba, na kojoj su bili prisutni i predstavnici B-ŠS-a, ponovno je naglašena težnja za uređenjem države na temelju povijesnih pokrajina i zakonodavnih autonomija. Drugim riječima, članovi kluba su se zauzimali za reviziju centralističkog ustava (Vidivdanski ustav).³⁹

U siječnju 1922. u Somboru je sazvana skupština B-ŠS-a na kojoj su kao glavni govornici nastupili Korošec, Evetović i Rajić.⁴⁰ Govoreći protiv nepravdi koje su se događale lokalnim Bunjevima i Šokcima (Hrvatima) Evetović nije optužio

³⁴ O Janezu Ev. Kreku i njegovoj ulozi u razvoju katoličkog pokreta kod Hrvata vidi: Petar GRGEC, »Dr. Janez Ev. Krek (27. XI. 1865. — 8. X. 1917.)«, u: Janez Ev. KREK, *Socijalni eseji, govori i nacrti*, (prvi dio), Zagreb: Naklada Znanstvene knjižnice »Narodne prosvjete« Z.S.O.J., [1920.], III-XXXVIII.

³⁵ »Dr. Korošec v Subotici«, *Jutro*, Ljubljana, 8. II. 1921., 2; »Svečan dan u Subotici«, *Neven*, 4. II. 1921., 1.

³⁶ Vidi »Nacrt ustava Jugoslavenkog kluba«, *Narodna politika*, 14. II. 1921., 1-2.

³⁷ R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 805.

³⁸ »Bunjevci za ravnopravnost i slobodu«, *Narodna politika*, 24. XI. 1921., 2-3.

³⁹ »Važno vijećanje Jugoslavenkog kluba«, *Narodna politika*, 5. XI. 1921., 1.

⁴⁰ »Skupština Bunjevačko-šokačke stranke«, *Narodna politika*, 31. I. 1922., 1-2.

srpski narod nego vladu, koja je svojim ponašanjem poticala nemire među pučanstvom.⁴¹ Uzevši riječ, Korošec je ukratko predstavio program svoga političkog bloka te pozvao prisutne da pristupe B-ŠS-u, koji zajedno sa SPS-om radi na otklanjanju nepravdi u cijeloj državi, posebno u Vojvodini.⁴² Početkom travnja SPS je u Subotici održao dva sastanka. Na prvome su bili prisutni članovi Jugoslavenkog kluba Vladimir Pušenjak i Ivan Stanovnik, a na drugom sastanku zastupnici Anton Sušnik i Franjo Žebot, koji su govorili o vezama između Slovenaca te Bunjevaca i Šokaca (Hrvata),⁴³ koje je, prema njihovu mišljenju, u politici povezivala borba za katoličku vjeru i materinski jezik.⁴⁴

U lipnju 1922., na jednoj od sjednica Narodne skupštine, došlo je do oštrog spora između zastupnika Demokratske stranke (DS) i Jugoslavenkog kluba. Jedan od demokrata verbalno je napao Rajića,⁴⁵ koji je izvjesio hrvatsku zastavu na crkvu u Subotici u prigodi vjenčanja kralja Aleksandra. Zbog toga je čina bio tvorno napadnut.⁴⁶ Korošec je zbog napada na narodnog zastupnika prosvjedovao kod ministra unutarnjih poslova uputivši mu pismo sljedećeg sadržaja: »Gospodine ministre! 28. prošlog mjeseca, na Vidovdan upalo je u stan našeg druga, narodnog poslanika Blaška Rajića do 30 mladića [...] i pozovu ga u ime 'Izvršnog odbora jugoslovenske nacionalne omladine' na odgovornost, zašto nije 'istakao zastave na državnoj školi, na crkvi i na župničkom stanu', te mu još otkroje rok od četvrt sata, da to učini. Pošto to nije učinio, ovi mu porazbijaše prozore na stanu, a poslije su se klatarili ispred stana [...] stalno se grozeći: 'na vješala izdajicu' — Ne ću da navodim ovdje, da se na župskoj zgradi vijala crveno-bijelomodra zastava; ne ću da ističem da je g. Rajić kod gradske općine, kao crkvenog patrona već više puta tražio za parohiju i za crkvu zastave; ne ću da pominjem da državna škola ne spada, niti je ikada spadala u njegovu nadležnost; samo to ću da naglasim, da [...] nitko nije u pravu, da ga u ovakvom slučaju pozove na odgovornost. [...] Ja moram da to smatram kao teror od strane ondašnje uprave, čiji predstavnici [...] — pripadaju demokratskoj stranci. [...] Veliki župan je rekao: 'Satrit ću Bunjevce, ovako, između dva dlana', a veliki kapetan — šef policije — rekao je u privatnom razgovoru, da će uništiti bunjevački pokret. [...] Ovako nečuveno stranačko postupanje državnih organa na bezbjednost na sjevernoj granici naše države, gdje naši neprijatelji sa zadovoljstvom motre svaki pojav nereda, protuzakonitosti i nasilja — to je kapitalna pogreška, i ja držim, da je na ovako eksponiranoj tački imaju postaviti ljudi, koji će strogo i nepristrano držati — zakona.«⁴⁷

⁴¹ »Hrvati u Vojvodini«, *Hrvat*, 8. I. 1922., 1.

⁴² »Zbor Bunjevačko-šokačke stranke u Somboru«, *Neven*, 4. II. 1922., 1.

⁴³ »Shodi SLS v Vojvodini«, *Slovenec*, 4. IV. 1922., 2.

⁴⁴ »Slovenski poslanci med Bunjevci«, *Straža*, Maribor, 7. IV. 1922., 1.

⁴⁵ »Nesmiljena kritika režima«, *Narodna politika*, 1. VII. 1922., 1.

⁴⁶ »Napadaj na g. Blaška Rajića«, *Narodna politika*, 3. VII. 1922., 2.

⁴⁷ »Napadaj na nar.[odnog] poslanika B. Rajića«, *Narodna politika*, 13. VII. 1922., 2.

U razdoblju od 1920. do 1923. neki vodeći članovi malobrojnog HPS-a u Bačkoj mijenjaju stranačku pripadnost: Mihovil Katanec postao je aktivan član B-ŠS-a, a Tomo Matković Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), čime započinje njezino organiziranje u Bačkoj i Baranji. Njihovo napuštanje dotadašnjih stranačkih redova označilo je kraj djelovanja HPS-a u Bačkoj, ali i početak postupne afirmacije HRSS-a među tamošnjim Bunjevcima i Šokcima (Hrvatima).⁴⁸

Tijekom predizbornih aktivnosti za novi saziv Narodne skupštine Korošec je agitirao i među Bunjevcima i Šokcima (Hrvatima) u Baču i Somboru.⁴⁹ Vodstvo B-ŠS-a, u okviru svoje hrvatske orijentacije, nastavilo je suradnju s HPS-om pa su zajednički nastupili na parlamentarnim izborima u ožujku 1923. godine.⁵⁰ Prema izvješćima slovenskoga tiska, u Vojvodini su se oblikovala dva izborna bloka — »narodni« i »vojvođanski«. U prvome su bili »demokrati, dobrovoljci, invalidi i nacionalisti«, a u drugome »pristalice B-ŠS-a i sljedbenici radikalnog disidenta S. Protića«. ⁵¹ Ipak, izborima nije postignuto političko jedinstvo vojvođanskih Bunjevaca i Šokaca (Hrvata).⁵² Vodstvo B-ŠS-a odlučilo se za političku vjernost HPS-u i SPS-u jer je bilo mišljenja da će samo na taj način moći osigurati svoju budućnost u Vojvodini.⁵³

Na izborima je SPS dobio 21 zastupnički mandat, a B-ŠS tri.⁵⁴ HPS je ostao bez svoga parlamentarnog predstavnika.⁵⁵ Korošec je već 22. ožujka izjavio da »su se Slovenci, Hrvati i Bunjevci jednodušno izjavili protiv centralizma«. ⁵⁶ Rajić je pak rekao da B-ŠS podupire Korošca i da njegov program prihvaća kao svoj, ističući da će njegova stranka svakako otići u Beograd kako bi »proučila političku situaciju« i donijela »smjernice za daljnji rad«. ⁵⁷

Nova stranačka konstelacija u Narodnoj skupštini, u kojoj više nije bilo zastupnika HPS-a, prisilila je Jugoslavenski klub da potraži među hrvatskim strankama novoga političkog partnera. Jedina primjerena politička snaga bio je HRSS. U političkom savezu Jugoslavenskoga kluba i Radićeve stranke našla se i Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO).⁵⁸ Nova je politička grupacija po-

⁴⁸ R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 807.

⁴⁹ »Bunjevačko-šokačko volilno gibanje«, *Slovenec*, 6. I. 1923., 3.

⁵⁰ »Fakta o nama. Subotičko višestranačje«, 5.

⁵¹ »Dva bloka u Vojvodini«, *Jutro*, 16. I. 1923., 2.

⁵² »Razkol med Bunjevci«, *Slovenski narod*, Ljubljana, 19. I. 1923., 2.

⁵³ *Subotička danica ili Bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1923*, Subotica, 52.

⁵⁴ Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961., 406.

⁵⁵ Z. MATIJEVIĆ, »Hrvatska pučka stranka i II. parlamentarni izbori u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1923. god.)«, ČSP, 1-2 (1996.): 39.

⁵⁶ Metod MIKUŽ, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965., 253.

⁵⁷ »Bunjevci za dr. Korošca in za revizijo ustave«, *Straža*, 4. IV. 1923., 2.

⁵⁸ O stranci bosansko-hercegovačkih muslimana opširnije vidi: Atif PURIVATRA, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo: »Svjetlost«, 1977.

stala poznata kao Federalistički blok.⁵⁹ Zbog mogućeg velikog uticaja toga bloka na rad Narodne skupštine, predsjednik vlade Nikola Pašić odlučio se na pregovore. Počeli su u travnju 1923., najprije u Beogradu, a zatim u Zagrebu. Pregovori u Zagrebu rezultirali su sporazumom poznatim kao *Markov protokol*. Federalistički je blok Pašiću obećao potporu pri osnivanju homogene radikalne vlade, a u zamjenu su članicama Federalističkog bloka bile osigurane koncesije na razini pokrajinskih uprava. Obećano im je i zaustavljanje administrativne parcelacije Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kako je predviđao Vidovdanski ustav.⁶⁰ U pregovorima je sudjelovao i Rajić, kojemu je pošlo za rukom da se sporazum protegne i na Vojvodinu.⁶¹ Pašić i njegova stranka, međutim, nisu ga imali namjeru provesti.⁶²

Nakon objavljivanja *Markova protokola* u Vojvodini je zavladała uznemirenost jer je Rajić navodno odredio da se svim Mađarima u državnoj službi uruče otkazi. Zbog toga je došlo do njihova snažnog otpora. Da bi otupio napade na sebe i B-ŠS, Rajić je tvrdio da nije ni sudjelovao pri usvajanju protokola niti ga je potpisao, što je bilo točno.⁶³ Ubrzo su se proširile glasine da će B-ŠS prekinuti suradnju s Federalističkim blokom i pokušati u neposrednim pregovorima s radikalima dobiti koncesije za Vojvodinu.⁶⁴ Nakon što je ponovno dobio mandat za sastav vlade, Pašić se odlučno izjasnio za zadržavanje centralističkog sustava.⁶⁵

U prvoj polovici 1923. postajalo je sve očitiije da B-ŠS-u prijeti stranački raspol. U stranci su se iskristalizirale dvije struje. Jedna se orijentirala prema Zagrebu, a druga je ustrajala na nastavku suradnje sa SPS-om. Krajem listopada 1923. u tisku su se pojavile informacije da će se u Bačkoj i Baranji organizirati agitacijski skupovi na kojima bi trebali sudjelovati i neki članovi SPS-a.⁶⁶ Bio je to očit znak da će vodstvo stranke i dalje slijediti Korošćevu politiku.⁶⁷ Posljednjih dana studenoga sazvan je kongres B-ŠS-a u Subotici, kojem su prisustvovali Josip Hohnjec i Franc Kulovec, istaknuti članovi SPS-a. Skup je privukao veliku pozornost, jer su se na njemu vojvođanski Bunjevci i Šokci javno deklarirali kao »grana Hrvata« u Vojvodini.⁶⁸

⁵⁹ Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919—1929)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju — Narodna knjiga, 1979., 151; A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka u beograjski skupštini*, 95; R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 808.

⁶⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb: Naklada Pavičić, 1999., 143-150; A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka u beograjski skupštini*, 95.

⁶¹ »Bunjevci i federalistički blok«, *Hrvatski list*, Osijek, 12. VII. 1923., 5.

⁶² H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 151.

⁶³ »Odmev Markovega protokola u Vojvodini«, *Jutro*, 20. VII. 1923., 2.

⁶⁴ »Tudi Bunjevci se poslavljaju od federalističnoga bloka«, *Jutro*, 18. VIII. 1923., 6.

⁶⁵ A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka u beograjski skupštini*, 95.

⁶⁶ »Pokret bunjevačkih Hrvata«, *Hrvatski list*, 31. X. 1923., 5.

⁶⁷ »Konferencija bunjevačkih poslanika u Somboru«, *Hrvatski list*, 21. XI. 1923., 1.

⁶⁸ »Bunjevci — Hrvati«, *Hrvat*, 27. XI. 1923., 1.

Želeći Bunjevce i Šokce (Hrvate) još jače privezati uz svoju političku opciju, Korošec je na svojim posljednjim sastancima u Subotici navodno zahtijevao da se B-ŠS raspusti a njegovo članstvo pristupi SPS-u. Tome su se odlučno suprotstavili oni pristaše nastavka tijesne suradnje s Korošćevom strankom koji su htjeli voditi stranačku politiku pod hrvatskim imenom (HPS).⁶⁹ U novonastaloj situaciji Rajić, zajedno sa svojim pristašama, daje poticaj za promjenu imena stranke i dalje jačanje suradnje s »katoličkim strankama« u Hrvatskoj i Sloveniji, tj. SPS-om i HPS-om, što je u konačnici trebalo dovesti do stranačkog ujedinjavanja svih katolika u Vojvodini. Raskol u B-ŠS-u podudario se sa smrću Vranje Sudarevića, jednoga od najistaknutijih bunjevačkih Hrvata, koji je svojim autoritetom znao pomiriti unutarstranačke razlike. Vojvodanska pučka stranka (VPS) osnovana je u studenom 1924. godine, a na čelo stranke izabran je B. Rajić.⁷⁰

Dana 8. ožujka 1924. u Beogradu je potpisan sporazum o osnivanju Opozicijskog bloka, u koji su ušli SPS, HRSS, JMO, B-ŠS i DS. Zastupnici bloka ušli su u Davidovićevu vladu.⁷¹ HRSS nije bio zastupljen u vladi ali joj je trebao pružati potporu u parlamentu.⁷² Tada još uvijek jedinstven B-ŠS ostvario je tim političkim partnerstvom neke od svojih neposrednih ciljeva. Stranka je dobila gradonačelnička mjesta u Subotici i Somboru, predstavništvo u Topoli, Somboru, Apatinu, Odžacima, Batini i Dardi te tajnička mjesta u 33 općine.⁷³ Uspjeh je bio kratkotrajan jer je Davidović uskoro podnio ostavku,⁷⁴ a Radić prekinuo suradnju s Opozicijskim blokom.⁷⁵ Dana 6. studenog 1924. bila je osnovana nova Pašić-Pribićevićeva vlada, koja je odmah počela smjenjivati članove i pristaše sada već duboko podijeljenoga B-ŠS-a.⁷⁶

Na izborima za Narodnu skupštinu u veljači 1925. u Subotici je B-ŠS dobio 6,8%, a VPS 3,8% glasova, što je značilo da nijedna stranka nije osvojila zastupnički mandat. Kako su izborni rezultati VPS-a bili nepovoljni, dio članova vratio se u B-ŠS. Međusobni odnosi tih dviju bunjevačko-šokačkih (hrvatskih) stranaka bili su i prije izbora loši, a nakon njih sukobi su se dodatno zaoštrili. U konačnici su obje stranke izgubile političku vjerodostojnost.⁷⁷ Izbori su pokazali da je ve-

⁶⁹ »Križa v bunjevski stranki«, *Jutro*, 16. XI. 1923., 2.

⁷⁰ Mario BARA, »Somborska deklaracija i njezino značenje za bačke Hrvate«, *ČSP*, 3 (2006): 781.

⁷¹ »Davidovićeve vlada sastavljena«, *Slovenec*, 14. VII. 1924., 1; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970., 386-387.

⁷² B. GLIGORIJEVIĆ, »O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade«, u: *Istorija XX veka*, ZR, VII., Beograd: Institut društvenih nauka — Odeljenje za istorijske nauke, 345-406.

⁷³ Ante SEKULIĆ, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb: Školska knjiga, 1990., 62.

⁷⁴ »Odstop Davidovićevega kabineta«, *Slovenec*, 16. X. 1924., 1; B. GLIGORIJEVIĆ, »O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade«, 382.

⁷⁵ »Radićev prelom z blokom«, *Slovenec*, 4. XI. 1924., 1.

⁷⁶ R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 809.

⁷⁷ *Isto*, 813.

ćina Bunjevaca i Šokaca (Hrvata) ustrajala u potpori BŠS-u, koji se sve više priklanjao Radićevoj politici. Na kraju se B-ŠS na temelju *Somborske deklaracije* (1926.) ujedinio s HSS-om.⁷⁸

Na približavanje B-ŠS-a i HRSS-a, odnosno HSS-a, kako se stranka službeno nazivala od proljeća 1925., utjecale su već otprije postojeće organizacije Radićeve stranke u Bačkoj, ali i bački studenti u Zagrebu. Važnu ulogu u njihovu zbližavanju imale su veze koje su Sudarević, Ivaković i Vojnić Tunić uspostavili prije 1918. s političkim krugovima u Zagrebu, gostovanja pjevačkog društva *Neven* u Hrvatskoj i nekoliko desetaka hrvatskih intelektualaca naseljenih u Bačkoj poslije Prvoga svjetskog rata.⁷⁹ Još 14. siječnja 1922. predstavnici B-ŠS-a posjetili su vodstvo Hrvatskoga bloka (HRSS, Hrvatska zajednica, Hrvatska težačka stranka, Hrvatski radnički savez i Hrvatska stranka prava) u Zagrebu, gdje su vodili razgovore o aktualnom političkom položaju. Ipak, ulazak B-ŠS-a u Hrvatski blok, kako je tada naglasio Rajić, nije bio moguć jer je stranka bila vezana svojim članstvom u Jugoslavenskom klubu.⁸⁰ Za samo vodstvo SPS-a nije bilo dvojbe da je Radić, kao vodeća osoba Hrvatskoga bloka, priznavao Bunjevce i Šokce u Vojvodini kao sastavni dio hrvatskoga naroda.⁸¹

Dana 18. travnja 1925. Suboticu su posjetili Korošec i Kulovec, koji su s pristašama održali dva sastanka. Korošec je tom prigodom, priželjkujući održavanje novih parlamentarnih izbora, pozvao bunjevačke i šokačke Hrvate na političko jedinstvo.⁸² U novinskim izvješćima zabilježene su sljedeće Korošćeve riječi: »Pašić i Radić su se sporazumjeli,⁸³ i to bez nas, Bunjevaca i drugih. [...] Njihovi koraci dokazuju, da su se sporazumjeli samo, tko i kako će izvršiti prijevaru. Stvorili nisu nijedan program. Današnji proračun od 13 milijardi slika je njihovog vladanja. Kada je otišao Radić u vladu, iznosio je proračun samo 11 milijardi. Radić je postigao samo to, da će narod više platiti.«⁸⁴ Bila je to otvorena potpora Rajićevu VPS-u i otklon od suradnje s pristašama B-ŠS-a, koji su se sve više približavali Radiću.

Predstavnici subotičkoga HSS-a organizirali su u siječnju 1926. narodni zbor, na kojem su pored Radića sudjelovali i vodeći članovi B-ŠS-a na čelu s predsjednikom M. Ivkovićem Ivandekićem. Radićev posjet Subotici pokazao je da su HSS i B-ŠS posve suglasni u svim važnijim političkim pitanjima, što je govorilo da bi se dvije stranke mogle uskoro udružiti.⁸⁵ Dana 24. lipnja 1926. u Somboru se

⁷⁸ M. BARA, »Somborska deklaracija i njezino značenje za bačke Hrvate«, 784-786.

⁷⁹ *Isto*, 779-781.

⁸⁰ »Potovanja SLS in HPS v Zagrebu«, *Slovenec*, 17. I. 1922., 2.

⁸¹ »Politika Hrvatskega bloka«, *Slovenec*, 14. IV. 1922., 1.

⁸² »Dr. Korošec u Subotici«, *Hrvatske novine*, Subotica, 24. IV. 1926., 1.

⁸³ Misli se na iznudeeni sporazum između HSS-a i radikala iz 1925. godine. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 192-201.

⁸⁴ »Velik shod dr. Korošca v Subotici«, *Slovenec*, 20. IV. 1925., 1.

⁸⁵ R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 814.

održao velik narodni zbor u organizaciji B-ŠS-a i HSS-a, na koji je ponovo došao Radić. Na zboru je pročitana *Deklaracija o pristupu B-ŠS-a HSS-u*.⁸⁶ Tim činom B-ŠS je prestao postojati kao zasebna politička organizacija. Radićev dolazak u Sombor nije dočekan s odobravanjem u redovima VPS-a: »U svemu je Radić pokazao u Somboru svoju ljubav prema seljaštvu time, da je na tribini pio mlijeka i brisao usta i brkove rukavom, da time pokaže, kako su mu dragi seljaci.«⁸⁷

Uključivanje organizacija B-ŠS-a u već postojeće organizacije HSS-a u Bačkoj i Baranji provedeno je u kratkom roku. Već 27. lipnja 1926. list *Neven*, dotad glavno glasilo B-ŠS-a, počinje izlaziti s podnaslovom *Glasilo Hrvatske seljačke stranke za Srijem i Vojvodinu*. Otada HSS postaje središnja politička snaga тамошњих Hrvata.⁸⁸ Pozivajući na učlanjenje u HSS, njegovi novopečeni članovi nisu mogli ne spomenuti bivše političke saveznike iz SPS-a i HPS-a: »Mi Hrvati u Bačkoj i Baranji nemamo što tražiti u drugim strankama. Zar da u hrvatsku pučku stranku? Ta nju ne će niko, pa zašto da mi budemo budale. Zar Korošcu, Slovencima? Gdje smo mi od Slovenaca i što nam oni mogu pomoći?«⁸⁹

U srpnju 1927. sklopljen je sporazum između Vukićevićevih radikala i SPS-a (»Bledski sporazum«). Sporazumom se predviđalo da nakon parlamentarnih izbora u rujnu iste godine radikalna vlada bude proširena članovima SPS-a. Korošec je prihvatio »radni program« radikalske vlade jer je u njemu navodno vidio mogućnost ostvarenja nekih bitnih ciljeva svoje stranke. Korošćeve vojvođanske pristaše isticali su da je riječ o velikom radikalnom uspjehu, jer je uspostavljena suradnja »sa jednom slovenačkom strankom, koja će biti kao posestrima radikalnoj stranci [...] u izvršavanju svih državničkih problema uopće, a u saniranju i sređivanju naših unutrašnjih prilika napose«.⁹⁰ Za samoga Vukićevića uspjeh je bio još i veći jer je on »pridobio za sebe i za narodnu radikalnu stranku najkulturnije pleme našega naroda, braću Slovence, koji će svojom neumornom marljivošću znati i htjeti svesrdno da porade na ostvarenju naših najviših nacionalnih ideja, da budemo jedno tijelo i jedna duša.«⁹¹

Oduševljenje s kojim su Vukićević-Korošćev sporazum pozdravili pristaše VPS-a nisu dijelili njihovi bivši politički istomišljenici. Za pristaše HSS-a bio je to ulazak pučakaša u najuži odnos s radikalima, u kojem će sami sebi »konačno slo-mili vrat«. Drugim riječima, Korošec je samo politički spletkar koji nema »idejnog programa«, a savez radikala i SPS-a nije ništa drugo nego brak nastao iz »čiste obostrane koristi«.⁹² Prema njihovu mišljenju, takva je pučkaška politika, tj. djelovanje SPS-a, HPS-a i VPS-a i dovela do nestanka B-ŠS-a te je na nju padala i

⁸⁶ Isto, 815.

⁸⁷ »Radić u Somboru«, *Hrvatske novine*, 29. V. 1926., 1.

⁸⁸ R. SKENDEROVIĆ, »Bunjevačko-šokačka stranka 1920.—1926.«, 815.

⁸⁹ »Hrvati na okup«, *Neven*, 25. II. 1926., 1.

⁹⁰ »Nova grupacija«, *Subotičke novine*, Subotica, 15. VII. 1927., 1.

⁹¹ Isto.

⁹² »Najmladji radikali«, *Neven*, 14. VII. 1927., 1.

odgovornost za to što vojvođanski Hrvati (Bunjevci i Šokci) nisu imali nijednog zastupnika u Narodnoj skupštini.⁹³

Kada je Vukićević u veljači 1928. sastavio svoju drugu vladu, Korošec je dobio mjesto ministra unutarnjih poslova.⁹⁴ Bunjevci i Šokci (Hrvati) okupljeni u HSS-u koristili su svaku prigodu da u stranačkom tisku napadnu Korošca, za kojeg se tvrdilo da je zajedno sa svojom strankom neprijatelj i da će se protiv njih voditi jednako žestoka borba kao i protiv radikala.⁹⁵

Vojvođanske pristaše HSS-a nisu birali riječi kako bi ocnili politiku svojih protivnika iz VPS-a. U novinskim se napisima tvrdilo da se zagovornici pučkaške politike »pod okriljem krsta i svetih sakramenata« žele domoći vlasti, a da politika koju vode Korošec i Rajić nipošto nije narodna jer »što vrijedi za sub[otičke] pučakaše, što im je pop Blaško općinar i što im je pop Korošec ministar?«⁹⁶ Jednom riječju, pučkaši su, našavši se na vlasti, izdali svoje dojučerašnje ideale postavši sluge radikala.⁹⁷

Nakon atentata na S. Radića i zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.)⁹⁸ vojvođanski su haesesovci ustvrdili da: »dogadjaji u Narodnoj Skupštini znače krvavi svršetak onih prijetnji, koje su posljednjih dana upućivane od strane vladine većine pojedinim predstavnicima S[eljačko] D[emokratske] koalicije«, tj. protiv S. Radića i S. Pribićevića.¹⁰⁰

Korošec kao član vlade za čijeg je mandata radikal P. Račić¹⁰¹ počinio nezapamćen zločin u parlamentarnoj povijesti Europe, bio je izložen najoštrijim novinskim komentarima: »Dr. Korošec [...] kako je uletio u vladu Velje Vukićevića, promijenio se iz temelja. On koji je okupio oko sebe cio slovenački narod propovjedajući mu bratstvo i ljubav, boreći se za pravdu i pravicu, jednakost i ravnopravnost u državi S.H.S. i zahtjevajući široku autonomiju kako za svoju Sloveniju tako i za ostale pokrajine odkako je u vladi Velje Vukićevića ruši i gazi sve

⁹³ »Tko je kriv?«, *Neven*, 28. VII. 1927., 2.

⁹⁴ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., 502.

⁹⁵ »Živjeli Radikali«, *Neven*, 2. II. 1928., 1.

⁹⁶ »Dr. Korošec vodja pučakaša blagosiva bratoubilačku politiku radikala«, *Neven*, 15. III. 1928., 1.

⁹⁷ »SDK za reviziju ustava«, *Neven*, 14. VI. 1928., 1.

⁹⁸ Opširnije vidi: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb: Stvarnost, 1967.; Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV. dopunjeno izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990., 227.-267.; Z. MATIJEVIĆ, »Politika Hrvatske pučke stranke u vrijeme atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS (1927.—1928.)«, *ČSP*, 2 (1995.): 233-245; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo 1889.—1928.*, Zagreb: Dom i svijet, 2003., 239-255.

⁹⁹ O nastanku i djelovanju Seljačko-demokratske koalicije vidi opširije: Bogdan KRIZMAN, »Stjepan Radić — život — misao — djelo«, u: ISTI, *Korespondencija Stjepana Radića 1919—1928*, 2, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, 1973., 112-119.

¹⁰⁰ »Prolivena hrvatska krv u parlamentu«, *Neven*, 21. VI. 1928., 1.

¹⁰¹ Vidi Dragomir M. KIČOVIĆ, Radomir P. GUBERINIĆ, *Puniša Račić. Život za jednu ideju*, Beograd: Od-bor SANU za proučavanje sela — Kulturno prosvetna zajednica Srbije, Beograd, 2000.

ono za čega se dosada borio. Dr. Korošec je pomagao da se održi najsrbijskija vlada od ujedinjenja, vlada Velje Vukičevića kojoj je jedini cilj hegemonija Srbijana i upropašćivanje prečanskih krajeva uz udovoljenje svojih ličnih ambicija. Dr. Korošec za ljubav nekih sitnih usluga svojoj partiji u Sloveniji odobrava i potpomaže rušilački rad Vukičevićeve vlade i kao ministar un.[utrašnjih] djela dozvoljava, da se lije ljudska krv u obrani časti nacije i države. [...] Cio hrvatski narod grca u suzama i previja se u bolovima a novine Dr. Korošca siplju drvlje i kamenje na isti taj hrvatski narod.¹⁰² Jednako oštru kritiku doživio je i vođa VPS-a: »A g. Blaško Rajić? Dao je Hirlapu jednu izjavu, u kojoj traži autonomiju Vojvodine i u kojoj se najodlučnije ograđuje i od misli, da bi bunj.[evački] Hrvati pripali Hrvatskoj. [...] Dakle g. Rajić je jedino zato protiv toga, da bunj.[evački] i šok.[ački] Hrvati pripadnu Hrvatskoj, jer bi pali u pandže Radića i Pribičevića. A mi sa ovog mjesta pitamo g. Blaška Rajića: u čije će pandže da dospiju bunj.[evački] i šok.[ački] Hrvati, ako Vojvodina dobije svoju autonomiju? [...] Veliki događaji traže i velike ljude. A to vojvodjanski pučkaši, vidimo, nemaju.«¹⁰³

Kada je kralj Aleksandar mandat za sastav vlade povjerio Korošcu, za oporbeni je HSS to bio samo dokaz da su srbijanske stranke u potpunosti izgubile ugled zbog svoje nasilne, reakcionarne i hegemonističke politike: »A Korošec i pučkaši? Srepili se tako s radikalima onim poznatim 'Bledskim sporazumom', da jih još ni Puniša Račić nije mogao razdvojiti. Kad se više niko nije mogao naći, tko bi spasavao radikale, našao se zato Korošec. A radikali ga zato obilno nagradjuju. Najprije je postao ministar sa pendrekom, a sad su ga 'avanzirali' na ministra predsjednika, na mjesto, na kojem je dosad mogao biti samo Srbijanac. Sve je ovo dokazom da radikali smatraju Korošca 'svojim čovjekom'.«¹⁰⁴

Napadi na Korošca iz redova HSS-a nastavili su se sve do kraja 1928. godine: »Od pobornika širokih samouprava postaje za jednu noć kruti centralista. I dok jedno vrijeme ropski gura kola srbijanskog režima, danas stoji na čelu istog režima, a koji je režim od svih dosadašnjih i po državu a osobito po nas prečane najgori. [...] Bunjevački i Šokački Hrvati, koji su nekad radili zajedno sa dr. Korošcem, zgražaju se nad svim onim, što se pod vladavinom Dr. Korošca događa i stide se Dr. Korošca, kojeg su nekad slijedili. Bunjevačko-šokački Hrvati religiozni u dubini duše svoje preziru politiku Dr. Korošca, njegovu politiku brutalne sile, čizme i mamuze; preziru je tim više, jer od jednog katoličkog svećenika nikada nisu očekivali ono što danas čini dr. Korošec, koji je prije deset godina bio za široke samouprave, za potpunu jednakost i ravnopravnost između Srba, Hrvata i Slovenaca.«¹⁰⁵

¹⁰² »Dr. Korošec«, *Neven*, 5. VII. 1928., 3.

¹⁰³ *Isto*.

¹⁰⁴ »Vlada dr. Korošca?«, *Neven*, 26. VII. 1928., 1; »Moralni i politički bankrot Korošca i njegovih pučkaša«, *Neven*, 2. VIII. 1928., 2.

¹⁰⁵ »Dr. Korošec«, *Neven*, 13. XII. 1928., 1.

Posljednja sjednica Narodne skupštine održana je 28. studenoga 1928. godine. Na njoj je usvojen dnevni red za sljedeću, koja je trebala biti sazvana naknadno, no to se nije nikada dogodilo. Korošćeva vlada, u kojoj je kao ministar socijalne politike sjedio i Stjepan Barić, predsjednik HPS-a, podnijela je krajem prosinca ostavku,¹⁰⁶ a kralj Aleksandar započeo je prividne konzultacije s vođama političkih stranaka radi rješenja krize u koju je zapala država.¹⁰⁷ Dana 6. siječnja 1929. proglasio je ukinuće dotadašnjega parlamentarnog sustava i objavio svoju osobnu diktaturu.¹⁰⁸ Nakon službenoga proglašenja diktature sastavljena je i nova vlada, s generalom Petrom Živkovićem na čelu. Korošec je u njoj zauzeo mjesto ministra prometa.¹⁰⁹

Dva tjedna kasnije sve su političke stranke bile redarstveno raspuštene. Tako je konačno bila pokopana i ideja o VPS-u kao bliskom suradniku slovenskih pučkaša na čelu s Korošcem.

Nakon atentata na kralja Aleksandra (1934.) i ponovnog uvođenja parlamentarizma te oživljavanja stranačkog života (1935.), za razliku od SPS-a, VPS nije obnovljen. Pokušaj prodora SPS-a u Vojvodinu, njegova suradnja s B-ŠS-om te nastanak i djelovanje VPS-a bili su tek epizoda u političkom životu tamošnjih bunjevačko-šokačkih Hrvata.

Aleksandra Gačić

Attempts of the Slovenian People's Party to penetrate in Vojvodina (1919—1929)

In the parliamentary life of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (1918—1929) a number of political parties had an important role. The Slovenian People's Party (SPS), Slovenia's strongest political organisation, also sought to expand their influence on Vojvodina. Appropriate political partners were found in the Croatian Catholic population, such as the Bunjevci and Šokci. In 1920, the Bunjevac-Šokac-Party (B-ŠS) was established and led by the Catholic priest, Blaško Rajić. In the interim parliament (1919—1920), the Constituent Assembly (1920—1921), and the National Assembly (1921—1923) B-ŠS had an impact on SPS and the Croatian People's Party (HPS), an integral part of the Croatian Catholic movement in the joint parliamentary representation called the Yugoslav Club. Members of the Club promoted the autonomist regulation of the state. In 1924, there was a division among the Bunjevci and Šokci and the Vojvodina People's Party (VPS) was established, with B. Rajić as the elected president. The

¹⁰⁶ »Demisija sprejeta — konzultacije pričele«, *Jutro*, 3. I. 1929., 1.

¹⁰⁷ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 285.

¹⁰⁸ O naravi Aleksandrove diktature vidi: H. MATKOVIĆ, »Je li šestosiječanjska diktatura bila monarhofašistička«, u: H. MATKOVIĆ, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2004., 441-445.

¹⁰⁹ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., 302.

party continued political cooperation with SPS (and HPS). Some of the Bunjevci and Šokci who remained dedicated to the B-ŠS turned to Stjepan Radić and his Croatian Peasant Party (HSS), which ultimately led to the merging of those two parties (1926). After the wounding of Radić (HSS) in the National Assembly in Belgrade and subsequent death (1928), Anton Korošec, president of SPS, became Prime Minister, with consequences that led to the complete loss of political influence of VPS. After introducing the January 6th Dictatorship and the prohibition of political party activity, VPS irrevocably disappeared from the political arena (1929). Penetration attempts of the SPS in Vojvodina and its cooperation with B-ŠS and later with VPS were the only episodes in the political life of Croats.

Znanstvenost i komplementarnost filozofije i teologije

Stipe KUTLEŠA
Institut za filozofiju, Zagreb

Prethodno priopćenje
(primljeno: 23. lipnja 2011.)
UDK 1:21
215

U radu se tematizira problem odnosa filozofije i teologije te se ukazuje na razne mogućnosti pristupa tom problemu. Navode se specifičnosti tih dviju znanosti i traži kriterij njihove znanstvenosti kako bi se mogle konstituirati kao znanosti. Kao primjer filozofskog pristupa ističe se Heideggerovo stajalište o njima i njihovu odnosu. Govori se o tome u kojem je smislu teologija pozitivna znanost ali i u čemu je ta pozitivnost drugačija od pozitivnosti drugih pozitivnih znanosti. Za Heideggera je teologija samostojna ontička znanost, ne tek puki nastavak filozofije kako se smatra prema vulgarnom stajalištu. Također se tematizira poznata fraza da je filozofija sluškinja teologije. Kako se prava znanost može temeljiti na vjeri? U tom se kontekstu govori o bespretpostavnosti kao kriteriju znanstvenosti i pokazuje se da bezpretpostavnost ne može postojati ni u prirodnim znanostima te da su prirodne i druge znanosti jednako upitne u svojoj znanstvenosti kao i teologija. Kao minimalni kriteriji za znanstvenost znanosti navode se odsutnost protuslovlja, ispravna dedukcija, točnost i razumljivost. Prema tim kriterijima teologija je jednako znanost kao i druge znanosti.

Ključne riječi: teologija, filozofija, vjera, razum, znanstvenost

Uvod

Naslov članka sugerira da su teologija i filozofija dvije posebne znanosti i da su u nekoj vrsti odnosa, naime u odnosu jedne humanističke znanosti prema drugoj humanističkoj znanosti. Također se pretpostavlja da je taj odnos ponešto drugačiji od odnosa obiju znanosti prema prirodnim znanostima. Tematiziranje odnosa teologije i filozofije nameće pitanje stajališta s kojeg se taj odnos procjenjuje i utvrđuje.

Svaki mogući odnos pretpostavlja da su stvari koje se međusobno odnose ujedno slične i različite. Zato je nužno prihvatiti se toga koraka kako bi se utvrdile sličnosti i razlike i vlastitosti svake od njih. To, dakako, ovisi o tome s kojeg se gledišta promatraju te znanosti i njihov odnos. Od načelno više mogućih sta-

Rad je nastao na temelju pozvanog predavanja održanog na XXXII. Međunarodnom znanstvenom simpoziju profesora teologije »Interdisciplinarnost i teologija« (Split, 26.-27. ožujka 2008.).

jališta čini se da bi najprimjerenije, ako ne i jedino primjereno, bilo znanstveno stajalište s obzirom na to da se pretpostavlja kako je riječ o dvjema znanostima. Neko drugo stajalište koje bi postavljalo kriterije njihova odnosa kao dviju znanosti bilo bi manje prikladno, možda čak upitno jer bi se neznanstvenim mjerilima prosuđivalo ono znanstveno u njima i među njima. Ostaje, dakle, znanstveno gledište na teologiju, filozofiju i njihov odnos.

Znači li to da se to pitanje nalazi u domeni znanosti ili još preciznije, svake pojedinačne znanosti? Što to npr. neka humanistička, društvena ili prirodna znanost imala reći o teologiji, filozofiji i njihovoj unutarnjoj povezanosti? Sa stajališta svoga specifičnog i ograničenog predmetnog područja i metode, nijedna od navedenih partikularnih znanosti ne bi bila podobna upuštati se u takvo složeno pitanje. Nijednoj od partikularnih znanosti nisu predmet istraživanja ni teologija ni filozofija, a još manje njihova povezanost i njihov odnos. Možda bi taj problem imala pravo tematizirati tzv. znanost o znanosti. I tu se, međutim, nailazi na problem ograničenosti znanosti o znanosti utoliko što joj izmiču pitanja same biti, tj. pitanja »što« i »zašto« tih znanosti, pitanja koja su svojstvena filozofiji.

Budući da nema nekog višeg motrišta s kojeg bi se sagledalo obje znanosti, tj. što one jesu, kakve su i u kakvom su odnosu, ostaju dvije mogućnosti. Jedna je da teologija pokuša kazati o sebi što je ona kao znanost, ali također što je za nju filozofija te da odredi svoj odnos prema njoj. Druga je mogućnost da filozofija iznese stajalište o samoj sebi te o teologiji i njihovu međusobnom odnosu.

Govoreći svaka o sebi, one sebe ujedno konstituiraju kao samostojne znanosti ali se istodobno nalaze u opasnosti da se od samih sebe ne mogu dovoljno distancirati kako bi mogle uvidjeti svoju pravu bit. Odnoseći se prema drugoj i određujući drugu, svaka od tih znanosti može zapasti u nezavidan položaj da se prema drugoj postavi u nadređen položaj, tj. položaj nadređene znanosti ili da sebe podcijeni i postavi se u podređen položaj prema onoj drugoj znanosti. I jedan i drugi pristup bili bi jednostrani i prema tome neadekvatni. Stoga je odnos teologije i filozofije moguć kao međusoban dijalog, a on je uvijek dvosmjerni i u ovom slučaju treba teći od teologije k filozofiji i natrag od filozofije k teologiji. U tom se smislu govori o teologijskom određenju ili smještaju filozofije i o filozofijskom određenju ili smještaju teologije.¹ Kako se u teologiji ne da jednoznačno odgovoriti na pitanje što je to teologija, slično je i s filozofijom. Kao što se teolozi međusobno razlikuju i razilaze u pitanju određenja teologije jednako tako, ako ne i više, čine i filozofi. To se događa stoga što je zapravo trajan, a možda i najvažniji, zadatak i jedne i druge odrediti što one zapravo jesu. Ne da se, naime, sasvim do kraja izreći u obliku definicije što je to teologija ili što je to filozofija.

¹ Usp. S. KUŠAR, »Teologija i filozofija religije«, u: *Filozofija i teologija*, ur. D. Barbarić, ZR, Školska knjiga — Matica hrvatska, Zagreb, 1993., 10-20.

² Isto, 11.

Do njihova istinskog određenja dolazi se tek u »teologiziranju«² i/ili u »filozofiranju«.³ Stoga je svako određenje mogućeg odnosa teologije i filozofije ograničeno jer se već na početku istraživanja toga odnosa ne zna dokraja što su komponente koje se u tom odnosu nalaze. Može se taj odnos, doduše, jednom gledati više iz perspektive »čiste filozofije« a drugi put s gledišta »čiste teologije« ako one uopće u »čistom« obliku postoje i ako mogu postojati. Ta gledišta nisu identična ali ni posve različita.

Filozofski pristup odnosu teologije i filozofije

Kao primjer filozofijskog pristupa odnosu filozofije i teologije uzmimo Heideggerovo promišljanje toga odnosa.⁴ Taj odnos Heidegger ne promatra, kako kaže, s vulgarnog stajališta prema kojemu se razlikovanje filozofije i teologije svodi na opreke vjere i znanja ili objave i (raz)uma. On njihov odnos gleda prvenstveno kao odnos dviju znanosti. Heideggeru je stalo do takvog pristupa jer su to, s vulgarnog stajališta, dva posve svjetonazorski različita, možda i suprotna pristupa zbilji tako da između njih ne bi mogao postojati nikakav odnos osim posve mašnjeg suprotstavljanja i nerazumijevanja. Filozofiji je strano ono što je temeljno za teologiju, naime vjera i objava kakvu susrećemo u kršćanstvu. Teologija se pritom, naravno, shvaća kao isključivo kršćanska teologija, tj. na objavi utemeljena teologija za razliku od one naravne teologije koja ne bi trebala imati nužnu pretpostavku u objavi. Uspostava odnosa filozofije i teologije moguća je na osnovi nekog kriterija koji bi vrijedio za obje. To je kriterij znanstvenosti. No ni on ne bi, prema Heideggeru, bio od velike koristi ako bi se njihov odnos tražio na osnovi usporedbe faktičnog stanja tih znanosti. Ni jedna ni druga nemaju o sebi jedinstveno stajalište. Zato bi u traženju njihova odnosa bilo potrebno postupiti načelno, tj. ispitati njihovu znanstvenost. Potrebno je, dakle, definirati samu znanost, točnije što znači znanstvenost znanosti. A da bi se to moglo provesti, Heidegger daje formalnu definiciju znanosti: »Znanost jest zasnivajuće otkrivanje neke vazda u sebi zatvorene oblasti [regije — S. K.] bića, odnosno bitka...«.⁵ S obzirom na tu definiciju može se reći da postoje dvije vrste znanosti: ontičke znanosti i ontologijska znanost, ontologija ili jednostavno filozofija. Ontičke znanosti su znanosti o nekom biću koje jest neovisno i prije svakoga znanstvenog otkrivanja toga bića. Takve su npr. znanosti o prirodi jer priroda postoji neovisno o čovjeku i prije nego je znanstveno spoznata. Znanosti o nekom već opredmećenom biću (positumu) Heidegger naziva pozitivnim znanostima. Znanost o bitku samom jest ontologija ili filozofija. Kako postoji više vrsta bića to su i ontičke, pozitivne znanosti mnogovrsne, a filozofija je jedna. Razlika među

³ Usp. B. DESPOT, »Pitanje mogućnosti filozofijske teologije«, u: *Filozofija i teologija*, 50-53; S. KUŠAR, »Teologija i filozofija religije«, 15.

⁴ M. HEIDEGGER, »Filozofija i teologija«, u: *Uvod u Heideggera*, Centar za društvenu djelatnost omladine RK SOH, Zagreb, 1972., 67-87.

⁵ Isto, 70.

pozitivnim, ontičkim znanostima samo je relativna, tj. ovisi o regiji bića kojom se ontičke znanosti bave. Razlika svake pozitivne znanosti spram filozofije, međutim, jest apsolutna. Heidegger u ontičke znanosti svrstava i teologiju i izričito kaže: »Teologija je pozitivna znanost i kao takva otuda apsolutno različita od filozofije.«⁶ Tako shvaćena teologija očigledno je samo svojevrsna pozitivna znanost različita od ostalih pozitivnih znanosti, ali još daleko više različita od same filozofije. Teologija bi, navodi Heidegger, bila sličnija kemiji i matematici (a onda i svakoj pojedinačnoj znanosti) nego filozofiji.⁷ Takav radikalno formuliran odnos filozofije i teologije odstupa od uobičajenog shvaćanja odnosa tih dviju disciplina prema kojemu se obje odnose na isto područje, a to je svijet ili još bolje sveukupna zbilja kao cjelina, a način shvaćanja te zbilje im je drugačiji: jedna polazi od (raz)uma, druga za polazište ima vjeru. Takvu predodžbu, kao što je već spomenuto, Heidegger zove vulgarnom. Zato on i polazi s druge pozicije kako bi odredio odnos tih dviju znanosti. Za to mu je potrebno utvrditi pozitivnost i znanstvenost teologije. Pitanje koje se postavlja jest: u kojem je smislu teologija pozitivna znanost? Ona kao i svaka druga pozitivna znanost ima posla s otkrivenim bićem (positum) koje je otkriveno ili (za)dano prije teorijskog zahvaćanja toga bića te odnošenje spram toga bića već nekako uključuje razumijevanje samoga bitka, iako još ne nužno pojmovno razumijevanje. Taj positum kršćanske teologije nije kršćanstvo, kako bi se moglo u prvi mah pomisliti. Kršćanska je teologija nastala i živi unutar kršćanstva kao povijesnog događaja te ne može biti znanost o kršćanstvu nego o onome što kršćanstvo omogućuje, a to je, kako kaže Heidegger kršćanskost koja se sastoji od vjere u Krista kao raspetoga Boga.⁸ Upravo je u toj i takvoj vjeri nužnost kršćanske teologije te ona ne slijedi iz nekog deduktivno izvedenoga sustava znanosti.⁹ Pozitivnost teologije je specifična pozitivnost različita od pozitivnosti svih drugih pozitivnih znanosti. Teologija je, dakle, znanost vjere, točnije onoga što je u vjeri otkriveno, u što se vjeruje. Ali ne samo to. Nije samo ono u što se vjeruje predmet znanosti teologije spram kojeg bi predmeta ona kao znanost mogla biti neutralna i od svog predmeta distancirana, nego teologija kao znanost proizlazi iz vjere, iz nje se pokreće i opravdava te za svoj cilj ima, kaže Heidegger, samu pobožnost.¹⁰

Ukoliko je vjera jedan način odnošenja, i to povijesni način odnošenja spram bitka, utoliko je teologija historijska znanost osobite vrste.¹¹ Uz to Heidegger teologiju određuje i kao sistematsku i praktičnu teologiju. Čini se da bi to bilo protuslovno. On međutim izričito kaže: »... budući da je ona (teologija — S. K.) poj-

⁶ Isto.

⁷ Usp. Isto, 71.

⁸ Usp. Isto, 74.

⁹ Isto, 75.

¹⁰ Isto, 76.

¹¹ Isto, 77.

movna interpretacija kršćanske egzistencije, svi se pojmovi po svojoj sadržini naode u bitnome odnošaju spram kršćanskom zbivanju kao takvom. Ovo pojmiti u njegovoj stvarnoj sadržini i njegovu specifičnom načinu bitka, i to jednokratno tako kako se ono u vjeri potvrđuje za vjeru, zadaća je sistematske teologije.¹² Predmet teologije je, dakle, događanje kršćanstva u povijesti (kršćanskost i povijesnost kršćanstva), a ono se zbiva na način egzistencije vjerujućih, te je onda teologija i praktična znanost jer je egzistencija ujedno djelovanje ili praxis. Stoga će Heidegger i reći: »Teologija je sistematska samo kada je historijsko-praktička. Teologija je historijska samo ako je sistematsko-praktička. Teologija je praktička samo ako je sistematsko-historijska.«¹³

Ono što teologija po njemu nije, slijedi iz te nužne trostrukosti ali i iz specifičnog jedinstva tih komponenata teologije. Teologija nije prije svega znanost o Bogu, tj. spekulativna spoznaja Boga koji bi bio predmet teologije kao što su npr. biljke predmet botanike. Teologija nije ni odnos Boga i čovjeka (ni obrnuto) u smislu historijske znanosti o kršćanstvu, tj. nije ni neka historija religije, a ni filozofija religije. Ona nije ni, psihološki gledano, znanost o čovjekovim religioznim doživljajima i stanjima, tj. nije psihologija religije. Ali ona ima elemente svih navedenih komponenti pa predstavlja »filozofijsko-historijsko-psihologijsku znanost o kršćanskoj religiji.«¹⁴ Teologija je kao znanost konstituirana od filozofije, historije, psihologije, tj. od neteologijskih i među sobom sasvim heterogenih znanosti. Ali se njezina znanstvenost ne može utemeljiti na znanstvenosti tih drugih znanosti. Njezin je positum poseban kao što je poseban i njezin način iskazivanja stavova. Njezina pojmovnost izlazi iz nje same. Ona se zasniva, kao što je već rečeno, na vjeri, a njezini iskazi i dokazi proizlaze iz uma i njegova slobodnog djelovanja.¹⁵ Iz specifične pozitivnosti teologije i njezine znanstvenosti slijedi da je ona samostojna ontička znanost.

Kako se teologija kao tako definirana pozitivna znanost odnosi spram filozofije? Tako što kao znanost vjere potrebuje filozofiju, iako vjera sama ne potrebuje filozofiju.¹⁶ Potrebuje filozofiju s obzirom na svoju znanstvenost, ali ne i s obzirom na svoju pozitivnost, tj. radi otkrivanja vjere. Teologija se može održati jedino s pomoću vjere, dok je filozofija slobodni oblik egzistencije koji može biti promjenjiv. U toj opreci ujedno leži mogućnost zajedničkog filozofije i teologije kao znanosti i to bez nekog posrednika kao što bi bila kršćanska filozofija. Zato Heidegger izriče onu vrlo poznatu radikalnu tezu: »Otuda ne postoji tako nešto kao neka kršćanska filozofija, to je 'drveno željezo' naprosto.«¹⁷

¹² Isto, 78.

¹³ Isto, 79.

¹⁴ Isto, 80.

¹⁵ Isto, 81.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto, 86.

Teološki pristup odnosu teologije i filozofije

Dok je za Heideggera teologija znanost o vjeri u kršćanskom smislu, neki drugačiji filozofski pristupi određuju teologiju kao znanost o Bogu, o vrhunarnom biću i o posljednjim uzrocima vrhunarnih stvari. Teologija je tako samo neka vrsta nastavka na filozofiju koja tematizira posljednje uzroke naravnih stvari.¹⁸ Iz toga bi se moglo izvući određeni paralelizam filozofije i teologije (mišljen u vidu spekulativne dogmatike). Kao što filozof istražuje stvarnost pod vidom naravne stvarnosti, tako to isto istražuje teolog ali pod vidom nadnaravne, vrhunarnost stvarnosti. Filozofija i teologija, imaju, dakle, isti formalni objekt, naime posljednji uzrok, a različit materijalni objekt, tj. naravnu i nadnaravnu stvarnost. Kada govore o Bogu, onda im se materijalni objekt poklapa. Taj je govor sa stajališta filozofa teodiceja ili filozofijska teologija, a sa stajališta teologa jednostavno teologija ili teologijska teologija (De Deo uno et de Deo creante).¹⁹ Paralelizam filozofije i teologije očituje se u tome što svaka ima svoju teoriju spoznaje. Kao što je noetika teorija spoznaje o naravnom biću, tako je fundamentalna teologija ili apologetika teorija spoznaje o vrhunarnom biću.²⁰

Ako se spekulativna katolička teologija shvati kao nastavak naravne filozofije, onda se poznata teza »philosophia est ancilla theologiae« može shvatiti u doslovnom smislu, ali može i drugačije.²¹ Da filozofija ne mora biti sluškinja (služavka) teologiji slijedi iz teoloških aksioma da milost pretpostavlja narav i da je usavršuje. Moglo bi se tumačiti da filozofija sa svoje strane gleda na odnos naravnog i nadnaravnog bića tako da »filozofija vrhunarnog bića pretpostavlja naravnu teologiju i filozofija vrhunarnog bića naravnu filozofiju usavršuje i izdiže«. ²² U tom se svjetlu mogu na drugačiji način shvatiti Anselmove znamenite izreke »Credo ut intelligam« i »Fides quaerens intellectum« (kako ih razumije Rudolf Brajčić). Vjerujem da bih razumio, značilo bi da se ono što se svjetlom vjere vjeruje, svjetlom (raz)uma istražuje i shvati. Ni filozof ateist ne bi tu bio u drugačijem položaju jer i on prihvaća postojanje vanjskoga svijeta o kojemu filozofijski promišlja i nastoji ga spoznati. On dapače mora vjerovati da je taj svijet uređen (kosmos), da u njemu vlada red i poredak i da ga ljudski razum može otkriti. Bez tog uvjerenja, vjere, ne bi bila moguća nikakva znanstvena ni filozofijska spoznaja. Što se tiče Anselmove misli da vjera traži razum, to bi značilo da su vjera i razum dva krila s pomoću kojih se uzdižemo do punije spoznaje stvarnosti, kako kaže enciklika *Fides et ratio* (*Vjera i razum*). U filozofiji bi to odgo-

¹⁸ R. BRAJČIĆ, »Moje iskustvo s filozofijom u teologiji«, u: *Filozofija i teologija*, 64.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Brajčić dokazuje da ni u islamu ni u protestantizmu nema potrebe za teologijom, tj. nastavkom filozofije u teologiji. U pravoslavlju postoji mogućnost teologije, ali do nje faktički nije došlo, dok je u istočnim religijama pristup spekulativnoj teologiji otežan. Usp. isto, 64-65.

²² Isto, 65.

varalo (kako kaže Brajčić) da fizika traži/zahtijeva metafiziku (physica quaerens metaphysicam).²³

Ako se međutim ne uzme u obzir teološki aksiom o milosti i naravi, onda je moguć i drugačiji zaključak o odnosu filozofije i teologije. U tom se kontekstu može postaviti pitanje je li filozofijska teologija uopće moguća i nužna.²⁴ Kao nadnaravna (supranaturalna) teologija ona bi načelno bila nefilozofijska, tj. filozofijska bi teologija bila nemoguća. To slijedi otuda što su mudrost koja se kroz Ljubav očituje i sam govor (zbor, zborenje) Boga jedno te isto, tj. »filozofija bi bila teologija, teologija bi bila filozofija«. ²⁵ Kao što Bog ne filozofira jer je sam Mudrost, tako ni čovjek (koji može biti i jest filozofirajući) ne teologizira utoliko ukoliko bi theo-logija (theo-logika) bila govor samoga Boga. No čovjek bi mogao teologizirati ako se teologija razumije kao govor ili znanost o Bogu. Ako se stvar odnosa filozofije i teologije promotri s »čisto« teološkog stajališta, također se može doći do različitih uvida koji su uvjetovani pojedinačnim različitim pristupima. Kao što se filozofi razlikuju u shvaćanju filozofije (naravno i teologije) tako se i teolozi međusobno razlikuju s obzirom na to pitanje. Ako, dakle, svaki pojedinačni pogled daje parcijalan odgovor, što svakako pogađa dio stvarnosti, onda je posve opravdano i pogled teologa na filozofiju smatrati samo jednim od mogućih pristupa.

Bez obzira na sva različita razumijevanja, može se ipak naći zajednički nazivnik svih tih pristupa. U tom je smislu teološki pogled na filozofiju načelno ravnopravan svakom drugom stajalištu. Teolozi se uglavnom slažu da je vjera u objavljenog Boga osnovna pretpostavka teologije kao znanosti koja se kao znanost mora podvrgnuti kriterijima znanstvenosti nekoga povijesnog trenutka. Mjesto teologije u društvu jest Crkva kao zajednica vjerujućih.²⁶ Važnost crkvenosti za konstituiranje teologije je neupitna. Pitanje je kako se neka znanost, ako hoće biti prava znanost, može utemeljiti na vjeri. Ako »vjerovati« znači prvenstveno smatrati istinitim neke izričaje vjerovanja neke religije, onda bi teologija kao znanost o vjeri morala te izričaje tek dokazati. No »vjerovati« u kršćanskom smislu znači još više od prihvaćanja izričaja sadržaja vjere, a to je vjerovati Nekome ili u Nekoga, tj. u Boga kao osobno biće kojemu se čovjek u punom smislu i značenju riječi predaje. Takva je vjera osobni čin nadilaženja samoga sebe time što se osoba izručuje (predaje u ruke) drugome u kojega ima apsolutno povjerenje. Taj čin nije dokraja racionalan, nije ni iracionalan; on je nadracionalan. Vjera je, dakle, nešto eks-centrično pri čemu osoba sama sebe lišava centricnosti, tj. da ona bude centar, središte svega (egocentricnost, egocentrizam).²⁷ Vjera je tako odsutnost svake sebičnosti. Sebičnjak, rekli bismo, ne može biti vjernik.

²³ Isto, 66.

²⁴ Usp. B. DESPOT, »Pitanje mogućnosti filozofijske teologije«, 50-53.

²⁵ Isto, 50.

²⁶ Usp. S. KUŠAR, »Teologija i filozofija religije«, 11-15.

²⁷ Usp. W. KERN, F. NIEMANN, *Nauka o teološkoj spoznaji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., 14-17.

Govoriti o kršćanskoj teologiji nije moguće izvan konteksta odnosa vjere, Crkve i znanja. Kršćanska bi vjera u objavu ostala manjkava kad se Božji govor, Božja Riječ, ne bi izrazili ljudskim jezikom. A to je već na izvjestan način teologija. Kako se riječ javlja u govoru, u razgovoru s Bogom i s drugima, to je vjera nerazdvojiva od govora. On je s druge strane u vezi sa zajednicom vjerujućih, s Crkvom. Budući da govor utemeljuje zajednicu, ovdje Crkvu, to je neupitna povezanost vjere i Crkve. Za teologiju i teologe to ima sljedeće značenje: Ne može teolog teologizirati samo iz sebe sama nego isključivo iz Crkve kao zajednice vjernika. Vjera je, dakle, stvar Crkve kao zajednice.

Kako stvar stoji između vjere i znanja? Još uvijek prevladava vulgarno i površno razumijevanje odnosa vjere i znanja ili ako hoćemo, vjere i znanosti i filozofije. Što više znanja, to manje vjere i obrnuto. Neki su uvjereni da će porast znanja i napredak znanosti učiniti vjeru besmislenom i tako suvišnom. Moglo bi se iz toga zaključiti da znanost potkopava vjeru i da je vjera zapreka razvoju znanosti. Tu tvrdnju potkrepljuje nedavno provedena anketa o odnosu vjere i znanosti među studentima dvaju humanističkih i jednog prirodoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Među inim ne baš tipično očekivanim rezultatima zanimljivo je da oko četvrtina anketiranih, koji su se izjasnili kao vjernici, misle da znanost potkopava vjeru i da vjera priječi razvoj znanosti, dok gotovo trećina vjernika ne zna ništa o odnosu judejsko-kršćanske civilizacije i kulture prema znanosti.²⁸

S druge strane smatra se da što više netko vjeruje to je manje racionalan, čak iracionalan, tako da jedan američki znanstvenik ateist daje vjernicima savjet da kada ulaze u crkvu na misu, neka ispred crkve ostave razum.²⁹ Tako površno razumijevanje, bolje reći nerazumijevanje, odnosa vjere i razuma nije tipično za vjernika kao ni za neisključivog nevjernika. Vjera, naime, nije posve slijepo i nekritičko ulaženje u nešto o čemu se ništa ne zna. Znanje je sastavni dio vjere bez kojega bi vjera bila lakovjernost i praznovjerje kao što je i vjera sastavni dio znanja.³⁰ Komponenta znanja u vjeri bitna je i za čovjeka koji se vjerujući nikada ne može i ne smije odreći razuma i njegova kritičkog istraživanja zbilje, ali i s Božjega stajališta koji ne traži slijepu nepromišljenu i neslobodnu poslušnost. Nije li jedan od njegovih savjeta da čovjekov duh ispituje i dubine Božje? To je smisao onih poznatih teza da vjera pretpostavlja i zahtijeva razum. Osim što je znanje nužna komponenta vjere, ono je ono koje putem analogije vjere razumije i tumači vjeru i primjenjuje je na svagdašnji život.³¹

Teologiji kao znanosti o vjeri moglo bi se prigovoriti zbog njezine navodne (ne)znanstvenosti. Znanstvenost neke znanost bila bi u njezinoj bespretpostav-

²⁸ Usp. T. VUKELJA, M. ŠUNJIĆ, S. KUTLEŠA, B. KOŽNJAK, »Probno istraživanje gledišta studenata o odnosu vjere i znanosti«, u: *Suvremena znanost i vjera / Contemporary Science and Faith*, ZR, Mostar — Ljubljana, 2011., 293-314.

²⁹ Usp. N. SESARDIĆ, »Potkopava li znanost vjeru«, *Encyclopedia moderna*, Zagreb, 37 (1998.) 49, 162-174.

³⁰ Usp. W. KERN, F. NIEMANN, *Nauka o teološkoj spoznaji*, 20-22.

³¹ *Isto*, 21.

nosti; znanost se ne utemeljuje na pretpostavkama. Teologija, nasuprot tome, polazi od pretpostavke o Božjoj objavi kao apsolutnom izvoru svoje spoznaje. Nije međutim posve točno da su znanosti u svojoj znanstvenosti posve bespretpostavne. Nema, naime, ni mišljenja ni bilo koje znanosti bez nekih, barem elementarnih, pretpostavki. Znanost kao znanje o onom općem nije moguće ako se ne pretpostavi da je znanje o zbilji uopće moguće. S druge strane se u svim tzv. realističkim pristupima zbilji pretpostavlja da ta zbilja već postoji neovisno o spoznavatelju. I kod antirealista se pretpostavlja da zbilja postoji iako nam nije spoznatljiva. I prirodne empirijske znanosti ograničene su glede spoznaje putem indukcije. Principi na kojima se one temelje nisu dokazivi nego se pretpostavljaju; u njih se vjeruje. Ograničenost prirodnih znanosti proteže se i na najstrožiju, najegzaktniju znanost — matematiku, koja ne može odgovoriti na sva pitanja. Kao primjer neka se navedu euklidska i neeuklidske geometrije te poznati Gödelov teorem. Neeuklidske geometrije nisu nam »prirodne« ili »urođene«, ali to ne znači da nisu točne. One se odnose na neke druge prostore, koji su nam iskustveno nedostupni. Gödelov teorem kazuje da nije uvijek moguć posve dosljedan sustav znanja, tj. da postoje iskazi za koje u određenom sustavu ne možemo načelno utvrditi istinitost ili neistinitost. Ni duhovne znanosti s hermeneutičkom metodom nisu posve imune na tu ograničenost.³² Sve to pokazuje da nije moguće sve definirati, da nema i ne može biti potpuno čiste razumske znanosti koja ne bi imala, recimo tako, nekih primjesa.

Taj bi prigovor, čini se, morao otpasti i kada je riječ o teologiji. Ostaje, međutim, ipak još jedna specifičnost teologije kao znanosti u Božju objavu koja je historijski događaj, a to je kako se ona kao znanost može utemeljiti na jednostratnom, jedinstvenom i neponovljivom događaju. Time dolazimo do složenog pitanja »događaj Isus Krist« u što se ovdje ne možemo upuštati.

Ako su znanosti s obzirom na čistu razumnost ograničene, može se pitati kako stvari stoje s filozofijom i teologijom. Nadilazeći sve pojedinačne znanosti, i svaku pojedinačno, filozofija ima cilj obrazložiti prva načela mišljenja i postojanja polazeći od sposobnosti koju joj omogućuje razumski uvid ili intuicija. Tako ona dolazi do osnovnih načela mišljenja koja vrijede kako za nju samu tako i sve druge induktivno zasnovane prirodne znanosti i hermeneutičke duhovne znanosti. Filozofija pritom ne prihvaća nikakav aksiom bez stroge kritičke raščlambe. Filozofija se u svom radikalnom određenju konstituira kao vječno pitanje. Teologija ne ostaje kod razumskog uvida (iako joj je on nužan) nego ga nadilazi tako što »prepušta sebe i svoju sposobnost spoznati istinu neograničenoj moći Istine koja ... (joj) se daje po Bogu, koji sebe čovjeku objavljuje. A da to predanje Bogu bude u dostatnoj mjeri razumno opravdano, utemeljeno, o tome se brine osnovna teologija.«³³ Teologija, dakle, ima nešto uz razum dodatno, tj.

³² *Isto*, 22-29.

³³ *Isto*, 27.

vjeru, koju može prihvatiti samo onaj koji vjeruje. Teolog može biti samo vjernik. Nije li to opet vraćanje na srednjovjekovnu teoriju o dvjema istinama (filozofskoj i teološkoj) zbog čega su filozofija i teologija bile u rivalskom odnosu te se moglo teologiju smatrati za *sveti nauk* (*sacra doctrina*), a filozofiju za *predvorje vjere* (*praeambula fidei*). Ovdje se ne radi o tome da se suprotstavljaju dvije temeljne znanosti, naravna filozofija i nadnaravna teologija, nego o tome da se vidi poštuju li obje kriterij znanstvenosti po kojemu ih se tek može i uspoređivati. O izboru kriterija znanstvenosti ovise i odgovori.

Pretpostavi li se da je vjera iznad razuma onda je teologija (koja također uključuje razum) dominantna nad filozofijom. U suprotnom, tj. ako se vjera shvati kao nešto iracionalno, razuma nedostojno i samim time nešto od njega niže, onda ne samo što filozofija preuzima primat nad teologijom, nego bi teologija kao znanost bila nemoguća. Pođemo li, međutim, od nekih znanstvenih kriterija ili barem minimuma u kojemu bi neslaganje i neprihvatanje tih kriterija bilo nemoguće, onda bi se tek neutralno moglo govoriti o znanstvenosti svake znanosti pa i teologije te bi ih se, s obzirom na to, moglo i uspoređivati. Kao metodološki minimum neki predlažu kriterije odsutnosti protuslovlja, ispravna dedukcija, točnost i razumljivost.³⁴ Te bi kriterije morala ispoštovati i kršćanska teologija ako bi htjela biti prava znanost. S obzirom na njih teologija nije ništa manje znanost nego druge znanosti.

Tek se sada na osnovi znanstvenosti i filozofije i teologije može uspostaviti veza među njima u svim sličnostima i razlikama. U bitno intrinzično svojstvo teologije spada da ona pretpostavlja filozofijsko razmišljanje ali ne na taj način da bi morala usvojiti neki određeni filozofijski sustav. Filozofija nije »ancilla theologiae« u smislu podređene znanosti nego u smislu pomoćne (pomažuje) znanosti. Filozofija pri tome jest i ostaje samostojna znanost koju ne utemeljuje teologija nego filozofija utemeljuje samu sebe. To pokazuje i historijska činjenica da je filozofija starija po postanku od teologije (tj. kršćanske teologije) te je ona po svojoj biti moguća bez teologije. Teologija pak nije moguća bez filozofijskog mišljenja. Iako je filozofijsko mišljenje autonomno, teologija mu daje poticaj za dublje uvide u bit stvari. Zato »pitanje mogućnosti filozofijske teologije otvara bićevni raspon istinskog filozofiranja«³⁵ ili drugačije: pitanje »o Bogu i nemogućnosti da se dade odgovor na to pitanje, a da se u isti mah ne prizna kako ljudski razum ne može raspolagati Bogom po svojoj vlastitoj računici«,³⁶ ukazuje na granice filozofije koje joj ne nameće vjera ili teologija nego one proizlaze iz nje same. Kao što teolog(ija) ne može zanemariti filozofijsko promišljanje, jednako tako ni filozof(ija) se ne može i ne smije odreći teologije jer je tema Boga također nešto filozofiji svojstveno i za nju relevantno.

³⁴ Isto, 28.

³⁵ B. DESPOT, »Pitanje mogućnosti filozofijske teologije«, 53.

³⁶ S. KUŠAR, »Teologija i filozofija religije«, 18; P. HENRICI, »Bog filozofa«, *Svesci-Communio*, Zagreb, 65 (1987./89.), 81-86.

Ovdje se uočavaju dva moguća pristupa filozofije Bogu i vjeri. Ako filozof, promišljajući o tim stvarnostima, polazi od svijesti o istini koja se utemeljuje u zajednici vjernika onda je on u opasnosti ili u povlaštenom položaju (ovisno kako se gleda) da ujedno bude teolog. Oslanja li se pak isključivo na svoju vlastitu pojedinačnu svijest kao krajnji kriterij istinitosti, filozof postaje (ili ostaje) filozof religije. Razlika između njega i teologa je bitna. Filozof (i filozof religije) je pojedinac, a zajedništvo filozofa ne vodi nekoj »filozofskoj vjeri« dok teolog svoje mišljenje potvrđuje i pred samim sobom i pred zajednicom vjernika. Pojednostavljeno rečeno: teolog mora biti vjernik, a filozof religije nužno ne mora, točnije i ne može, u tzv. »čistom« obliku, biti vjernik. Čim je kao filozof postao vjernik, postao je teolog. Dok je filozof u »opasnosti« da postane teolog i teolog je u opasnosti, s obzirom na to da već jest filozof, da prestane biti teolog ako mu filozofija sama može biti ili postati mjerilom i kriterijem za teologiju. Primjer apsorpcije vjere i teologije od strane filozofijskog mišljenja imamo u Hegelovoj filozofiji.

Zaključak

Teologija i filozofija, bez obzira na, kako se čini, nepremostive razlike, nisu ni tako daleko jedna od druge niti su identične. Konkurentski odnos, koji se u raznim povijesnim situacijama događao i mijenjao, nije bitan odnos tih dviju znanosti. On je prije dopunjujući i poticajan i za jednu i drugu znanost tako da bi se smjelo kazati kako je ipak više posrijedi komplementarnost nego nezdrava konkurencija. Na tom je stajalištu i učenje Katoličke crkve od sv. Tome Akvinskoga do enciklike *Fides et ratio* bl. pape Ivana Pavla II. i pape Benedikta XVI.

Stipe Kutleša

Scientism and Complementarity of Philosophy and Theology

The most appropriate way of examining the relationship between philosophy and theology is from a scientific viewpoint since both are sciences. They can both be examined, just like their relationship, from a theological and philosophical perspective. It is therefore necessary that the relationship between theology and philosophy is one of mutual dialogue. Their true status can only be reached through 'theologizing' and 'philosophizing'. The example of a philosophical approach to the relationship between philosophy and theology is Heidegger's examination of that very relationship. A philosopher investigates reality as a natural reality, whilst a theologian investigates it as a supernatural reality. The parallel between philosophy and theology can be seen in the fact that each has its own theory of knowledge: noetics as a theory of knowledge about the natural being, and fundamental theology or apologetics as a theory of knowledge about the supernatural being. When it comes to the relationship between faith and knowledge, there is still a predominant superficial understanding according to which the increase of knowledge and the progress of science render faith pointless and redundant. Faith, however, is

not a blind and uncritical acceptance of something that is not known. Knowledge is an integral part of faith just as faith is an integral part of knowledge. This is not about confronting two basic sciences, philosophy and theology, but about seeing if they both respect the criteria of science according to which they can be merely compared. As a methodological minimum, the criteria of absence of contradiction, correct deduction, accuracy and intelligibility are suggested. Considering these, theology is no less a science than other sciences. Philosophy is not a subordinate science to theology, but is its supporting (assisting) science, whilst theology is not possible without the philosophical opinion. Therefore, they are complementary. The difference is that the unity of philosophers does not lead to some 'philosophical faith' whilst a theologian confirms his opinion before itself and before a community of believers.

PRILOGI

Bilješka na rubu članka Ive Pilara: *O sistematizovanju socijologije*

1.

Članak Ive Pilara spomenutog naslova objavljen je, podsjećamo, 1927. godine. Sam Pilar u članku tvrdi kako je neka važnija polazišta, obrazložena u članku, jasnije odredio još godine 1924., u posebnu predavanju u Socijološkom društvu u Zagrebu. Vremenski obzor, dakle, kada Pilar razvija svoj načelni pristup »socijologiji« omeđen je razdobljem, grubo rečeno, 1920.—1927. Njegove napore, nagoviještene i u tom članku, treba stoga promatrati u kontekstu što ga oblikuje »sociologijska imaginacija« svojstvena razdoblju prelaska iz 19. u 20. stoljeće; razdobljem prelaska može se držati, dakako, s potporom stanovite kalendarske velikodušnosti, i razdoblje prvih decenija 20. stoljeća.

2.

Polazne ideje I. Pilara su dvije. Prvo, sociologija ne može bez biologijske osnove. Drugo, ljudsko se društvo mora promatrati evolutivno.

Prema Pilaru, biologijska osnova ne može se držati čimbenikom dostatnim za konstrukciju organskog modela društva koji priznaje samo apstraktne »kolektive«. Zato on odlučno odbija stajalište L. Gumplowitza, u povijesnim pregledima socijologije zabilježena kao pisca bliska socijalnom darvinizmu. Biologijska osnova, naprotiv, Pilaru služi za afirmirati *pojedince* kao nultu društvenu činjenicu. Pri tomu, upozoruje kako je pojedinac *dinamična* zbiljnost, određena napetošću između dvaju temeljnih »nagona«: nagona održanja i nagona usavršavanja. Pilar je kao pisac sa sociologijskim ambicijama, uglavnom, pod utjecajem autora što pišu na njemačkom jeziku. No isticanje važnosti biologijske osnove društva ne slaže se najbolje s većinskim smjerom tadašnjih njemačkih autora, privrženih isticanju *kulturnog* temelja društva (F. Tönnies, M. Scheller, M. Weber, L. von Wiese, G. Simmel). U tom je pogledu stajalište L. Gumplowitza drugačije. Zacijelo zbog toga Pilar drži potrebnim ustvrditi kako njegovo (Pilarovo) isticanje važnosti biologijskog temelja društva vodi u smjeru suprotnom od smjera što ga sugeriraju radovi L. Gumplowitza: potvrđivanju i afirmaciji pojedinca. Time se Pilar, zacijelo i nehotice, približuje ishodišnoj zamisli G. Simmela. Prema toj zamisli, temeljne su društvene činjenice *komunikacijski akti* između pojedinaca pa bi, sukladno tomu, nulta društvena zbilja bila određena dinamikom interpersonalnih odnosa. Na tom tragu L. von Wiese, primjerice, definira sociologiju teorijom međuljudskih odnosa. Očiti paradoks je u tomu što Pilarov individualizam, premda prvotno potaknut biologističnim nadahnućem, zapravo osna-

žuje oprečni mu — psihologizam, koji se, poznato je, inače kritički adresira na Simmelovu zamisao o društvenoj zbilji kao mreži međuljudskih odnosa. Doduše, Pilar u nastavku članka ističe kako se biologijska osnova treba razumjeti kao jedna vrst *socijalno usmjerena* »pogona« zato što vodi oblikovanju obitelji i drugih »mi« tvorevina. Pri tomu, zahvaljujući »perfekcionističkom« nagonu, ili težnji za usavršavanjem pojedinaca obuhvaćenih obiteljskim sklopom, obiteljska dinamika prekoračuje/nadmašuje okvire izvedene iz biologijskih imperativa (rađanje; skrb za potomstvo, itd.). Podsjetiti je, međutim, da je i ta zamisao bliska baštini formalne sociologije od G. Simmela dalje. Najčešće se zaboravlja da je jedna od ishodišnih ideja te škole ideja o aktivnom usavršavanju društvenih oblika. Ta ideja »prirodni« temelj ima u kulturnom poretku (vrijednosti, ideali, norme itd.), ne u biotičkom. Pilar, pak, drži da je dostatno ideju usavršavanja ukotviti u biotičku zbilju, pa se u odnosu spram društva ona javlja kao jedna vrst *transdruštvenog* imperativa. Budući da je posrijedi razdoblje »herojske« modernosti, zaoкупljeno, ponajprije, *tijelom i vremenom*, kako sugerira M. Foucault, očito je da je Pilar autentično dijete te modernosti. K tomu, baštineći i iskustvo periferijskog društva, gdje je razmjenska (zlo)uporaba tijela puno sporije nego li u središnjim društvima modernosti ustupala mjesto razmjeni dobara, Pilar, zapravo, i ne može sociologijski nominalizam odvojiti od zgoljne činjenice da je »infrastruktura« pojedinca kao društvenog sudionika — njegovo tijelo. Poznato je da se na tragu tog uvida poslije ustalila i nemala tradicija (post)modernosti od psihoanalize do poststrukturalizma.

Evolutivni shematizam ljudskog društva Pilar skicira po nacrtu: obitelj — horda — pleme — narod — država. Nije vidljivo da je čitao radove F. le Playa, kako veli G. Gurvitch, »gorljiva katolika«, koji je svoj sociologijski zadatak razumio kao svojevrstu obranu obitelji, premda je Le Play umro 1884., pa je njegov istraživački opus mogao biti pristupačan i Pilaru. U svakom slučaju, i Pilar drži kako je obitelj središnja društvena jedinica. Pak, izravno vezanje društvene evolucije po već spomenutoj shemi s pluralnošću društvenih tvorevina manje je dojmjljiva strana Pilarove sociologijske intencije. Po srijedi je stanovito sjecište, da ne velimo i kompilacija, triju tradicija. Prva je biologistična, nadahnuta, očito je, radovima H. Spencera. Prema njemu, zakoni evolucije gotovo su izravno primjenjivi i na ljudsko društvo. K tomu on razlikuje jednostavna i kompleksna društva kao različite evolucijske *stupnjeve*. Budući da je Spencer umro 1903., i njegovi su radovi, zapravo, bili sastavnicom onovremene »sociologijske javnosti«. Druga je, manje vidljiva tradicija, ona hobbesovska. Različite »mi« tvorbe u Pilarovoj shemi bore se za opstanak i za »savršenje« životno stanje. Treća tradicija je, manje ili više izravno, uzbaštinjena od G. F. Hegela. U njegovoj teoriji povijesti vidljivo je kako društvena evolucija (točnije: evolucija hegelovskog duha) oblikuje dijalektičku opreku između obitelji i građanskog društva. Ta se napetost na višem evolucijskom stupnju pomiruje u državi. Stoga se država ne javlja samo kao specifična *politička* tvorevina, s posebnim, »sektorskim« (političkim) svrhama i funk-

cijama, nego i kao integracijska sila s kakvoćom nužnog uvjeta *društvene* solidarnosti i povezanosti. Nije za skicirane rješidbe Pilar morao »tranširati« baš cijeli Hegelov nemali opus. Već je, primjerice, i 2. izdanje iz godine 1912. ključnog sociologijskog djela F. Tönniesa, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, gdje je moguće naći viševrsne poticaje na čitanje sociologijskih tekstova kakvo zagovara Pilar, moglo Pilaru priručno poslužiti. Suvremena sociologijska analiza, dakako, takvo *izravno* obvezivanje pojedinih društvenih oblika posebnim evolucijskim stupnjevima ne drži »najzdravijim«. Razlog je jednostavan: raznoliki društveni oblici i s njima svezane prakse mogu se naći i u različitim razdobljima i u različitim društvenim tradicijama. Pri tomu se njihove inačice oblikuju i ustaljuju s obzirom na kakvoću društvene cjeline (društvenog tipa) i načine međusobnih odnosa pojedinih sastavnica te cjeline. Na drugoj strani, međutim, *razumijevanje* i *interpretacija* pojedinih društvenih tipova, na čemu je navlastito ustrajavao zacijselo najveći njemački autoritet u sociologiji suvremen Pilaru, M. Weber, teško se i odriče stanovite evolucijske perspektive i potrebe da se pojedini društveni oblici izravni vežu s određenim evolucijskim stupnjevima. Već i aktualna razdioba po shemi: premoderna — moderna — postmoderna društva na to izravno ukazuje. Promatran u takvu kontekstu Pilar se javlja kao autor koji, jednostavno, drži važnom evolucijsku perspektivu u točnijem čitanju društvene zbilje. Treba, pak, staviti u kritičku zagradu evolucijskom shemom ponuđenu crtu »usavršavanja« (obitelj — horda — pleme...), napose uzme li se u obzir da su »izumi« kao što su »horda«, »pleme« i srodni izvorno *kolonijalne metafore*, a ne pomagala u kritičkoj analizi. Obvezivanje analize vremenom i kontekstom ostaje, dakle, temeljnim naputkom.

3.

Promatra li se na taj način po Pilaru sugeriran pristup sociologijskoj analizi lako je od eventualnih prigovora »spasiti« i njegovu naoko paradoksalnu tvrdnju kako je nacionalizam u društvu — neprolazan, jer je on, ponovimo s Pilarom, »svijest o individualnosti i individualnim *interesima* (Pilarov kurziv), o zadaćama stanovitog naroda«. U suvremenoj sociologijskoj analizi vidljiva je razdioba na dvije osnovne skupine autora u odnosu na »nacionalizam«. U prvoj su skupini autori koji tim terminom označuju javnu praksu nacionalne države i nacije kao posebne društvene skupine (subjekta). Po srijedi je, podsjetimo, praksa koju je oblikovao i razvijao »klasični« liberalizam. U drugoj su skupini autori koji naciju i nacionalizam izravno adresiraju na prakse determinirane rasnim/biologijskim orijentirima. Iz današnje perspektive lako je uočiti kako takvo tumačenje nacionalizma posebno potiču strukture kolonijalnih carstava težeći poništiti osloboditeljske legitimacije različitim pokretima što u kolonijalnim ili periferijskim društvima ciljaju na nacionalnu slobodu. Iz Pilarove perspektive nacionalnog liberala takav je odnos spram nacionalizma jednostavno krivotvorina. Toliko koliko je jedno društvo oblikovalo javnu svijest o svojim ciljevima i razlikama, pri čemu se, podsjetiti je, takva svijest ne može oblikovati bez, pokradimo G. H. Meada, svijesti

o »poopćenim Drugima«, dakle, u kontekstu, kako sugerira Pilar, »internacionalnog morala«, nacionalizam je konvencionalnom činjenicom. Stavimo li spomenute Pilarove tvrdnje u vrijeme i kontekst prvojugoslavenskoga državnog nasilja nad hrvatskim društvom, lako je uočiti kako Pilarov kratki osvrt na predmet i razdiobu sociologije nudi, ujedno, jednu modernizacijsku sugestiju hrvatskoj intelektualnoj javnosti: hrvatskom društvu treba samostalna država kako bi se uz mogli zbiljski osnažiti klasični Aristotelovi uvidi po kojima se država stvara za *osigurati* život, a održava i brani za uspostaviti *dobar* život (Pilarovo isticanje). Nama današnjima moglo bi izgledati kako Pilar brka jednu akademsku prigodu i jednu političku intenciju, jer raspravu o predmetu i razdiobi sociologije rabi za spomenutu modernizacijsku poruku. Nije to, dakako, netočno. Ali treba podsjetiti kako je množina danas nezanemarljivih opusa u sociologijskoj baštini nastala na *istoj* podlozi. Njihovi su autori, jednostavno, htjeli biti intelektualno odgovorni u društvu u kojem su živjeli. Tako i Ivo Pilar.

• Ivan Rogić

○ sistematizovanju socijologije

Napisao dr. Ivo Pilar, odvjetnik u Zagrebu.

Držim, da je bila sretna ideja gosp. dra Rottera,¹ što je u dvobroju 11-12/1926. »Mjesečnika« iznio svoj članak »O socijologiji i socijološkoj primjeni«. S tim člankom bio bi konačno uspostavljen kontakt između našega pravničkoga lista i Socijološkoga društva u Zagrebu,² jedan kontakt, koji mi se čini nuždan, a koji je dosele osjetljivo manjkao.

Isto tako držim, da je bila sretna ideja gosp. dra Rottera, što se je već u prvom članku dotakao pitanja sistema u socijološkom radu, koji je naravno ovisan u prvom redu o samom sistematizovanju socijološke doktrine, — pak se i tu potpuno slažem s njime, »da je odlika svakoga stvarnoga rada metoda i sistem«.

Šteta, što gosp. dr. Rotter nije bio jednako sretan u izboru sistema, koji on predlaže za sistematizaciju socijologije, a napose primijenjene socijologije. On drži shodnim Ratzenhoferovo gledište,³ koje bi imalo dovesti socijologiju u najuži dodir s nekim nutarnjim kategorijama čovjeka, a to su spoznavanje, osjećanje, htjenje, pak s toga predlaže socijologiju spoznavanja, socijologiju osjećanja i socijologiju htjenja.

Žalim, ali ovo gledište ne mogu prihvatiti. Ja naprotiv držim pofaljenim svaki sistem, pak i za primijenjenu socijologiju, koji ne vuče svoj korijen iz bivstva i naravi socijologije same. Socijologija se može protezati samo na socijalne pojave, a nipošto na psihološke i držim sasvim pogriješnim ma i primijenjenu socijologiju sistematizovati i klasifikovati po gledištima, koja spadaju u psihologiju i to u individualnu, a ne u socijalnu psihologiju, te prama tome nipošto u socijologiju samu.

Nadalje držim, da je u prvom redu nužno, da se provede sistematizovanje socijologije same, naime teorije, socijološkoga mišljenja i istraživanja, i da onda tek pristupimo sistematizovanju primijenjene socijologije. Ako ne postupamo ovako, nastaje opasnost, da nastupi ono, što se zove »filius ante patrem«⁴ i što sa znanstvenoga gledišta nije nikako korisno ni poželjno.

Osjećajući već u početku svojega rada u Socijološkom društvu potrebu idejnoga sistematizovanja svoga socijološkoga mišljenja, a prama tome pro foro interno⁵ i socijološke doktrine kao cjeline, ja sam se instinktivno dao na traženje

¹ Leo(n) Rotter (1898.—1972.), odvjetnik u Zagrebu.

² Društvo je registrirano 1918. godine.

³ Gustav Ratzenhofer (1842.—1904.), austrijski general, vojni pravnik i sociolog.

⁴ »sin (rođen) prije oca«

⁵ »za domaću (intemu) upotrebu«

sistema. Kao kriterij za valjanost ovakova sistema uzeo sam dva momenta: 1. preglednost i pragmatičnost u svrstavanju cijele materije socijološke doktrine, 2. heurističnu⁶ kapacitetu, t. j. sposobnost unapredjivanja socijološke spoznaje.

Došavši do nekoga zaključka u svome razmišljanju istaknuo sam svoje gledište u predavanju, koje sam držao na 20. studenoga 1924. u Socijološkom društvu u Zagrebu pod naslovom »Biološki osnovi socijologije«. U uvodu k tome predavanju istaknuo sam slijedeće: »Ja bih napose upozorio, da je biološko posmatranje socijologije polag današnjega stanja znanosti neophodno nužno. Ono leži u duhu današnjega vremena i uvjetovano je stadijem savremenoga razvitka misli i znanosti. Ali ja bih ujedno upozorio, da glavna korist biološke metode ne leži samo u dobivanju neke metodike, koja olakšava prikazivanje i shvaćanje socijoloških problema, nego u dobivanju neke sistematike, koja ima prednost, da je evolutivna, naime da se podudara i da nam prikazuje čitavu evoluciju ljudskoga društva, kako je ono u etapama nastalo, pak prema tome sadržaje i neki prirodni i pragmatični sistem za socijologiju kao znanost, koji njezino shvaćanje i daljnji razvitak izvanredno produbljuje«.

Danas, nakon dvije i pol godine daljega socijološkoga rada i razmišljanja, ja sam više nego ikada, uvjeren o ispravnosti toga mogega stanovišta. Zato držim za shodno, da sada, kada je iznešeno pitanje sistematizovanja socijologije, svoj slijed misli ovdje ponovim. Spominjem ovdje još mimogred, da sam na osnovu ove sistematike izradio jedan program rada za Socijološko društvo u Zagrebu, koji je našao i simpatije i priznanja, te bio od društva i prihvaćen. Ali u provedbi on je pretrpio toliko promjena, da je ono, što je po mojem mnijenju kod toga programa bilo najvrijednije, većim dijelom propalo. Međutim tko pozna psihologiju društava uopće, a naših društava napose, ne će se tome mnogo ni čuditi. Čuditi će se tim manje, što moje osnovno shvaćanje nije bilo ni dosta poznato ni shvaćeno.

Osnovna ideja moga prijedloga za sistematizovanje socijologije jest uvjerenje, da je biološki faktor, t. j. nagon samouzdržanja najjači faktor kod postajanja konkretnih socijalnih oblika ljudske društvene zajednice. Čovjek ne udružuje se radi zajednice, nego radi sebe, on stvara ljudske zajednice, da obezbijedi svoj opstanak. Čim je čovjek obezbijedio svoj opstanak, javlja se ali konkurentno sa nagonom samoodržavanja drugi nagon, nagon za usavršenjem, koji postaje drugim najmoćnijim faktorom ljudskoga udruživanja. Ja i ovomu drugomu nagonu dajem biološku značajku, jer ga smatram karakterističnim i svojstvenim cijelom organskom životu, smatram imanentnim dijelom velike tajne postanka organskoga života, jer samo imanentnost te težnje može nam rastumačiti ono trajno stremljenje organskoga života, da se od nižih i jednostavnijih forama evolucijonira do sve kompliciranijih i savršenijih. A čovjek je postao čovjekom, postao krunom organskoga života na našem planetu upravo po tome, što je tu bitnu značajku

⁶ »heuristika« (grč.) = znanost o metodičkom pronalazenju i otkriću novoga

organskoga života, tu težnju za usavršenjem, uzeo svijesno u program svoga životnoga nastojanja tako, da je perfekcionističko nastojanje rasprostrô nad svime, što u životu radi i za čime teži.

Najprimitivnija i osnovna ljudska zajednica je obitelj. U obitelji je biološki momenat i najjače izražen, jer obitelj po svojem bivstvu služi najbiološkim nastojanju; naime proizvodjanju i uzdržanju svoga potomstva. Ali po tom osniva se obitelj na seksualnom nagonu pojedinca, njegovu elementarnom nagonu imati i očuvati svoje potomstvo.

Pošto tako obitelj vuče osnove za svoj postanak od pojedinca, držim ja, da po logici i pragmatičnosti znanstvenoga mišljenja spada na čelo socijologije istraživanje o pojedincu i o ukorijenjenim u njemu uzrocima i izvorima socijalne težnje.

Tu dolazim u sukob sa jednim smjerom u socijologiji, koji pojedinca kao i čitavo genetičko shvaćanje isključuje iz socijologije. Najpoznatiji zastupnik ovoga gledišta je Ludwig Gumplowicz,⁷ koji tvrdi: »Alle Fragen also [...] nach dem

⁷ L. Gumplowicz (1838.—1909.), pravnik i teoretičar politike; jedan od utemeljitelja sociologije u Europi; predavao ustavno i upravno pravo na Sveučilištu u Grazu.

Uranfang der menschlichen Gesellschaft, gehören nicht in die Soziologie (wenn sie überhaupt in irgend eine Wissenschaft gehören!) [...].⁸ Samo se sobom razumije, da ja ovo gledište najodlučnije pobijam i zastupam protivno gledište, te tvrdim, da je to samo posljedica neke hipertrofije kolektivističkoga naziranja, koje proizlazi iz nekoga principijelnoga antiindividualističkoga nastojanja, u koje je Gumpłowicz kao Marxista po svojem osnovnom mišljenju zapao. Ja tvrdim, da pojedinac bezuvjetno spada u područje socijološkoga istraživanja, te nalazim oslonu za to kod većine savremenih socijologa. Ali ne samo to, ja sam pače uvjeren, da pojedinac i u njemu sadržani osnovi socijalizovanja, imadu biti jedan posebni odsjek socijološkoga istraživanja. Uzroke za to nalazim u slijedećem razmatranju: Svaka se grana prirodnih nauka, bilinstvo, životinjstvo, medicina mora baviti histologijom⁹ i spustiti do elementa i bilinskoga i životinjskoga i čovječjega ustroja, naime do stanice. Tako držim, da se i socijologija po mojem shvaćanju ne može uspješno razvijati, ako u okvir svoga proučavanja ne uzme i pojedinca čovjeka kao osnovnu jedinicu tkiva svakoga ljudskoga društva.

Socijologija, koja ne bi postupala ovako, morala bi po mojem shvaćanju izgubiti doticaj sa realnim životom, izgubiti sposobnost, da djeluje kao primijenjena socijologija. Jer kao što je u medicini studium uzroka patoloških pojava morao dovesti do stanice t. j. do t. zv. celularne patologije, tako se moramo mi kod proučavanja patoloških pojava ljudskoga društva spustiti do posljednje osnovne jedinice, do pojedinca čovjeka. Mi ne možemo ni liječiti niti odgajati ljudskoga društva kao cjeline, nego samo pojedinca, naime tako, da utječemo na pojedinca, da njega liječimo i odgajamo, te nastojimo, da kod što većega broja pojedinaca sprovedemo neke promjene na bolje, na savršenije, bilo u njegovu fizičnom bilo u psihičnom životu. Kako li ćemo pak to sprovesti, ako nam je taj pojedinac ko jedinica socijalnoga tkiva sasvim tudj, ako smo tu stanicu ljudskoga društva uopće isključili iz vidokruga socijologije? Kako ćemo pogoditi pravi smjer, pojedine mjere, koje moramo u našem therapeutskom ili pedagoškom postupku primijeniti, kako ćemo željeni smjer postići, ako ne imamo teoretskoga saznanja o bivstvu, o psihičkim tendencijama i o načinu reakcija pojedinca na utjecaje, koji dolaze iz vanjskoga svijeta?

Ja držim, da iz toga jasno proizlazi, da i pojedinac bezuvjetno spada u okvir socijologije i socijološkoga istraživanja. Naravski, samo pod jednim strogo određenim vidom: naime pojedinac kao jedinica svih ostalih viših i složeniji socijalnih olin. Radi se o istraživanju, koji momenti predestiniraju čovjeka za socijalno biće, koje psihičke i fizičke kvalitete, težnje, nagnuća uvjetuju socijalno djelovanje čovjeka, koje ih pospješuju, a koje oštećuju, kako se i na temelju kojih svojstava se vrši utjecaj socijalnoga milieu-a na pojedinca i pojedinca na socijalni

⁸ »Dakle sva pitanja [...] o prapočetku ljudskoga društva ne spadaju u sociologiju (ako uopće spadaju u bilo koju znanost!) [...]« (L. GUMPLOWICZ, Grundriss der Soziologie, Zweite, durchgesehene und vermehrte Auflage, Manzsche k.u.k. Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1905, 129.)

⁹ »histologija« (grč.) = znanost o tkivima

milieu i t. d. Dolazimo do onoga stanovišta, koje zastupa poznati francuski socijolog Le Bon¹⁰ u svome »L' homme et les sociétés«.¹¹

Tim smo ujedno došli do vrlo važnoga pitanja u socijologiji, do pitanja uloge velikoga čovjeka u razvitku povjesti čovječanstva.

Tek savremena socijologija otkrila je čovjeku, kako je malen udio, koji pojedinac unosi sam u svoj duševni život, i kako, baš da ne kažemo sve, ono svakako daleko pretežni dio svoga duševnoga života, svoje misli, svoja uvjerenja, svoja vjerovanja, svoje običaje, svoj način života, svoj način govora, dapače svoje kretnje, svoj izraz lica — jednom riječi svu svoju reakciju na utjecaje vanjskoga svijeta čovjek vrši po šablonama, koje oponaša iz svoje okoline. Tu djeluje nagon oponašanja, koji je svojstven čitavoj organskoj prirodi, pak gospoduje i duševnim životom čovjeka. Ima filozofa, koji tvrde, da ovaj zakon nije ograničen samo na živu prirodu, nego da djeluje i na mrtvu; koji tvrde, da sve stvari u svijetu, kako se međusobom privlače, tako se među sobom nastoje i izjednačiti, t. j. zauzeti sličan izvanji vid.

Veliki ljudi jesu oni, koji stvaraju nove šablone socijalnoga života i time dokidaju stare. Veliki ljudi jesu oni, koji se umiju uzdići nad šablone, koji vladaju u jednom milieu-u, koji ih umiju kritički rasuditi, ocijeniti njihove prednosti ili štetnosti, i koji pod tim vidom poduzimaju reformu tih šablona na bolje. Sasvim je svejedno, je li taj čovjek nastupa kao religiozni učitelj, kao filozof, kao vojskovođa, kao političar, kao utemeljitelj države, kao državnik, ili u drugom kojem obliku. Glavno jest, da on iz temelja promijeni šablonu života jednoga socijalnoga milieu-a, i tim čitavi taj milieu povede putem razvitka na bolje, na savršenije.

Socijologija, kod koje se pojedincu ne posvećuje dolična pozornost, ne može ispravno ocijeniti niti ispitati narav, ulogu ni znamenovanje velikog čovjeka, taj glavni, da se medicinski izrazimo, vehiculum¹² ljudskoga napretka. Iz toga svega zaključujem, da pojedinac kao osnovni elemenat svakoga socijalnoga tkiva spada u okvir socijološke teorije, i da mu se imade posvetiti dolično mjesto i pozornost.

Slijedeća kategorija socijološkoga istraživanja imade se posvetiti obitelji, jerbo ju je pojedinac stvorio kao prvu i najprimitivniju socijalnu zajednicu. Pošto je čovjek obitelj u prvom redu oblikovao, da osigura dobivanje i uzdržavanje svoga potomstva, dakle jednu biološku svrhu par excellence, to smijemo mirno kazati, da je obitelj ona socijalna zajednica, u kojoj je biološki momenat najjače izražen.

Premda dakle obitelj služi u prvom redu ljudskomu nagonu samoodržanja, ne služi ona isključivo njemu. Čim je obitelj tako oblikovana, da osigura osnivačima obitelji, mužu i ženi potomstvo, pokazuje se i kod nje onaj paralelizam, ko-

¹⁰ Gustave Le Bon (1841.—1931.), sociolog i psiholog.

¹¹ G. Le Bon, L' homme et les sociétés. Leurs origines et leur histoire, I-II, J. Rothschild, Paris, 1881.

¹² »vehiculum« (lat.) = kola, vozilo; prenositelj, posrednik

ji smo već na početku ovoga članka istakli; javlja se težnja za usavršenjem, javljaju se perfekcionistička nastojanja. Brak, iz koga nastaje obitelj, nakon raznih promjena svoga osnovnoga oblika, zaustavlja se konačno kod oblika jednoženškoga, monogamskoga braka. Zašto to? Zato, što bi doduše mnogoženski poligamski brak bolje poslužio mnoštvu potomstva, ali monogamski brak najbolje služi dobivanju fizički, etički karakterno najboljega potomstva. To nas uči najbolje historija. Islam je kušao sa poligamijom, i njoj zahvaljuje svoje izvanredno nagle uspjehe, koji su se osnivali na naglom množenju arapskih potomaka. Ali u cijelom pokus nije dobro uspio. Arapi i njihove države brzo su propale i mladoturci¹³ u svojem dosljednom nastojanju da spase osmanlijsku narodnost, oficijelno napuštaju poligamiju.

Pod pritiskom ove iskustvene istine postaje osnovnim oblikom ljudskoga braka i ishodište ljudske obitelji jednoženski brak. I ova temeljna forma ljudskoga braka sa svojom jasno vidljivom perfekcionističkom silom tjera čovjeka dalje na ljestvici njegova uspinjanja.

Obitelj postala je ishodištem i školom svih socijalnih pojava i kvaliteta. U obitelji počela je prva dioba posla i izvještenje pojedinih članova u stanovitom poslu ili zanimanju, u lovu, u gradjenju orudja i oružja, u zemljodjelstvu i t. d. Sposobniji i bolje kvalificirani članovi obitelji postali su vredniji i važniji za održanje cjeline, imali su dakle *via facti*¹⁴ i više prava od ostalih manje sposobnih. Naj-sposobniji dobio je uz glavu obitelji prvu riječ, nakon smrti glave obitelji preuzima najsposobniji i starešinstvo u proširenoj obitelji, a mlađji morali su slušati i pokoravati se. Tako je obitelj postala ishodištem socijalne diferencijacije, školom socijalnih čustava. Obitelji, koje su imale više sposobnih i jakih članova, dobile su neku prevagu nad ostalim srodnim i susjednim obiteljima. Tako je obitelj postala ishodištem političke diferencijacije i organizacije.

Spoznaja, kako je sposobnost, valjanost, hrabrost i t. d. važna za održanje obitelji, postala je osnovkom, da stariji nastoje mlađje tim sposobnostima priučiti. S tim počinja u obitelji prva ljudska pedagogija, a obitelj prvorednim odgojnim faktorom. Po tome je postala obitelj prvom školom na svijetu, a nastojanje sačuvati stečeno znanje u obitelji osnovom t. zv. obiteljske tradicije.

Ne možemo ove probleme raspredati dalje; dosta je i ovo, da se vidi, da je obitelj drugi prirodni i pragmatični stepen socijalne evolucije i jedan trajni elemenat socijalnoga života, dakle i jedan vidljivo odijeljeni predmet socijološkoga istraživanja.

Iz obitelji razvila se je prirodnim množenjem horda, a kada su ljudi uzeli stalna naselja, pleme, i preko plemena postao je slijedeći tip trajne socijalne organizacije — narod. Za postanak »naroda« nužno je trajno naseljenje jednoga naroda na stanovitom teritoriju. Onda taj teritorij sa svim svojim klimatskim, oro-

¹³ »mladoturci« = članovi turske političke organizacije osnovane potkraj XIX. st.

¹⁴ »via facti« (lat.) = putem činjenice, tj. samo o sebi; samovoljno, svojevoljno

grafskim, phyto- i zoogeografskim osebinama postaje najjačim čimbenikom kod razvitka i individualizacije te skupine ljudi, naime toga naroda. U tom smjeru djeluje još i činjenica, da kod postanka naroda igraju veliku ulogu politički momenti, naime borba za teritorij i stvaranje države. Ova dva pojma: narod i država stoje uopće u izvanredno zanimljivom odnošaju međusobnoga stvaranja, upli-visanja i uvjetovanja. Narod stvara državu, jer ne ima države bez naroda, naime ljudi stanovitoga fizički i psihički više manje izjednačena tipa, a država stvara narod, jer joj inherira¹⁵ narodotvorno svojstvo. Bluntschli¹⁶ tvrdi izričito, da postoji: »eine Wechselwirkung des Nationalitäts- und Staatsprinzipes.«¹⁷*

Narod naime postaje redovito na taj način, da jedno jako i aktivno pleme osvoji jedan teritorij i podvrgne na njemu nastavajuća ranije naseljena plemena, vrlo često, dapače redovito druge rase. Za osiguranje svoje vlasti nad tim teritorijem osniva državu, te tim neku trajnost i stabilnost, i onda kroz trajni odnošaj zajedničkoga života nastaje jedno izjednačenje vladajućih i nadvladanih te ili asimiliraju osvajači podvrgnuta inorodna plemena, kao n. pr. Madžari Slavene u Panoniji, Hrvati Romane na zapadnoj poli Balkana. Ili pak podvrgnuti asimiliraju plemena osvajače, kao što su n. pr. Slaveni asimilirali turanske Bugare u Bugarskoj ili Romani osvajačke Germane u Italiji, Francuskoj i Španiji.

Već iz ove sheme postanka naroda jasno se razabira, da ne ima čistokrvnih naroda jedne rase, nego da su svi narodi na svijetu rasne mješavine. O tome, da li su komponente te mješavine bolje ili lošije, ovisi onda i karakterna kvaliteta te sudbina tih naroda.

Kod postanka naroda igra ogromnu ulogu religija. Po trajnosti i dubljini svojih utjecaja na misaoni i osjećajni život pojedinca, postaje religija faktorom ogromnoga znamenovanja za razvitak naroda u dobrom, ali i u lošem smjeru. Ali u ovo zapleteno pitanje ne možemo se ovdje upustiti, nego se moramo zadovoljiti konstatacijom, da religije postaju jednim od najvažnijih faktora individualizacije, pošto one stvaraju mentalitet naroda, te istu diferenciraju naprama drugim inovjernim narodima, pa da u historiji često vidimo, kako narodi dijele sudbinu svoje religije i obratno, kao što je to n. pr. tako lijepo vidljivo kod Perzijanaca.

Narodi su prilično kasni rezultat socijalne evolucije na kruglji zemaljskoj. Dok rod ljudski postoji na našem planetu kao takov sigurno više od stotina hiljada godina, narodi postoje na njoj tek par hiljada godina. Znamenovanje naroda pokazuje i to, što tek s narodima i njihovim tvorevinama: državama počinje historija. Historija po našem današnjem shvaćanju i nije drugo nego prikaz borbe naroda i država.

¹⁵ »inherirati« (lat.) = čvrsto pripadati nekome ili nečemu

¹⁶ Johann Caspar Bluntschli (1808.—1881.), švicarsko-njemački profesor prava i političar.

¹⁷ »uzajamno djelovanje načela nacionalnosti (narodnosti) i države«

* I. C. Bluntschli: [Lehre vom modernen Staat.] Allgemeine Staatslehre. [Sechste Auflage, durchgesehen von E. Loening, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung,] Stuttgart 1886, I sv. str. 111.

I narod imade znatno biološko znamenovanje. Značajka je narodnoga nastojanja, da poboljša životne uslove svojih članova. Svaki narod, koji dodje do vlasti, nastoji u prvom redu svojim članovom uz vlast osigurati što veći udjel u svima ekonomskima dobrima ovoga svijeta. Povoljno ekonomsko stanje biološki od najvećega je znamenovanja u prvom redu, jer pogoduje proizvodnji i uzdržanju potomstva, t. j. množenju toga naroda. Narod, koji dobro živi, imat će uvijek više djece, nego onaj koji strada. Važnost naroda leži u njegovu perfekcionističkom djelovanju. U svojoj borbi za opstanak narod mora nastojati, da producira što valjanije članove, ljudske pojedince. Rezultat te borbe jesu ljudska kultura, religija, moral, pravo, jezik, pismo, umjetnost, znanost i t. d. Sve te ljudske tečevine stvorio je narodni život. Svaka kultura, svaki moral, svaka umjetnost je narodna. Naravski svaki narod počinje sa pozajmicama, ali svaki narod dodaje onome, što je pozajmio, svoju individualnu notu, gleda preuzeto dalje usavršiti, da jedanput u historiji preda dalje svojim nasljednicima. Tako je narod jedan perfekcionistički faktor u ljudskoj historiji, bez koga si ljudskoga razvitka u današnjem smislu ne možemo ni predstaviti. Zato je sasvim neispravna ona predočba, da je nacijonalizam jedna prolazna faza u ljudskom životu na krugli zemaljskoj, — da će doskora proći. Nacijonalizam je svijest o individualnosti i individualnim interesima, o zadaćama stanovitoga naroda. Ali kao što su i narodi, po mojem uvjerenju, isto tako trajna socijalna pojava, kao i obitelj, to sam uvjeren, da i nacijonalizma ne će nestati. On će se sigurno mijenjati i izgubiti s vremenom svoju današnju oštricu. Kao što se je razvio individualni moral, kao što se je razvilo internacijonalno pravo, razvit će se i internacijonalni moral, a u novoosnivanom društvu naroda imamo i forum za takovo naziranje i nastojanje, ali ja držim, da su narodi i njihova emanacija¹⁸ nacijonalizam trajna i stalna pojava na krugli zemaljskoj u nedogled. Jer baš u naše dane vidimo, kako nacijonalizam osvaja narode istoka, Hindu-e i Kineze, koji ga dosele nisu poznavali.

Spomenuli smo već državu, najvažniji, najkompliciraniji i najzanimljiviji socijalni pojav. Pošto je ona glavni okvir za čitavi niz inih socijalnih oblika, za pokrajine i njihove autonomije, za staleže, za društva, pošto je država postala glavnim regulatorom socijalnoga života, i pošto njezina moć još uvijek raste, širi se te zasiže sve dublje, ne samo u socijalni, kulturni i ekonomski nego i u individualni život, to neki autori smatraju državu glavnim problemom socijologije. To je po mojem shvaćanju teoretski pogrešno. Ona je doista najglomazniji i najkompliciraniji elemenat socijologije, ali ja smatram za osnovnu pogrešku, previdjeti radi te glomaznosti i kompliciranosti toga elementa ostale elemente, bez kojih ovaj najglomazniji uopće ne možemo temeljito razumjeti.

Postanak države već smo u glavnom ocrtali. Država postaje, kada jedan narod, jedno pleme, ili jedan grad podvrgne jedan teritorij svojoj vlasti i za uzdržanje svoje vlasti stvori jednu vojničku, političku i financijsku organizaciju. Ako

¹⁸ »emanacija« (lat.) = hlađenje; izlaženje, izviranje, zračenje, očitovanje, otjelovljenje

ova državna tvorba ne pade u okvir jedne već postojeće narodnosti, onda ona djeluje redovito i narodotvorno. No Dubrovnik je stvorio državu i Mleci su stvorili državu, ali nisu stvorili nikakova posebnoga naroda.*

Postanak države tumači nam, zašto se svaka država u svojem početku osniva na sili. Ali sila ne može biti niti jedina niti trajna podloga državne tvorbe. Države, koje previdjaju, da u organskom životu nuz nagon za samoodržanje djeluje i nagon usavršenja, ne mogu se uzdržati niti biti trajne. Država se može samo onda održati, ako počiva na uvjerenju, da služi zajedničkoj koristi svih svojih građana. To je glavni sadržaj onoga duhovnoga elementa, koji sačinjava kičmu svake države, a zove se državna misao (die Staatsidee), bez koje ni jedna država ne može opstojati. Ovu perfekcionističku crtu države već je točno zamijetio Aristotel, kada je značajku države označio izrekom: »γινόμενῃ μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὗσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν«, ¹⁹ t. j. Država se stvara da osigura život, a uzdržaje, da osigura d o b a r život.

Time je Aristotel već sasvim točno označio, da država ima i znatno biološko znamenovanje. Svaka država imade štititi svoje sugrađane, njihovu ličnu i pravnu sigurnost kano i njihove kulturne i ekonomske interese. Što je jača, naprednija i uglednija država, to ona može dati više zaštite svojim državljanima naprama van. Svaka država je pak to jača, to naprednija i uglednija, što znade uvesti više reda, pravde, napretka i dobrobiti svojim građanima naprama unutra. Tako dobiva država i veliko biološko znamenovanje. To znamenovanje proističe ne samo odatle, što je država odsudna za pravnu sigurnost, te prema tome za kulturne i ekonomske interese svojih sugrađana — a biološku relevanciju i važnost ekonomskoga momenta, mislim, da ne moram tumačiti — nego i odatle, što je država najveća vlast na svojem području, te je praktički gospodar nad životom i smrti svojih sugrađana.

Po tome, što je država najveća vlast na svijetu, dobiva ona rijedak sjaj i ugled. O sugestivnom djelovanju moći dalo bi se mnogo toga napisati. Prama tome vjerovalo se je, da vladarska vlast potječe od Boga, najvišega i svemoćnoga bića. Zato upravo imade državna služba onu privlačivu snagu, jer daje svakomu svomemu činovniku jedan dio one gotovo apsolutne vlasti, što je ima država.

U dalje razglabanje o državi ne možemo se upustiti. Svrha je ovih redaka samo to, da se prikaže, kako biološko-evolutivno posmatranje socijalnoga života pokazuje jasno četiri trajna elementa: pojedinca, obitelj, narod i državu. Ovi su elementi trajni, jer ako su svi jedared postali, oni u daljem razvitku moraju ostati, jer si mi po našem današnjem shvaćanju ljudskoga društva bez njih uopće ne možemo predstaviti. Zato su baš i elementi, jer bez njih socijalni život čovjeka nije moguć. Oni će nedvojbeno i dalje mijenjati svoj oblik i evolucionirati se u

* Gore je ipak općenito rečeno pozivom na Bluntschli-a: »Narod stvara državu....., a država stvara narod« (Opaska uredništva).

¹⁹ »[država] nastaje radi življenja, a opstaje radi dobrog življenja«, ARISTOTEL, *Politika*, 1252b 29-30.

još savršenije i kompliciranije oblike, ali po mojem shvaćanju u svojoj elementarnoj jezgri moraju ostati u nedogled.

Prama tome držim, da se ova četiri elemenata baš po toj svojoj trajnosti i elementarnosti preporučaju kao temelj za jedno rodno sistematizovanje socijologije, i da bi se prama tome svaka socijologija imala dijeliti na 1. općeniti dio, 2. na nauku o pojedincu kao gradji socijalnih jedinica, 3. o obitelji kao najprimitivnijoj socijalnoj formi, 4. o evoluciji od obitelji do naroda i o narodu kao stvaraocu države i glavnih vrednota ljudskoga roda, 5. o državi, koja stvorena vazda po jednom narodu ima tendenciju, da se uzdigne nad narod, i postane nadnarodna tečevina, kao što smo vidjeli u velikim svjetskim državama, perzijskoj, rimskoj, a danas britanskoj svjetskoj državi.

Ovakova razdioba imala bi sve uslove jedne dobre i racionalne sistematike, bila bi pregledna i iscrpljiva, a imala bi i znatnu heurističku vrijednost, jer bi prirodno poticala na socijološko mišljenje, te isto produbljivala.

(Mjesečnik. Glasilo pravničkoga društva, Zagreb, LIII/1927., br. 8. i 9., 345-353.)

Priredili i bilješkama opremili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević.

GRADIVO

Dr. Ivo Pilar i Hrvatska seljačka stranka početkom tridesetih godina 20. stoljeća

---

Da je Ivo Pilar i prije Prvoga svjetskog rata odvjetništvo smatrao samo načinom da osigura egzistenciju i intelektualnu neovisnost a da je svoje pravo mjesto vidio u politici i znanosti, poznato je oduvijek. No, ako se znalo i to da njegove znanstvene ambicije nisu utrnule nakon stvaranja prve jugoslavenske države (1918.), tek odnedavno znamo da je i posljednjih petnaest godina Pilarova života prožeto njegovim dubokim interesom za politička previranja, pa i nastojanjem da i sâm utječe na političke ljude i događaje. Štoviše, sačuvani fragmenti njegove ostavštine pokazuju da se to nastojanje intenziviralo krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina 20. stoljeća.

Zašto je baš tako, moglo bi se prilično razložito nagađati. On koji je, kako u jednom pismu prije svjetskog rata kaže, izvorno bio »obzoraški slavosrpski potomak«, živio u Bosni i Hercegovini suočio se s velikosrpskim imperijalizmom i postao nesumnjivo intelektualno najizgrađenijim protivnikom misli i politike tzv. narodnog jedinstva, upravo ideologom protujugoslavenstva. No, kad je jugoslavenska ideja nakratko ali trijumfalno nadjačala, Pilar se našao na egzistencijalnome i društvenom rubu. Morao je napustiti Bosnu i Hercegovinu i već razgranatu, vrlo unosnu odvjetničku praksu u Tuzli, izgubivši pritom i zbog nepravdnoga tečaja zamjene kruna u dinare — poput svih »prečana« — znatnu ušteđevinu, pa se kao svojevrsan politički bjegunac s obitelji skloniti u rodni Zagreb, gdje je doskora postao žrtvom političkog procesa u kome je jedva izbjegao tamnicu i sačuvao pravo na bavljenje odvjetništvom. No, ima razloga smatrati kako su njegovu privremenom povlačenju iz političkog života više pridonijele opće okolnosti, odnosno tek postupno trijeznjenje nemalog dijela hrvatske političke elite od jugoslavenske ideologije te vrludanje Stjepana Radića između nacionalne misli i poslanja s jedne, i Radiću privlačnih maglovitih internacionalističkih koncepcija, s druge strane.

No kad je nekoliko godina poslije, u vrijeme skupštinskog atentata (1928.), kucnuo sudbonosan trenutak, Pilar se svom silinom želi vratiti u političku arenu, osjećajući kako ima što kazati i smatrajući kako mu protujugoslavenski *pedigre* daje pravo u tim trenucima izreći i misli koje su, kao po običaju, bile u neskladu s prevladavajućim raspoloženjem uzbuđene hrvatske javnosti. Dok se i dojučerašnji umjerenjaci i pristaše Jugoslavije priklanjaju *frankovačkoj* retorici, dok se diljem Hrvatske demonstrira, gine i traži raskid s Beogradom, Pilar nudi hladan odgovor: Hrvati su ludo ušli u Jugoslaviju, ali bi nagao i nepripremljen izlazak

iz nje mogao dovesti do još veće katastrofe. On bi sada značio gubitak Bosne i Hercegovine, istočnoga Srijema i Boke kotorske u korist Srba, a onda bi ostale hrvatske zemlje, koje su, po njegovu shvaćanju, bez Bosne i Hercegovine tek torzo nesposoban za samostalan život, postale plijenom talijanskoga i mađarskog imperijalizma. Kao i uvijek dotad, Pilar je za takve svoje ocjene nudio argumente: geopolitičke, gospodarske, demografske, sociopsihološke i druge.

Nije, dakle, za nj upitan cilj: cjelovita i za samostalan život sposobna hrvatska država; upitan je samo način kako to postići — kako postići da oslobođenje Hrvatske bude put prema slobodi, a ne kratkotrajna etapa na putu u ponovno ropstvo.

Da bi se postigla slobodna i samostalna država, potrebna je strpljivost — možda i višedesetljetna — i promišljen i sustavan rad: Hrvati moraju politički i gospodarski ojačati, a poglavito u Bosni i Hercegovini trebaju čvršće poraditi na zbližavanju katolika i muslimana, kako bi Srbi ostali izolirani i kako bi odgovornost za raspad Jugoslavije u očima njezinih zapadnoeuropskih pokrovitelja bila na Beogradu. Time bi osamostaljena Hrvatska ujedno dobila zaštitu od imperijalističkih pretenzija sjevernih i zapadnih susjeda.

Provedba toga plana tražila je pogodan instrument, a njega Pilar vidi samo u Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS) što je tada bila zabranjena kao i ostale stranke s »plemenskim« ili vjerskim prefiksom. Na čelu te stranke, zapravo narodnog pokreta, tada je dr. Vladko Maček, koji Pilaru, reklo bi se, imponira više nego Radić. S Radićem je on privatno bliži i ne osporava mu da je izrastao u vođu ne samo stranke, nego i narodnog pokreta. Ne poriče, naprotiv ističe, privlačnost i mobilizacijsku snagu radićevske ideologije. No, Maček — za razliku od svog predšasnika — ne bludi u širokim slavenskim koncepcijama i ne daje neodmjerene izjave, nego baš naprotiv, u prvom razdoblju upravljanja strankom pokazuje čvrst otpor režimu i dostojanstvenu odlučnost da ne popusti ni pred kakvim pritiscima.

To je podloga na kojoj Pilar gradi svoje dalekosežne planove. Ako je proglašenje diktature 1929. presjeklo njihovu provedbu, Oktroirani ustav (1931.) ponovno je odškrinuo vrata. Nema Pilar iluzija o novome ustavnom stanju, ali i sada želi iskoristiti svaku legalnu mogućnost za približavanje cilju. Novootkriveni dokumenti pokazuju da je bio pokretač i organizator redovitog okupljanja skupine hrvatskih intelektualaca u zagrebačkom hotelu *Esplanade*, koja se u proljeće 1932. intenzivno bavila — kako stoji u Pilarovu pisanom pozivu uzvanicima, sačuvanom u korespondenciji Blaža Jurišića — »najzamašnjom temom današnjice«. Gotovo sigurno se može zaključiti da je u toj skupini *izbrušeno* zajedničko gledište na rješenje hrvatskog pitanja, i da je u ime te skupine Pilar s ing. Lorkovićem, u kome vrlo vjerojatno treba gledati Radoslava Lorkovića, krajem srpnja 1932. posjetio Mačeka i njegove suradnike.

Dokumenti koje donosimo u nastavku nastali su u kontekstu tih konzultacija i razgovora s vodstvom HSS-a. U Pilarovoj ostavštini sačuvane su kopije strojo-

pisnih verzija tih dokumenata, koje objavljujemo ovdje, a djelomice i njihovi rukopisni nacrti, koji se mjestimice neznatno stilski razlikuju. Korisni su oni za razumijevanje položaja u kojem se vodstvo HSS-a nalazilo nakon donošenja Oktroiranog ustava, ali i za ocjenu stupnja organiziranosti stranke, teškoća s njezinim financiranjem i slabostima napose u gradskim sredinama, gdje višegodišnje inzistiranje na staleškim razlikama odnosno na suprotnostima između »seljaštva« te inteligencije i gospode koja je nužno »pokvarena«, nije ni moglo naići na povoljan odjek.

Kao što se iz dokumenata vidi, Pilar je kao *spiritus movens* te skupine hrvatskih intelektualaca, sastav koje je još nepoznat, sa svojim istomišljenicima smatrao da je pretvaranje HSS-a u narodni pokret u pravome smislu riječi primarna zadaća stranke. To je značilo napuštanje njezina uskogrudnoga staleškog stajališta te okupljanje svih društvenih slojeva oko stranačkog vodstva. No, još više, značilo je i konačno odricanje tog vodstva od svake nadnacionalne, nehrvatske koncepcije. Činjenica da se usporedno s time zagovara širenje HSS-a (pa makar pod drugim imenom) i izvan granica hrvatskih zemalja — što je, s ne tako jasnim ciljem, svojedobno, pred kraj života bio nakanio učiniti i Radić, preimenujući HSS u Narodnu seljačku stranku — nije ni u kakvom proturječju s naglašeno hrvatskim obilježjem i poslanjem stranke. U tome Pilar, svjestan federalističkih, a dijelom i separatističkih tendencija u Crnoj Gori i poglavito Makedoniji, očito vidi i priželjkuje opće slabljenje srpskih pozicija u Jugoslaviji, a to onda znači jačanje hrvatskih, i napose jačanje hrvatske misli među bosansko-hercegovačkim muslimanima.

No, usporedno s tom ideološkom izgradnjom vodstva i članstva, Pilar teži izgradnji stranačke strukture, nedvojbeno svjestan da ona u postojećem svom stanju ne bi bila kadra preuzeti vlast i upravljati državom. Tomu su imala poslužiti nova stranačka pravila, koja je Pilar dovršio sredinom rujna 1932. godine. Makar je očito da predstavljaju kompromis između Pilarovih koncepcija s jedne, te stranačke baštine i potrebe da se u obzir uzmu postojeći odnosi, ljudske taštine i ambicije, s druge strane, taj nacrt pravila otkriva način na koji je Pilar zamišljao praktično političko djelovanje u novim prilikama. Pokazuje taj nacrt da je i sâm imao političkih ambicija, jer je i sebi, nema sumnje, namijenio važno mjesto u nekom od stručnih odbora, predviđenih §§ 77.-79. pravila. To je ono gdje je Pilar mislio da može najviše dati, i gdje je doista mogao najviše dati.

Je li, pak, vodstvo HSS-a primilo i raspravilo ta pravila i što je o njihovu nacrtu mislilo, i danas je nepoznanica o kojoj se može zaključivati tek posredno, primjerice, analizom Zagrebačkih punktacija iz studenoga 1932. te proučavanjem Mačekove politike u idućem razdoblju, koja se od sredine tridesetih godina posve okrenula reformiranju jugoslavenske države i rješavanju hrvatskoga pitanja unutar njezinih granica. Neki su suvremenici (a na njihovi tragu i povjesničari) smatrali kako je na to utjecala činjenica da je režim atentatima i progonima iz Mačekova kruga odstranio one koji su zagovarali druga rješenja. A zasad je

nemoguće kazati bi li bilo drugačije da daljnju Pilarovu aktivnost nije prekinula njegova skora, zagonetna smrt, i je li i ta smrt prizvana Pilarovom odlučnošću da ponovno poradi na rastakanju Jugoslavije i stvaranju hrvatske države...

• *Tomislav Jonjić*

Zapisnik za spomen od 25. srpnja 1932.

Zapisnik razgovora između dr. Ive Pilara i
ing. Radoslava Lorkovića s dr. Vladkom Mačekom,
predsjednikom zabranjene Hrvatske seljačke stranke

Nižepotpisani posjetili su jučer 24. srpnja 1932. u smislu mandata dobivenog od diskusione večeri od 28. lipnja 1932. g. predsjednika Dra. Vl. M.¹ na njegovom dobru u Kupincu gdje su boravili od 4 sata po podne do 1/2 10 sati u večer, te u bolju spomen i potporu svoga pamćenja upisuju u ovaj zapisnik odmah sljedeći dan glavni sadržaj svoga razgovora sa spomenutim g. predsjednikom.

Potpisani Dr. P.² poveo je razgovor te upoznao u kratko g. predsjednika o općem karakteru i rezultatima naših diskusija o mandatu, koji su potpisani dobili, ispričavši ujedno g. Dr. J.³ koji je zapriječen i umolio ga, da se izjasni, što drži o potrebi tehničke organizacije njegove okoline, i naročito organizacije stručnih grupa, koje bi bile njemu lično na raspolaganje, a to sve da bude povezano kao organi stranačke cjeline. Zatim u opće o reorganizaciji stranke⁴ pod vidom promjenjenoga i proširenoga značaja stranke, naročito obzirom na današnje stanje i eventualnost potrebe preuzimanja vlasti. Umoljen je naročito, da se izjavi, je li mu taj razgovor poželjan, i istaknuto da se grupa, koju potpisani zastupaju, ni na koji način ne želi nametavati, niti turati onamo, gdje ju g. predsjednik ne želi vidjeti, ali da te korake poduzima iz patriotizma i osjećaja potrebe rada u tom smjeru.

Potpisani ing. L.⁵ je izvode potpisanoga u više navrata nadopunjavao i precizirao u smislu što točnijega iznošenja našega mandata.

G. predsjednik Dr. M. vrlo je rado prihvatio ovaj razgovor, te se je vidjelo, da mu je način, kako je iznešen ugodan. On je bez ikakve rezerve primio temu razgovora i najprije izneo svoje poglede o načinu preuzimanja vlasti, ističući u prvom redu svoja demokratska gledišta, naročito da valja narodu samom ostaviti što više udjela na vlasti. On je to prikazao tako da bi preuzimanje vlasti imalo

Kopija Zapisnika nalazi se u Ostarštini dr. Ive Pilara u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

¹ Vladko Maček (1879.—1964.), hrvatski političar; predsjednik Hrvatske seljačke stranke.

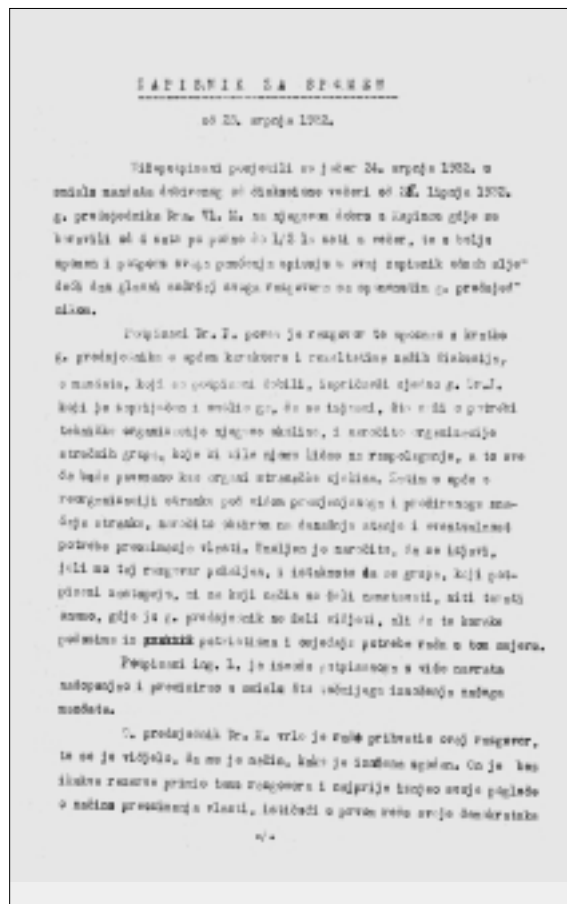
² Ivo Pilar

³ Možda dr. Tomo Jančiković (1899.—1951.), hrvatski političar, član užega vodstva Hrvatske seljačke stranke.

⁴ Misli se na tada zabranjenu Hrvatsku seljačku stranku.

⁵ Radoslav Lorković (1902.—1945.).

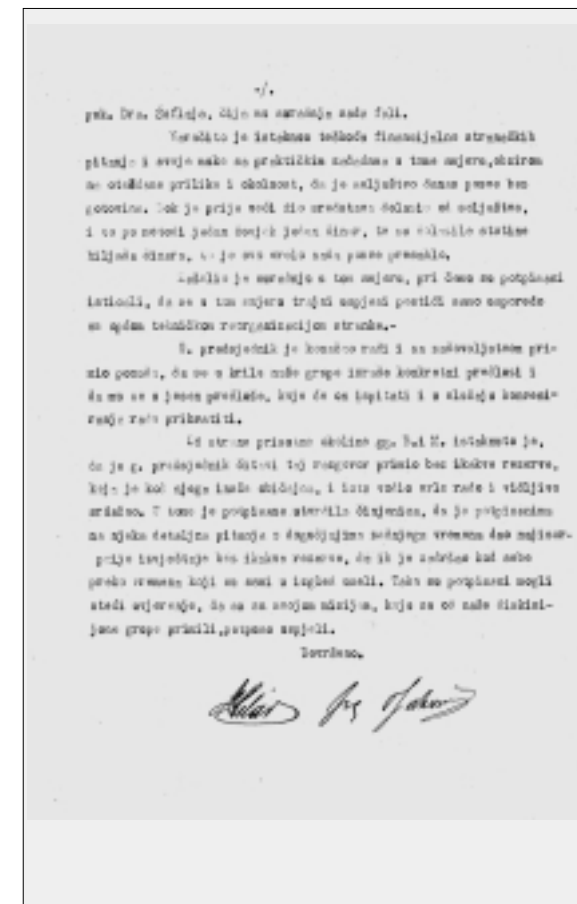

započeti od općine, uslijediti biranjem per acclamationem, proširujući na kotar, gdje bi imali doći na upravu ljudi koji uživaju narodno povjerenje, i tako dalje sve do vrhova uprava.

Kad je njegova pažnja skrenuta naročito na tehničko organizativnu stranu organizacije stranke, naročito njegove uže okoline, g. predsjednik je potrebu jedne reorganizacije u tom smislu potpuno priznao i izjavio da su mu predlozi u tom smjeru poželjni, i izjavio da će iste od potpisanih rado primiti. Priznao je, da manjka organizacija gradova i radništva i izrazio se sporazumnim, da u jednom novom statutu pokušaju oba ova sloja »prigraditi« na već postojeću, već od samoga Stj. R.⁶ stvorenu organizaciju seljaštva. Potkrižao je svoje shvaćanje o donošanju inteligencije naprama seljaštvu, ističući, da ona nesmije biti parasit na seljaštvu nego u službi njegovoj.

⁶ Stjepan Radić (1871.—1928.), jedan od utemeljitelja i prvi predsjednik Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske republikanske stranke, odnosno Hrvatske seljačke stranke.

Istaknuo je, da je potrebno da se izmijeni sadržaj i duh cjelokupnoga rada inteligencije, koji treba da se orijentira prema interesima glavnog dijela naroda t.j. seljaštva.

Istaknuo je naročito, da manjka organizacija Zagreba i umolio našu grupu, da mu pomogne ovo provesti, što su potpisani prihvatili, ističući svoje uvjerenje, da se to dade provesti tek onda, kad se u opće provede organizacija gradova po prije navedenom principu prigradnje uz postojeću organizaciju seljaštva. G. predsjednik je istaknuo da će se organizacija u gradovima morati provesti po staleškom principu i prihvatio je mnjenje Dr. P. da tu treba stvoriti nešto, što će se približiti korporativnom sistemu. Obećao je, da će nas uputiti na pojedine ljude, koji su na sličnoj organizaciji do sada već radili.

Iza toga povedena je diskusija o organizaciji radništva, pri čemu je g. predsjednik isticao, da skelet takove organizacije postoji i da bi ju trebalo samo oživjeti i supovezati sa cjelinom stranke.—

Simpatičan mu je bio predlog o organizaciji stručnih stranačkih kolegija pri čemu je isticao važnost takovoga kolegija financijalno ekonomske i novinarske struke, ističući tu zasluge pok. Dra. Šuflaja,⁷ čija mu suradnja sada fali.

Naročito je istaknuo teškoću financijalno stranačkih pitanja i svoje muke sa praktičkim zadaćama u tome smjeru, obzirom na otežane prilike i okolnost, da je seljaštvo danas posve bez gotovine. Dok je prije veći dio sredstava dolazio od seljaštva, i to po metodi jedan čovjek jedan dinar, te su dolazile stotine hiljada dinara, to je ovo vrelo sada posve presahlo.

Zaželio je suradnju u tom smjeru, pri čemu su potpisani isticali, da [će] se u tom smjeru trajni uspjesi postići samo usporedo sa općom tehničkom reorganizacijom stranke.—

G. predsjednik je konačno rado i sa zadovoljstvom primio ponudu, da se u krilu naše grupe izrade konkretni predlozi i da mu se u jesen predlože, koje će on ispitati i u slučaju konveniranja rado prihvatiti.

Od strane prisutne okoline gg. B. i M.⁸ istaknuto je, da je g. predsjednik čitavi taj razgovor primio bez ikakve rezerve, koja je kod njega inače običajna, i istu vodio vrlo rado i vidljivo srdačno. U tome je potpisane utvrdila činjenica, da je potpisanim na njeka detaljna pitanja o događajima zadnjega vremena dao najiscrpnije izvještaje bez ikakve rezerve, da ih je zadržao kod sebe preko vremena koje su sami u izgled uzeli. Tako su potpisani mogli steći uvjerenje, da su sa svojom misijom, koju su od naše diskusijone grupe primili, potpuno uspjeli.

Dovršeno.

Dr. Ivo Pilar   Ing. Radoslav Lorković

Priredili i bilješkama popratili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević.

⁷ Milan pl. Šuflaj (1879.—1931.), hrvatski povjesničar i političar.

⁸ Iz dostupnih izvora nije moguće zaključiti koji se Mačekovi suradnici kriju iza navedenih inicijala.

Pismo dr. Ive Pilara i drugova dr. Vladku Mačeku, predsjedniku zabranjene Hrvatske seljačke stranke*

Gospodine Predsjedniče!¹

Stanje u Kralj. Jugoslaviji izvanredno je napeto. Diktatura² nije umjela riješiti državne krize, nastale strahovitim umorstvom u parlamentu u lipnju 1928.³ nego je situaciju još zamrsila novim nasiljima spram Hrvata, nastalom krizom dinastije⁴ i teškom ekonomskom krizom,⁵ koja je usljed pogrešaka diktatorskoga režima od polovice 1931. počela pojačano harati i u našoj državi. Situacija je vrlo opasna i nitko nezna s koje strane može doći sudbonosni udarac bilo iz vana, bilo iz nutra od strane Srba ili od strane Hrvata, od koga se čitava kuća od karata može preko noći srušiti. Time se ali situacija Hrvata vraća u sudbonosno vrijeme godine 1918. gdje su oni počinili tako teške i sudbonosne pogreške, koje nam sada tako teško osvećuju.⁶—

Ovo opasno stanje nameće svakom poštenom Hrvatu dužnost, da se ogleda, kojim političkim snagama Hrvati momentano raspolažu da ovu snagu u čas zbilje iskoriste za svoj boljitak i spas i da ne počine slične pogreške, kao g. 1918.

Neće trebati mnogo razmišljanja ni političke oštroumnosti da spoznamo, kako je glavno ali i prilično jedino, što nam je od naše nekadašnje političke situacije preostalo, političko djelo Stjepana Radića, t.j. Hrvatska seljačka stranka. Ova stranka pod vodstvom Vašim glavni je ali i prilično jedini atout,⁷ s kojim Hrvatski narod u ovom ozbiljnom i teškom momentu raspolaže, i to tim više, što se je gotovo čitava Hrvatska inteligencija skupila pod Vašim vodstvom.

U koliko ogledamo situaciju ove stranke, to ona u cijelom nije nepovoljna, jer imade sigurno vodstvo, personificirano u Vama, g. predsjedniče, zatim najšire slojeve narodne okupljene slijepim povjerenjem u Vas zatim inteligenciju uvjeren u Vašem čeličnom karakteru i predanosti našoj narodnoj stvari.—

Kopija pisma nalazi se u Ostavštini dr. Ive Pilara u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

¹ Vladko Maček (1879.—1964.), predsjednik Hrvatske seljačke stranke.

² Misli se na šestosiječansku diktaturu, proglašenu 1929. godine.

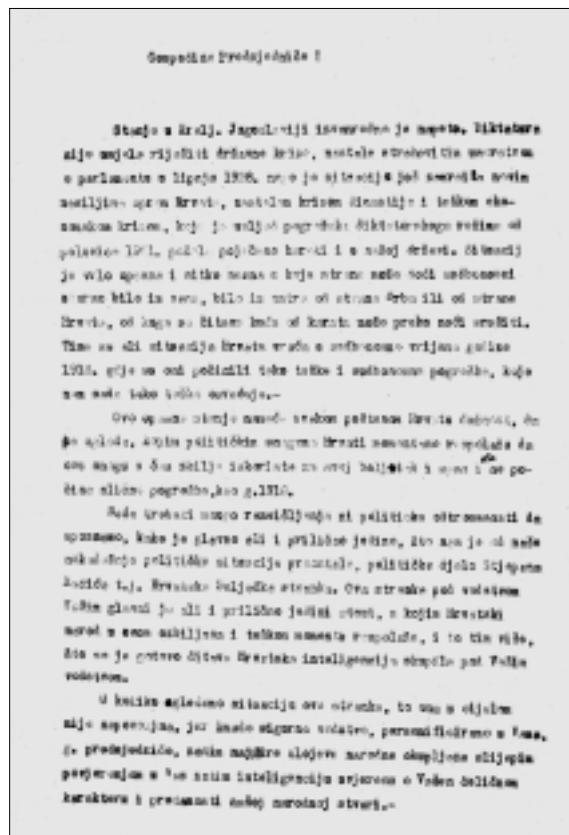
³ Misli se na atentat Puniše Račića, zastupnika Narodne radikalne stranke, u beogradskoj Narodnoj skupštini. Smrtno su stradali Pavle Radić i Gjuro Basariček, a ranjeni su Ivan Pernar, Ivan Grangja i Stjepan Radić, koji je nekoliko tjedana poslije preminuo od posljedica ranjavanja.

⁴ Misli se na dinastiju Karađorđević.

⁵ Misli se na svjetsku ekonomsku krizu, koja je započela nakon sloma burze u New Yorku (1929.).

⁶ Misli se na ulazak hrvatskih zemalja u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁷ «atout» (franc.) = adut

Ipak moramo konstatovati, da situacija glavne hrvatske stranke nije ravna situaciji glavne srpske stranke one Narodne radikalne stranke. Situacija radikala ne samo je općenito povoljnija, u koliko je situacija Srba povoljnija naprama općoj situaciji Hrvata, u ovoj državi, nego naročito i zato, što je ova stranka provela iza 3. septembra 1931.⁸ svoju reorganizaciju i mobilizaciju, obnovila svoje odboje i počela svoju akciju stavivši glavnom faktoru sadašnje situacije u državi svoje ponude i uvjete za preuzimanje vlasti.—

Ovaj posao reorganizacije HSS. mi Hrvati još nismo proveli.—

Uvjerenje je ove grupe, koja ima čast, Gospodine Predsjedniče, predati Vam ovu spomenicu, i koja je sada pol godine uz Vaše znanje i autorizaciju pretresala teoretske aktualne probleme našega narodnoga života, da je prieka potreba, da se slična reorganizacija i mobilizacija provede i u pogledu H.S.S.—

Ova reorganizacija po mnjenju naše grupe mora imati u vidu poglavito dva glavna cilja.

⁸ Misli se na donošenje oktroiranog Ustava Kraljevine Jugoslavije.

1./ U prvom redu duboko smo prožeti uvjerenjem o važnosti Vaše ličnosti kao opće priznatoga vodje cijelog Hrvatskoga naroda. Ipak nam se čini, da tehnička organizacija oko Vaše osobe nije dostatna, da Vaše značenje i praktički može ostvariti. Nama se čini da treba stvoriti jedan mnogo bolji organizovani aparat koji će Vam olakšati teški i odgovorni puni posao narodnoga vodstva i svima Vašim odredbama dati jače garancije za svrsishodnu i ujedno Vašim intencijama odgovarajuću provedbu. Mi držimo sadašnju situaciju naprosto neodrživom, već i u sadašnjem momentu gdje mi sudbonosne događaje buduće već vidimo na domaku, gdje oni ali još neposredno nisu stupili u tok. Naročito bi se po našem mnjenju ova neodrživost morala osjetiti, ako bi događaji neočekivano stupili u ubrzani tok, a osobito ako bi se radilo o neposrednom preuzimanju vlasti sa svim posljedicama i ogromnom odgovornošću pred povješću i pred čitavom budućnošću hrvatskoga naroda. Ova eventualnost, koja se nikako isključiti ne može zahtjeva organizaciju jednoga centralnoga organa, podređenoga Vama lično, koji bi imao biti u organskoj vezi sa čitavim reorganiziranim ustrojstvom stranke.—

2./ Reorganizaciju čitave stranke i reviziju postojećih stranačkih pravila držimo nužnim ne samo zbog gledišta pod 1./ navedenoga, nego i zbog općenite promjene situacije stranke koja je po našem mnjenju uslijedila onamo od katastrofe od 20. VI. 1928.⁹ Svojom mučeničkom smrću kojom je Stjepan Radić zapečatio svoj životni rad koji ste Vi tako dostojno i uspješno nastavili, postalo je konačnom i trajnom činjenicom da je H.S.S. preuzela vodstvo čitavoga Hrvatskoga Naroda.—

Po našem uvjerenju dosadnja stranačka pravila neodgovaraju ovoj novoj trajnoj situaciji i zadaći H.S.S. Ova pravila formulirana su previše izrazito kao pravila jedne staleške, klasne stranke, kod čega ideja narodnoga vodstva ne samo ne dolazi dostatno do izraza, nego mora u praksi izrazito stradati.—

Onaj klasni momenat mora po našem mnjenju ostati doduše brižno sačuvan. H.S.S. mora zadržati svoj izraziti seljački karakter, ali ne može biti klasni momenat dominantom u organizaciji stranke, kao što je n.p[r]. klasno radnički momenat dominantom kod svih marksističkih stranaka. Ne može biti diktatura seljaštva glavni cilj stranke, nego mora biti njezin cilj, da se oko hrvatskoga seljaštva okupe svi ostali staleži Hrvatskoga naroda i da uz jedno pametno kompromisno rješenje nedvojbeno postojećih klasnih opreka svi zajedno pod vodstvom najbrojnijega staleža seljačkoga, koji je uz to najbolje sačuvao tradicionalno blago naše narodne starohrvatske kulture, poradimo kao jedna moćna i nepobjediva organizovana narodna cjelina, na spasu, oslobodjenju i podignuću hrvatskoga naroda. Sve diktature su se danas preživjele, to nam pokazuje najbolje antimarksistička tendencija fašizma i Hitlerovog pokreta.¹⁰

⁹ Vidi bilj. 3.

¹⁰ Misli se na Nationalsocijalističku radničku partiju Njemačke.

Zato nam se čini, da ova nova nota reprezentacije čitavoga organizovanoga Hrvatskoga Naroda u H.S.S. mora doći do izraza u reviziji i proširenju pravila u kojima valja predvidjeti jedan dobro organizovani, što bolje Vašem prokušanom vodstvu podvrgnuti centralni organ, u kome bi u prvom redu imala naći mjesta ona lica, koja uživaju Vaše povjerenje i koja su Vam dosele pomagala vršiti Vaše teške funkcije, a zatim organski povezati sa cijelim organizmom stranke od Dunava i Drave do Skadarskog jezera.—

Mi Vam gosp. predsjedniče, nudimo našu suradnju u tom smjeru, da preko ljetnih ferija izradimo a početkom jeseni Vam predložimo izradjeni nacrt za reorganizaciju stranke i reviziju stranačkih pravila, u kojima bi prijespomenuta gladišta bila provedena i uz uvažanje svih Vaših želja ostvarena.—

Priredili i bilješkama popratili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević.

Koncept Pilarove spomenice o zadaćama Hrvatske seljačke stranke nakon donošenja Oktroiranog ustava Kraljevine Jugoslavije (1931.)

S P O M E N I C A

O prvim zadaćama HSS u oči* novog ustava

T. zv. Ustav od 3. IX. 1931. prikazuje se među inim i kao prepad na dosadanje političke stranke, jer on svojom neočekivanošću i naglim razvojem ima unijeti zabunu u njihove redove i nedati im vremena, da se snadju, okupe i priprave za novu borbu.

Prama tome je prva dužnost svih dosadašnjih političkih stranaka, da se sa svim mogućim pospješanjem organizuju, idejno i tehnički, i tako osposobe za novu i tešku borbu, koja ih čeka.

Ovo u prvom redu vrijedi za HSS i to tim više, pošto se je dosadanji režim vidljivo u prvom redu na nju okomio i svalio na nju svu težinu pritiska državne vlasti. HSS imade dakle po mnijenju pisca ovih redaka svom enerzijom pristupiti svojoj idejnoj i tehničkoj reorganizaciji, pak se ovi redci prikazuju kao težnja, da vodstvu te stranke dade jedan izradjeni slijed misli u navedenom smjeru.

Kao jedno od najvažnijih pitanja prikazuje se činjenica, da HSS po novom državopravnom poredku ne može zadržati svoje dosadanje ime. Član 13. nU. [= novog Ustava] zabranjuje udruženja u partijsko-političke svrhe na vjerskoj, plebentskoj ili regionalnoj osnovi. Time je oznaka hrvatska za sada isključena.

Po mnijenju pisca ovih redaka novo ime jedne stranke, koja ima takovu prošlost, a i takovu budućnost, kao HSS, ne može se uzeti ad libitum,¹ nego to ime mora imati sadržajno i pragmatičko značenje. Ne čini mi se pako dostatno, jednostavno ispustiti oznaku »hrvatska« i pridržati ime »Seljačka stranka«.

Po mome mnijenju novo ime ima da sadrži stvarnu i idejnu evoluciju, koju su ideje Dra. Antuna² i Stjepana Radića³ doživjele u zadnje tri godine.

Kopija koncepta Spomenice nalazi se u Ostavštini dr. Ive Pilara u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

* »u oči« = ovdje u značenju: glede, u povodu, u pogledu, u svjetlu

¹ »ad libitum« (lat.) = po volji; po vlastitoj želji

² A. Radić (1868.—1919.), suosnivač Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske seljačke stranke.

³ S. Radić (1871.—1928.), predsjednik Hrvatske seljačke stranke.

Idejna [se] evolucija sastoji po uvjerenju pisca u glavnom u tome, što su kulturno-političke ideje Dra. Antuna Radića o jednoj originalnoj i distinktnoj Hrvatskoj seljačkoj kulturi koje su glavna osnova politike pok. Stjepana Radića, dobile svoju punu znanstvenu potvrdu u teoriji prof. Peiskera⁴ — Dr. Pilar, koja tvrdi da su Slovjeni u Evropi nosioci historičke Iransko-Zoroastričke arijske religije i kulture. Ta nauka nadalje tvrdi, da je osnovna nauka velikog perzijskog vjeroučitelja i socijalnog reformatora Zaratuštre⁵ bila, da je poljodjelstvo najkulturnija, najetičnija i prama tome i najbogougodnija forma života, pak je on prvi kušao na ovoj socijalnoj osnovi izgraditi jednu religiju, jednu državnost i jednu kulturu, što je sve svoj prvi izraz našlo u Perzijskoj svjetskoj državi. Ta kultura imala je i svoje slabe strane i slomila se prvi put pod nasrtajem Aleksandra Velikoga⁶ u drugoj polovici IV. stoljeća prije Krista, a drugi put u polovici VII. stoljeća pod nasrtajima arapsko-moslimske kulture. Ipak je ova iransko-zoroastrička kultura u reli-

⁴ Ian Peisker (1851.—1933.), profesor na češkom Sveučilištu u Pragu.

⁵ Zaratuštra (Zoroaster), iranski vjerski reformator, osnivač mazdaizma; živio prije VI. st. pr. Kr.

⁶ Aleksandar III. Veliki (356.—323.), makedonski kralj.

gioznom pogledu najbolje što je dosele arijski duh stvorio, te je jedan kapital o čijem bogatstvu si samo temeljiti poznavao može stvoriti jasnu sliku. Bitno je na toj kulturi, da je izvorno arijska, poljodjelska i da po svojem osobito visokom etičkom sadržaju stoji u dubokoj opreci naprama romanizmu, a naročito naprama helenizmu i njegovoj dekadentnoj formi: bizantinizmu. /Vidi [Carl] Clemen: Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die persische Religion, Giessen, 1920./

Zoroastrovu ideju o poljodjelstvu kao osnovci ljudskoga života preuzelo je Slavenstvo, ono ovoj ideji zahvaljuje svoj postanak i bilo je nosioci njegove praktičke forme oličene u slavenskom seljačtvu.

Prvi koji su ovu kulturu u njezinom bistvu i ogromnom znamenovanju genijalno zamijetili, bili su Dr. Antun i Stjepan Radić. Usprkos prvotnih političkih neuspjeha ova je ideja danas življa i jača nego ikada, te može imati ponovne ogromne uspjehe ako se ispravno shvati i provede.

Ispravno shvaćanje ideje Braće Radića sastoji [se] u tome da je ona ne samo jedna kulturna ideja nego i jedna velika socijalna ideja, koja se kao takova imade dalje evolucionirati i postati temeljem jednoga državnog razvitka, u kome je poljodjelstvo glavni osnov socijalne organizacije. Ova ideja dobiva neprispodobivi sjaj time, što je ne samo zavjetna ideja slavenstva, a naročito i glavni sadržaj Hrvatstva, koje joj je bliže nego i jedna druga slavenska nacija, nego što imade za začetnika jednu svjetsku veličinu, kao što je Zaratuštra, a osim toga je posvećena jednom neprekinutom tradicijom od preko 4.000 godina. Ova ideja dobiva i posebnu aktualnost, jer je po uvjerenju pisca u stanju da izvede ljudstvo iz strahovite krize sadašnjice, krize kapitalizma, koji se vidljivo nalazi na svom sutonu. Sličnu ideologiju zastupa već jedan smjer u HSS., koji je reprezentovan po g. Rudolfu Hercegu⁷ i njegovim užim društvom.

Ova socijalna sadržina Zaratuštrine nauke, koja sada nužno ulazi u ideologiju Seljačke stranke, da je upotpuni, produbi i oplodi, ima naći izraza u tome, da HSS svoje ime promjeni u »Socijalno-seljačka stranka« /SSS ili eseses/. Ovo novo ime ima pragmatično značenje i u pogledu tehničke organizacije Stranke.

Po uvjerenju pisca ovih redaka vrlo je nepovoljno djelovalo na politički rad Stjepana Radića njegovo kolebanje između dvije osnovne ideje njegove politike; kolebanje između internacionalizma i nacionalizma ili konkretnije rečeno: između — ideje zelene internacionalne i hrvatskoga narodnog vodstva.

Već pod konac života Stjepana Radića riješila je evolucija ovu dilemu u korist druge alternative, u korist nacionalnog vodstva hrvatskoga naroda, što je dobilo svoju daljnju stvarnu posvetu u činjenici, da su se danas u glavnom svi ostali staleži okupili oko hrvatskog seljačstva, dotično vodstva HSS, što je danas jedna gotova činjenica, s kojom valja računati.—

U novom imenu dobiva i ova činjenica svoj izražaj, jerbo znači okupljanje ostalih socijalnih staleža Hrvatskoga Naroda oko seljačstva, koje ima iza sebe ne

⁷ R. Herceg (1888.—1951.), hrvatski političar.

samo brojnost, ne samo tradicijom posvećeno i uvedeno vodstvo, nego i sposobnost najuspješnijeg otpora proti nasilju ma bilo s koje strane.

Faktički postojeće stanje, da su se svi socijalni staleži okupili oko HSS i njezinog vodstva, ima dobiti svoju programatsku posvetu, da SSS imade okupiti sve socijalne staleže, socijalne jedinice Hrvatskoga naroda i organizovati ih za svoj spas i što povoljniju situaciju u novoj državi. Ova programatička točka dobiva svoj osnov u socijalnoj historičkoj činjenici, da su se svi historijski staleži u hrvatskom narodu evalucionirali isključivo iz seljaštva, kao socijalno-historijskoga osnova svih Slavenskih nacija, a naročito Hrvata. Hrvatsko plemstvo evolucioniralo se je još u X. i XI. vijeku iz zemljodjelačkih krugova pod utjecajem kršćansko-feudalnih ideja, gradjanstvo u glavnom u XIX. vijeku pod utjecajem ideja Francuske revolucije o trećem staležu /tiers état/ opet iz školovanih seljaka, a radništvo zadnjih četiri pet decenija pod utjecajem savremenog kapitalističkog industrijalizma, koji je prethodnik seljačkog pučanstva odmamilo u radničke kolonije. Tako su vidljivo svi socijalni staleži u hrvatskom narodu nastali iz seljaštva. Osnovna ideja SSS ima biti, da seljaštvo kao matica okupi sve staleže oko sebe, te ih vodi u borbi za spas one socijalne jedinice iz koje su historijski potekli, a da ovi staleži opet dadu seljaštvu one potrebne sile, koje ono nema, pak da se tako jednom savršenom diobom rada postignu maksimalne uspjehe za cijeli narodni kolektiv. Samo ovim putem seljaštvo može ostale staleže opet povratiti narodnoj cjelini, kojoj su se oni u toku stoljeća otudjili.

Tako bi ova SSS imala predstavljati historijski, logički cjelinu, stvarno nastalu evoluciju ideja braće Radića, imala bi dapače na raspolaganju jedan novi ogroman i neiscrpivi rezervoar ideja i zadaća, iz kojih bi mogla crpiti snagu za ponovni zamah kao u najbolja vremena Stjepana Radića. Time bi SSS postala u našoj državi jedna ogromna sila, kao što je i nekada bila i prirodnim središtem, oko koga bi se kupili svi oni, koji se bore za svoj spas i za svoje podignuće u ovoj državi.

Obzirom na ovako formulirani program dobila bi stranka općenito značenje, riješeno svih regionalnih obzira, i mogla bi, dapače morala bi tražiti proširenje preko cijele države, kraj čega bi idejno i političko vodstvo ostalo čvrsto u dosadanjim rukama.

U ovu svrhu trebalo bi provesti dotično obnoviti dobru tehničku organizaciju uvažavajući kod toga i staleške momente, koji međutim nikada nebi smjeli imati prvu riječ, nego bi se imali rješavati na bazi socijalnoga kompromisa, barem za vrijeme dok postoji najteža borba za samoodržanje.

Ovim putem SSS ne samo da bi mogla, nego bi po mom uvjerenju upravo morala zauzeti istu situaciju koju je u svoje najbolje dane imala HSS i dokazala bi bjelodano cijelom svijetu, da se mogu ubiti pojedini ljudi, ali nikada velike ideje, u koliko su ispravne i spasonosne.

• [Dr. Ivo Pilar]

Priredili i bilješkama popratili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević.

Nacrt Pravila Hrvatske seljačke stranke

Strojopisna kopija Pilarova Nacrta Pravila
Hrvatske seljačke stranke iz rujna 1932. godine

Dr Ivo Pilar

I. Ime, bit stranke

§ 1.

Ime je stranci Hrvatska Seljačka Stranka, ili skraćeno H.S.S.

H.S.S. je politička i socijalna stranačka organizacija sa svrhom u § 2 navedenom.

II. Svrha stranke

§ 2.

Svrha H.S.S., koju je osnovao blagopokojni Stjepan Radić jest:

- 1./ čuvanje, razvijanje i usavršavanje misli i životnoga djela blagopok. braće prof. Ante i Stjepana Radića,
- 2./ ostvarenje i provedenje zamisli pok. Stjepana Radića o vodstvu Hrvatskoga naroda po seljaštvu,
- 3./ izvojevanje najboljih mogućih uvjeta za život i razvitak cijeloga Hrvatskoga Naroda te njegove slobode, cjelokupnosti i neodvisnosti.

§ 3.

Ovu svoju svrhu postizava H.S.S.:

- 1./ Političkim radom i borbom za ostvarenje svoje svrhe i svojega programa, tražeći za to najpodesnije političke metode i najuspješniju taktiku,
- 2./ okupljanjem, organizovanjem i podizanjem svih dijelova i svih staleža Hrvatskoga Naroda, ma gdje se oni u svijetu nalazili, sve u okviru H.S.S.
- 3./ političkim odgojem i naučanjem svojih članova u smislu svoje svrhe izražene u § 2 ovih pravila i svojega programa,
- 4./ provođenjem promišljene socijalne politike i socijalnom organizacijom, udešenom prema svrsi stanke, a naročito organizacijom i svrsishodnom diobom rada na svima poprištima narodnoga života smatrajući kod toga cijeli narod kao jedan živi organizam i prirodni okvir za podjelu i organizaciju rada,

Kopija se nalazi u Ostavštini dr. Ive Pilara u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Osim strojopisne kopije, sačuvane su još dvije rukopisne inačice Pilarova nacrta Pravila HSS-a.

5./ provođenjem jedne dobro promišljene državopravne politike, koja će udovoljiti državnim potrebama Hrvatskoga Naroda kao jednoga od najstarijih državnih naroda u Europi,

6./ provođenjem jedne dobro promišljene kulturne politike, koja će u prvom redu otkriti i obnoviti sve elemente starohrvatske kulture, koje je najvjerniji čuvar i nosioc ostalo hrvatsko seljaštvo, pak će ovu kulturu čuvati, dalje razvijati i priuđavati potrebama sadašnjosti,

7./ provođenjem jedne dobro promišljene ekonomske politike sa ciljem, da svi izvori prihoda, sav hrvatski kapital i poglavito sva zemlja na hrvatskom teritoriju dodje u hrvatske ruke, nastojanjem da Hrvatski Narod što prije izadje iz strahovite ekonomske krize i općenite i lokalne, kao n.p. krize kulture vinove loze i tražeći spas naročito u razvitku zadrugarstva,

8./ podizanjem i maksimalizovanjem aktivnosti rada i inicijative na svim poprištima narodnoga života i rada, a naročito na poprištima od 1-7 ovoga §-a naznačenim.—

III. Pristaše i članovi stranke

§ 4.

Pristašom H.S.S. može postati svaki čovjek poslije navršene 18 godine, koji javno, bilo na kakvom sastanku stranke, ili samo pred predsjednikom ili jednim članom odbora, ili na ma koji nedvojbeni način izjavi, da po svojoj duši i po svome poštenju pristaje uz hrvatsku i seljačku politiku H.S.S.

§ 5.

Članom H.S.S. može postati svaki pristaša stranke, koji je Hrvat ili Hrvatica, a za člana se prijavi, pak ga nadležni odbor H.S.S. članom primi.

Članom može postati i pristaša Nehrvat, koji među Hrvatima živi, ako je bio tri godine pristaša, te svojom ličnošću i dosadanjim radom i životom daje jamstvo, da stupa u stranku iz uvjerenja, a ne iz drugih po stranku nezgodnih razloga. O primanju Nehrvata za članove odlučuje kotarski odbor.

§ 6.

Članom H.S.S. ne može postati, dotično prestaje biti članom:

1./ tko bude osuđen radi prestupka, počinjenoga iz pohlepe za dobitkom ili zbog inog sramotnoga čina ili zločina, osim ako je isti političke prirode,

2./ tko bude stavljen pod skrbištvo, ili izgubi trajno upravu svoga imetka,

3./ tko izgubi duševne ili moralne sposobnosti, potrebne za javni život, tko se bavi nečastnim zvanjem ili dodje inače na zao glas.—

§ 7.

Pristupom obvezuje se svaki član H.S.S. vršiti savjestno članske dužnosti u smislu ovih pravila.

Dužnosti su člana H.S.S. sljedeće:

1./ po mogućnosti, po svojim sposobnostima i raspoloživom vremenu za stranku raditi, njezinu opću svrhu i političke ciljeve ostvarivati, njezin probitak promicati i nove pristaše i članove joj sabirati,

2./ u tom se radu po pravilima H.S.S. ravnati, podvrgavati u nužnoj stranačkoj stezi, vršiti odredbe organa H.S.S. i potpomagati vršenje po drugima,

3./ po svojim sredstvima i mogućnosti plaćati članske prinose a i osim toga podupirati novčano H.S.S.

4./ predbrojiti i čitati glasila stranke.

§ 8.

Kao naročitu dužnost preuzima svaki član H.S.S. udesiti svoj cijeli život onako, da bude što bolji čovjek u svakom pogledu, da bude što bolji i što odličniji član svoga naroda i stranke, te da bude istima na što veću korist i čast.

Svaki član stranke mora biti svjestan, da stupanjem u stranku preuzima jedan dio velikoga i svetoga posla za oslobodjenje Hrvatskoga i seljačkoga naroda.

§ 9.

Svaki član dužan je po svojoj savjesti izabrati onaj iznos koji odgovara njegovim imućvenim prilikama.

Visina stranačkoga prinosa nema upliva na prava i dužnosti člana stranke.

Svaki je član dužan brinuti se, da svoj prinos svaki mjesec uruči svom nadležnom blagajniku.

§ 10.

Članovima H.S.S. pristojne sljedeća prava:

1./ Savjetima i predlozima utjecati na rad stranke.

Ako član želi, da predloži budu predmetom vijećanja nadležnoga odbora, imade ih podnijeti pismeno,

2./ prisustvovati sastancima i javnim skupštinama stranke na istima govoriti i predloge stavljati,

3./ tražiti političke upute, poduke, savjete i mnjenja u političkim pitanjima od svih stranačkih faktora u granicama mogućnosti,

4./ vršiti aktivno i pasivno pravo glasa u stranačkim organizacijama u smislu odnosnih ustanova ovih pravila,

5./ biti kandidiran u sve javne ustanove kao kandidat stranke. Ovo pravo ne potpada izboru ni želji člana, nego izboru vodstva stranke,

6./ tražiti zaštite i pomoći od stranke u slučaju progona u granicama tehničke i materijalne mogućnosti.

§ 11.

Pristaše imadu dužnosti u § 7. t. 1, 2 i 4 navedene, a ujedno im zapadaju pripadaju samo prava u predjašnjem §-u navedena pod 2, 3 i 6, dočim prava pod 4. i 5. navedena mogu im se priznati samo iznimice i iz posebnih obzira i razloga.

§ 12.

Članstvo prestaje:

- 1./ ako član umre,
- 2./ ako pismeno najavi istup,
- 3./ ako kroz godinu dana bez opravdanja zaostane sa plaćanjem članarine,
- 4./ ako ga nadležni odbor stranke isključi.

Ako član najavi samo istup iz članstva, zatim u slučaju 3. prestaje dotični biti članom ali ostaje pristašom stranke.

§ 13.

Nadležni odbor može, a ako se radi o važnim interesima stranke mora isključiti člana stranke, ako isti

- 1./ radi protiv interesa stranke, ruši nužnu stranačku stegu, ili vodi bezrazložnu ili po stranku štetnu borbu protiv pojedinih stranačkih organa,
- 2./ ako se grubo ogriješi o stranačka pravila ili uvrijedi koga od članova vodstva,
- 3./ ako svojim životom, radom ili općim vladanjem oštećuje ugled stranke,
- 4./ ako se u svom političkom radu daje voditi isključivo svojim ličnim, a ne općenarodnim interesom,
- 5./ ako kod njega nastupi slučaj iz § 6 t. 1. i 3., te interes stranke zahtjeva, da ga se ona javno kao člana odreče.

Ako ovakav interes ne predleži, može dotičnik biti isključen samo iz članstva, ali ostaje pristašom stranke sa svima dotičnim pravima.

Zaključak o isključenju imade se isključenom u najkraćem mogućem roku saopćiti pismeno.

§ 14.

Ako se radi o običnom članu, izreći će isključenje nadležni gradski ili kotarski odbor; ali ako se radi o odborniku kotarskoga odbora, članu glavnoga odbora, ili narodnom zastupniku, imade isključenje izreći uži glavni odbor.

Isključeni član imade u prvom slučaju pravo priziva na uži glavni odbor, a ako je isključen po užem glavnom odboru, na glavni odbor.

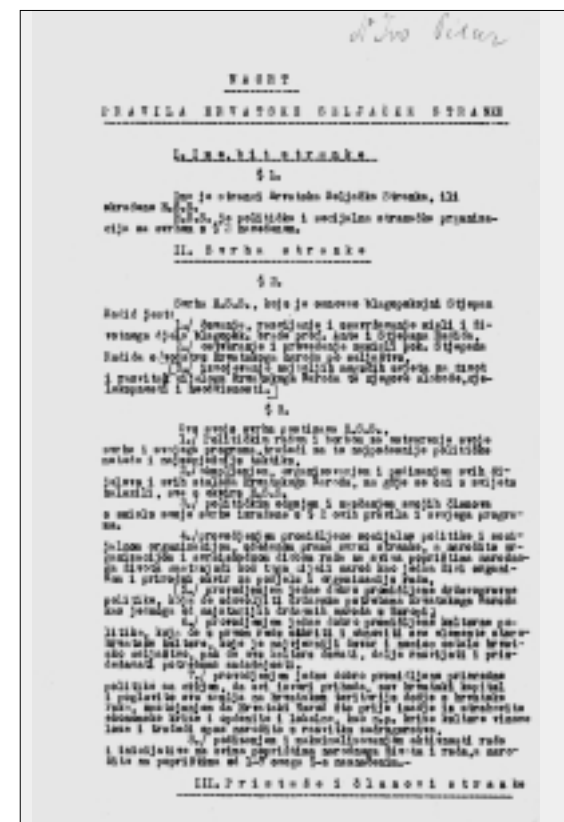
Priziv imade se podnijeti pismeno i obrazloženo u roku od mjesec dana po dostavi pismenog saopćenja o isključenju i upravit u prvom slučaju na vodstvo stranke, a u drugom slučaju na predsjednika stranke osobno.—

IV. Seoska organizacija H.S.S.

§ 15.

Svrha je seoske organizacije H.S.S. organizovati hrvatski seljački narod, ma gdje se on na svijetu nalazio, na spas i napredak seljačkoga staleža kao i cijeloga Hrvatskoga naroda.

Ova organizacija provedena je točno po uputi, što ju je na Ivanje 1926. izdao pokojni osnivač i predsjednik stranke Stjepan Radić.

a./ Mjestne organizacije H.S.S.

§ 16.

Svako selo izabire odbor od 8 članova, u kojem je prvi član predsjednik, drugi podpredsjednik, treći tajnik, četvrti blagajnik, a ostala četvorica obični odbornici.—

Gdje prilike to zahtjevaju mogu se pristaše H.S.S. organizovati i kao organizacija jedne porezne občine ili kao skupna organizacija cijele jedne upravne općine.

§ 17.

Predsjednikom i tajnikom seoske mjestne organizacije H.S.S. može biti samo seljak od pluga i motike, ili pak takav neseljak /radnik, obrtnik, trgovac ili školani gospodin/ koji je već najmanje dvije godine poznati pristaša a godinu dana član H.S.S. A i drugi odbornici treba da budu seljaci od pluga i motike, i da neseljaci ne ulaze u mjestni odbor bez naročite potrebe.

§ 18.

Kod izbora mjestnoga odbora mora se paziti najviše na to, da u odbor dodju ne samo poštene, nego i najodvažniji, najobraženiji i najrazboritiji seljaci. Vikače ne

valja nikada birati, makar bili i iskreni pristaše stranke. Isto tako se ne smiju birati ni oni seljaci, koji su poznati kao slabici ili ma čije ulizice. Nikoga ne valja birati samo radi njegova imetka.

Svaki član odbora mora misliti na to, da se takovim članstvom ne dobiva ni čast ni vlast, nego da se preuzima jedan dio velikoga i svetoga posla za oslobođenje hrvatskoga seljačkoga kano i čitavoga Hrvatskoga Naroda.

§ 19.

Odbor svake organizacije sastaje se barem jedan put na mjesec u sjednicu, koju sazivlje predsjednik i to najbolje u nedelju ili svetak.—

Sjednici mogu prisustvovati i ostali pristaše, pak je to onda redoviti sastanak cijele organizacije, ako ne postoji kakav razlog, koji zahtijeva vijećanje odbora na samo. O tome odlučuje predsjednik, koji saziva sjednicu.

Mjestni odbori neka svojih sjednica ne drže u gostioni bez skrajnje nužde, a ako ih drže, da se za vrijeme sjednice ništa ne pije.—

§ 20.

Svi članovi odbora moraju biti predplatnici »Doma« ili kako se budu već seljačke novine stranke zvale, te isti marljivo čitati, plaćati i među pristaše širiti. Ako to nije moguće radi siromaštva naroda, imade se to javiti uredništvu tih novina. U tom slučaju ima predplatnikom »Doma« biti bar predsjednik. To vrijedi naravski samo za mjestne organizacije u malim i siromašnim selima. Čim je selo veće, mora se odbornik složiti još sa dva ili tri člana, da zajednički drže i plaćaju »Dom«, koji onda dolazi na odbornikovo ime.

Dužnost je mjestnoga odbora brinuti se, da svi pristaše marljivo čitaju i plaćaju predplate za »Dom«. Brinuti im se je i zato, da oni, koji drže »Dom« isti poslije pročitavanja daju i drugim članovima i pristašama stranke, da ga i oni čitaju.

§ 21.

Gdje su sela vrlo malena, ili Hrvati žive pomiješani sa drugim narodnostima, pak ih je malo, može se i po više sela iz jedne ili više općina složiti u jednu organizaciju i to tako, da odbor može imati i do 12 članova, iz svakoga sela prema njegovoj veličini po jednoga, dva ili tri.—

U tome se slučaju sjednice drže izmjene redom u svim selima, koja su udružena u jednu organizaciju.

§ 22.

Tajnik svakoga mjestnoga odbora može biti samo pismen čovjek te imade dužnost voditi popis svijuh pristaša i članova H.S.S. i to pristaše naposeb, i članove naposeb.

§ 23.

Svaka mjestna organizacija određuje sama mjesečni ili godišnji prinos svojih članova, i to ili za sve podjednako ili prema njihovom imetku.—

Ovaj prinos imade se odmjeriti ovako, da svaki mjestni odbor može podmiriti svoje vlastite potrebe, a povrhu toga da svaka mjestna organizacija za svakoga člana do 1. studena pošalje predsjedništvu stranke najmanje po jedan dinar.

Od ove dužnosti može se mjestni odbor riješiti samo na naročito obrazloženu molbu, upravljenu na predsjedništvo stranke.

§ 24.

U djelokrug mjestnoga odbora spada osim dosele navedenih dužnosti:

1./ sabirati pristaše i članove stranke i nastojati, da svi čestiti Hrvati u selu i području budu pristaše ili članovi stranke, da se predbroje i čitaju stranačke novine te plaćaju uredno članske prinose i predbrojke,

2./ ostvarivati u mjestu i području cilj i program stranke, preduzimati u tu svrhu sve moguće korake, pribavljati si za taj rad nužne upute i poduke od najbližih ili predpostavljenih organizacija stranke, te stavljati i predloge na rok, a naročito na nadležni kotarski odbor.

3./ Pretresati sva pitanja, koja se tiču narodnoga i seoskoga života, nastojati da njihovo selo i područje što bolje napreduje te u tu svrhu sva moguća sredstva upotrijebiti, te nastojati da se svi pristaše i članovi drže §. 8. ovih pravila,

4./ izvršavati naloge svih predpostavljenih organizacija stranke, te istima na zahtjev slati izvješća,

5./ nadzirati i na rad poticati povjerenike H.S.S. u svom području.

b./ Ženski odbor H.S.S.

§ 25.

Gdje pristašice i članice H.S.S. imadu za to volju, mogu se one organizovati u žensku organizaciju, koja si bira odbor od 8 članova kao i muški odbor /§ 16. prav./

§ 26.

U dužnost ženskih odbora spada:

1./ suradjivati sa mjestnim muškim odborom, podupirati ga u njegovom radu, a naročito kod priredjivanja skupština, kod osnivanja »Seljačkih Sloga«, seljačkih pjevačkih društava i zborova, seljačkih čitaonica, nabave hrvatskih zastava i sličnoga,

2./ sabirati sredstva za izborne fondove, za stranačke priredbe i druge financijske potrebe H.S.S.

3./ osnivati svoj djevojački odsjek, koji je sam po sebi djevojačko društvo, te isto u njegovom radu i razvitku podupirati, a naročito u nastojanju u smislu § 8 st. 1. ovih pravila.

c./ Općinske organizacije H.S.S.

§ 27.

U velikim općinama i gdje postoje za to potrebe, mogu se predsjednici, podpredsjednici, tajnici i blagajnici svih mjestnih organizacija u općini sastati i izabrati odbor općinske organizacije H.S.S.

Ovaj odbor imade osam članova kao i mjestni odbor.

§ 28.

U djelokrug općinske organizacije spada:

1./ vršiti sve dužnosti iz § 24 za cijelu općinu, a naročito raspravljati sva politička, gospodarska, prometna, kulturna i prometna pitanja, koja se tiču cijele općine,

2./ nadzirati rad svih mjestnih odbora i povjerenika H.S.S. i brinuti se, da u svakom selu bude stvorena mjestna organizacija dotično postavljen povjerenik i da sudjeluje u smislu ovih pravila.

3./ Vršiti naloge predpostavljenih organizacija, na zahtjev izvješćivati ih i stavljati predloge na nadležni kotarski odbor.

V. Kotarske organizacije H.S.S.

§ 29.

Predsjednici svih seoskih mjestnih, općinskih te gradskih i radničkih organizacija cijeloga jednoga političkoga kotara sačinjavaju odbor kotarske organizacije.

Gdje Hrvati žive pomiješani sa Nehrmatima, te je u kotaru premalo seoskih, gradskih i radničkih organizacija, mogu se i više političkih kotara organizovati u jednu kotarsku organizaciju.

Ovaj odbor kotarske organizacije izabire između sebe predsjednika, podpredsjednika, tajnika i blagajnika. Predsjednikom može biti i domaći narodni zastupnik tajnik. Tajnikom izabire se između najmladijih članova kotarskoga odbora, onaj koji je zato najposobniji.

§ 30.

Odbor kotarske organizacije sastaje se svaki mjesec barem jedanput.

Ako na sjednicu kotarske organizacije ne može doći predsjednik mjestne gradske ili radničke organizacije, mora ga zamijeniti podpredsjednik ili kojigod član odbora.

Kotarske organizacije neka se sastaju što rjeđe u sjedištu kotara, nego neka su im sastanci svaki mjesec u drugoj općini ili mjestu u kotaru. Na svakom sastanku imade se odrediti mjesto budućega sastanka.

I općinske i kotarske organizacije neka svojih sastanaka ne drže u gostioni bez skrajne nužde, a ako ih drže, da se za vrijeme sjednice ništa ne pije.

§ 31.

U djelokrug kotarskih organizacija H.S.S. spada:

1./ raspravljati sva opća narodna politička, gospodarska, opće privredna, prosvjetna i prometna pitanja, a naročito ona, koja se tiču toga kotara, te raspravljati i zaključivati o mjerama, koje se imadu poduzeti na poboljšanje stanja u kotaru,

2./ brinuti se, da organizacija stranke u cijelom kotaru bude u smislu ovih pravila što bolje provedena, nadzirati rad mjestnih, općinskih, gradskih i radničkih organizacija te povjerenika H.S.S. u cijelom kotaru, i nastojati da one nesmetano i što bolje djeluju te da sve redovito šalju svoje prinose predsjedništvu,

3./ ostvarivati u kotaru cilj i program stranke, poduzimati u tu svrhu sve moguće i shodne korake, pribavljati si za taj rad nužne upute, poduke event. i sredstva od drugih, a naročito predpostavljenih organizacija stranke, služeći se međutim u prvom redu vlastitim raspoloživim silama i sredstvima,

4./ vršiti sve naloge, koje mu predsjedništvo, glavna skupština, glavni odbor i uži glavni odbor dadu i rješavati zamolbe drugih organizacija stranke.

5./ Svake godine pred Božić podnijeti predsjedništvu kratki a jezgroviti izvještaj o stanju stranke te o političkom, privrednom i prosvjetnom položaju naroda u kotaru.—

VI. Povjerenici H.S.S.

§ 32.

U malenim selima ili takovima, gdje imade premalo pristaša i članova H.S.S. da osnuje mjestni odbor, kano i po gradovima i radničkim kolonijama, u državi i inozemstvu, gdje ima malo Hrvata ili pristaša H.S.S. izabire najbliži mjestni odbor između pristaša stranke povjerenika H.S.S.

Povjerenici imadu po mogućnosti prisustvovati sjednicama onoga mjestnoga odbora, koji ih je imenovao.

Djelokrug povjerenika je isti kao mjestnih odbora po § 24. u koliko njihove sile za izvršenje istoga dostaju.

Povjerenici u dijelovima države, gdje ne stanuju Hrvati kano i u inozemstvu imadu dužnost na zahtjev vodstva H.S.S. izvješćivati predsjedništvu o svim pitanjima onoga kraja ili države, koji su od interesa za hrvatski narod ili stranku.

VII. Gradska organizacija H. S. S.

§ 33.

U svakom gradu ili trgovištu, gdje imade više od 20 pristaša H.S.S. organizuju se ovi u gradsku organizaciju H.S.S. te izaberu odbor od 8 članova, u kojem je prvi član predsjednikom, drugi podpredsjednik, treći tajnik, četvrti blagajnik a ostala četvorica obični odbornici.

Ako grad broji preko 20.000 stanovnika, te imade u njemu mnogo pristaša stranke, može se broj članova odbora povisiti na 12 ako broji preko 60.000 stanovnika, na 16 članova odbora.

§ 34.

U Zagrebu organizovati će pristaše H.S.S. odbor od 20 članova, od kojih će biti jedan predsjednik, dva podpredsjednika, prvi i drugi, dva tajnika, prvi tajnik i njegov zamjenik, dva blagajnika, glavni blagajnik i njegov zamjenik.—

U Zagrebu se mogu osim glavnoga gradskoga odbora organizovati gradski pododbori od 8 članova po § 33. st. 1 za pojedine dijelove grada, uzimajući za temelj podjelu grada uvedenu po gradskoj upravi.—

U tom slučaju imade se međusobni odnošaj između glavnoga gradskoga odbora i pododobra razgraničiti pravilnikom, koji će izraditi prvospomenuti zagrebački odbor, a odobriti uži glavni odbor.

§ 35.

U gradovima i trgovištima ma gdje bilo na svijetu gdje imade Hrvata i pristaša H.S.S. ali manje od 20, izabiru oni povjerenika H.S.S. i saopće to najbližem gradskom odboru H.S.S.

Ako je ovakav povjerenik izabran u inozemstvu, imade se njegov izbor saopćiti predsjedniku H.S.S.

§ 36.

Zadaća je gradskih odbora:

1./ nastojati da pribave stranci što više pristaša i članova u gradu te pretplatnika za stranačka glasila u dotičnom gradu, te djelovati u tom smjeru svima silama i svima za to podesnim sredstvima, zatim brinuti se, da se u čitavom vido-krugu grada provede i održi organizacija stranke u smislu ovih pravila, te u tom smislu djelovati na sve moguće načine event. i preko posebnih izaslanika,

2./ raspravljati sva općenarodna i stranačka i politička, gospodarstvena, općeprivredna, prosvjetna i prometna pitanja, a naročito ona, koja se tiču toga grada i okoline, te raspravljati o mjerama, koje imadu služiti za unapredjenje toga grada,

3./ ostvarivati u gradu cilj i program stranke, poduzimati u tu svrhu sve moguće i shodne korake, podržajući što užu saradnju sa seoskim i radničkim organizacijama u gradu i okolini, te nastojati da H.S.S. u gradskoj općini kao i u svima ostalima autonomnim ustanovama dobije većinu ili barem što više pristaša,

4./ brinuti se oko što bolje opće i političke naobrazbe svojih članova priređujući u tu svrhu sastanke, diskusije, predavanja te stručne i ine tečajeve,

5./ vršiti naloge, koje tom odboru predsjedništvo, glavna skupština, glavni i uži odbor uputi te udovoljavati zamolbama svih drugih organizacija H.S.S.,

6./ u gradovima iznad 20.000 stanovnika svake godine pred Božić podnijeti predsjedništvu kratki a jezgrovit izvještaj o stanju stranke, te o političkom, privrednom i prosvjetnom položaju i potrebama gradjanstva.

§ 37.

Tajnik svakoga gradskoga odbora imade voditi popis event. matičnu knjigu svih gradskih članova H.S.S. te istima izdavati legitimacije, a ujedno voditi i popis pristaša stranke.

§ 38.

Svaka gradska organizacija sama određuje mjesečni prinos za svoje članove, i to u sporazumu s njima prama njihovom imetku i na taj način, da svaki gradski odbor može do 1. studena svake godine za svakoga člana poslati najmanje po 5 Dinara Predsjedništvu H.S.S. u Zagrebu.

Od ove dužnosti može se gradski odbor riješiti ili godišnji prijenos sniziti samo na naročitu i temeljito obrazloženu predstavku upravljenu na predsjedništvo H.S.S.

§ 39.

Gradski odbori H.S.S. sastaju se barem jedanput na mjesec u sjednicu, koju sazivlje predsjednik.

Gradski odbori neka takodjer svojih sjednica ne drže u gostionama, nego neka nastoje urediti si vlastite prostorije, pak makar i u skromnom obliku.

VIII. Radničke organizacije H. S. S.

§ 40.

Gdje postoji industrija i industrijsko radništvo u većem broju, izabiru radnici pristaše H.S.S. odbor od 8 članova, od kojih je prvi predsjednik, drugi podpredsjednik, treći tajnik, četvrti blagajnik, a ostala četvorica odbornici.—

Po pravilu imade se ova organizacija nadovezati na negdašnje organizacije »Hrvatskoga radničkoga saveza« i privući one ljude, koji su nekada u tom savezu radili.—

Gdje imade veći broj radništva i pristaša H.S.S. može se broj članova odbora po potrebi povisiti na 12. pak i na 16 članova.

§ 41.

Odbor svake radničke organizacije sastaje se barem jedanput na mjesec u sjednicu, koju sazivlje predsjednik.

Sjednici se mogu prizvati i zastupnici posebnih stručnih organizacija /sindikata/ ako je njihova saradnja nužna ili koristna.

Odbori radničke organizacije neka svojih sjednica ne drže u gostioni bez skrajne nužde, a ako ih drže, da se za vrijeme sjednice ništa ne pije.

Gdje gradska organizacija u mjestu ima svoje vlastite prostorije, ima se radnička organizacija sporazumiti sa istom glede zajedničke upotrebe stranačkih prostorija.

§ 42.

Svi članovi odbora imaju biti pretplatnici stranačkih radničkih novina ili pako onih radničkih novina, koje se radničkim pristašama stranke preporuča.

§ 43.

Svaka radnička organizacija H.S.S. sama određuje mjesečni ili godišnji prinos, za svoje članove, i to za sve podjednako, ili prama njihovoj mogućnosti i obiteljskim i radnim prilikama.

Ova članarina imade se odmjeriti ovako, da svaki radnički odbor može podmiriti svoje vlastite potrebe a osim toga da za svakoga člana pošalje do 1. studena svake godine po 2 /dva/ dinara predsjedništvu stranke.

Od svih dužnosti može se radnički odbor H.S.S. riješiti ili prinos sniziti samo na naročitu i temeljito obrazloženu predstavku, upravljenu na predsjedništvo H.S.S.

§ 44.

Zadaća je radničkih odbora H.S.S.:

1./ nastojati, da pribave stranci što više pristaša i članova radnika te predplatnika za stranačke radničke novine u dotičnom radničkom mjestu i okolini, te djelovati i agitirati u tom smjeru svima silama i svima za to podesnim sredstvima, brinuti se, da se u čitavom okrugu toga radničkoga središta, provede, održi i proširi organizacija stranke, te i u tom smjeru djelovati na sve moguće načine, eventualno i putem posebnih izaslanika,

2./ ostvarivati u mjestu i okolici cilj i program stranke, poduzimati u tu svrhu sve moguće i shodne korake, podržavajuć što užu suradnju sa seoskim i gradskim organizacijama te nastojati, da H.S.S. u svim radničkim i autonomnim ustanovama dobije većinu ili barem što više pristaša,

3./ pratiti sva pitanja općenarodne, svjetske, a naročito sva svjetska radnička i radničko stručna pitanja, pitanja organizacije rada kano i ostala socijalno radnička pitanja i nastojati, da se u hrvatskim zemljama sve najsavremenije tekovine upotrijebe,

4./ brinuti se oko što bolje opće i političke naobrazbe svojih članova, priređujući u tu svrhu sastanke, diskusije, predavanja te stručne i ine korisne tečajeve,

5./ vršiti naloge predsjedništva, glavne skupštine, glavnoga i glavnoga užega odbora te udovoljavati zamolbama svih drugih organizacija H.S.S.

6./ u industrijskim centrima svake godine pred Božić podnijeti kratki i jezgroviti izvještaj o stanju stranke i radništva.

§ 45.

Tajnik svakoga radničkoga odbora H.S.S. imade voditi popis svih radničkih članova H.S.S. te istima izdavati stranačke iskaznice /legitimacije/, a ujedno i voditi popis pristaša stranke, bilježeć kod svakoga, kojoj su stranci prije pripadali.

Novi pristaša stranke, koji je bio prije organizovani marksista, može postati članom tek nakon što je bio dvije godine pristaša, a izabran biti u radnički odbor H.S.S. tek nakon što je bio tri godine pristaša, dotično član stranke.

IX. Medjustaleški odnosi

§ 46.

H.S.S. je socijalna stranka koja zastupa stanovište, da je seljački stalež najvažniji stalež u državi i narodu, jer su iz seljaštva svi ostali staleži postali, jer je seljaštvo biološka srž narodnoga života te se iz njega svi ostali staleži trajno obnavljaju, i jer dotle, dok seljaštvu neide dobro, ni jednom drugom staležu takodjer ne može ići dobro.

Seljački je dakle stalež trup narodnoga organizma, a ostali su staleži uda njegova, te svi zajedno tvore jedno živo tijelo. Nijedan stalež ne može svu vlast kano ni ostale sokove narodnoga života isključivo za sebe upotrebljavati.

Zadaća je dakle stranke postići što harmoničniju suradnju svih staleža u narodu što savršeniju diobu rada i što pravedniju podjelu koristi od njega i time postizavanje što većih skupnih uspjeha za čitavu narodnu cjelinu.

§ 47.

Dužnost je dakle svih organizacija H.S.S. seoskih, gradskih i radničkih uperiti svoj rad i nastojanje u smislu zadaće u § 46 navedene. Rad svih organizacija H.S.S. obavlja se po načelu razborite uzajamnosti /solidarizma/ medju staležima. Ako izbiju opreke interesa, imadu se po pravilu rješavati nagodom.

Kad nagoda neusprije, imadu obje staleške skupine formulirati svaka svoje stanovište, izlučivši sve nebitne točke i osobne momente i tako stvarno formulirani spor predložiti velikom sudu dobrih ljudi /vidi § ..... pravila/, koji u tom slučaju ima biti sastavljen od priznatih stručnjaka u predmetu prepore.

§ 48.

U slučaju zategnutih odnosa u stranci, izvanrednih prilika u narodu ili općenarodne opasnosti može predsjednik stranke ili predsjednik dotičnoga stranačkoga tijela, u kome je spor izbio, debatu o medjustaleškom ili iz istoga proisteklom sporu prekinuti i odgoditi na bolja i mirnija vremena.

Ujedno mu je dužnost pozvati obje uparničene stranke, da pismeno obrade i obrazlaže svoja stanovišta, te odrediti rok, unutar koga se spor imade bilo ponovno iznijeti na raspravljanje u istom ili drugom stranačkom tijelu ili pako iznijeti pred sud dobrih ljudi, sastavljen u smislu predjašnjeg paragrafa.

Ako je stvar vrlo prešna, ili ako je razlog radi koga je spor odgodjen, prestao, može svaka od spornih stranaka podneskom na predsjednika stranke zamoliti za prikraćenje roka ili za ponovno iznošenje stvari na rješavanje po jednom od prije navedenih načina.

X. GLAVNA SKUPŠTINA H.S.S.

§ 49.

Glavni i vrhovni organ stranke jest glavna skupština Hrvatske Seljačke Stranke.

Članovi glavne skupštine jesu predsjednici svih organizacija stranke, seoskih, gradskih, radničkih i stručnih /vidi § 77 pravila/. U slučaju zaprečenja predsjednika imade dotični stranački odbor zastupati podpredsjednik ili onaj član odbora, koga ovaj na mjesto predsjednika izašilje.

Svaki izaslanik jedne stranačke organizacije imade se iskazati pismenom vjerodajnicom iste.—

§ 50.

Glavna je skupština H.S.S. redovita ili izvanredna.

Redovita glavna skupština H.S.S. obdržaje se po mogućnosti svake godine, ali najmanje svake tri godine jedanput. Sazivlje ju predsjednik po vlastitom nahođenju ili na predlog glavnoga ili užega glavnoga odbora.

Glavna se skupština obdržaje u Zagrebu ili u drugom kojem većem mjestu Hrvatskome, gdje su dani tehnički uvjeti za njezino obdržavanje.

Ako se ona obdržava izvan Zagreba, imade nadležni gradski odbor glavnu brigu oko nužnih priredaba za njezino zasjedanje, a svi ostali staleški i stručni odbori u mjestu i okolici imadu ga u tome poslu svima silama podpomagati.

§ 51.

Glavna skupština H.S.S. sposobna je stvarati zaključke, ako je na njoj zastupana najmanje jedna četvrtina svih organizacija H.S.S. u državi.

Ako ona prama gornjemu nije sposobna donositi pravovaljane zaključke, imadu se nadošli konstituirati kao konferencija stranke, koja ima pravo zaključiti glede saziva i roka buduće glavne skupštine glede sredstava, kako da se budući put postigne za zaključivanje sposobna glavna skupština, te može pretresti i za buduću glavnu skupštinu pripremiti već priredjene i još daljnje raspravne predmete.

U svrhu ustanovljenja sposobnosti zaključivanja valja za svaku glavnu skupštinu rediti popis svih organizacija H.S.S. u državi.

§ 52.

Glavna skupština H.S.S. stvara zaključke većinom glasova.

Samo za izbor predsjednika kano i za valjanost sve zaključke, koji se tiču osobe predsjednika H.S.S. potrebna je većina od tri petine prisutnih članova

glavne skupštine. Ovi zaključci donose se samo nakon predhodnoga vijećanja i predloga glavnoga odbora.

Ako se ovdje propisana većina ne postigne imade se glasovanje ponoviti, dok to ne uspije. Ako to ne uspije ima se vijećanje prekinuti na slijedeći dan, i međjutim pokušati kompromis sa svrhom postignuća nužne većine za jedno rješanje.

Zaključci se donose per acclamationem ili ustmenim glasovanjem na poziv ili pako pismenim i tajnim glasovanjem. Posljednje dvije vrste glasovanja vrše se samo po zaključku skupštine. Radi mogućnosti ovakovoga glasovanja mora biti pripravljena listina svih prisutnih kano i glasovnice sa potrebnom žarom.

Pismeno i tajno glasovanje može se zaključiti samo kod važnih predmeta, te se tad imadu izabrati i skrutatori.

§ 53.

Svoje zasjedanje završuje glavna skupština rezolucijom u koju se unose u velikim crtama svi oni predmeti, koji su bili u raspravi i koji su opredijeljeni za javnost, te u njoj imaju biti sadržane smjernice za naredni rad stranke.

§ 54.

Izvanrednu glavnu skupštinu saziva predsjednik H.S.S. kadgod nadje, da za to postoji potreba, a mora je sazvati, kad to zaključi redovita glavna skupština, glavni odbor ili kada to predloži pismeno pedeset organizacija H.S.S. od kojih polovica mora biti seljačkih.

§ 55.

Rad glavne skupštine imade biti revan, intenzivan, temeljit i promišljen, da se može temeljito posvršavati što veći posao. Imadu se izbjegavati jalove debate, i dužnost je svakoga člana njezina, da govori k stvari, kratko, jasno i jezgrovito i da izbjegava sve, što je u protuslovlju sa navedenim i što krnji ugled glavne skupštine i stranke.

Glavnoj skupštini predsjeda po pravilu predsjednik H.S.S. nu on može po svom rasudjivanju dati izabrati shodnoga predsjednika glavne skupštine ad hoc.

Dužnost je predsjedatelja glavne skupštine, da se strogo održi propis stavke prve ovoga paragrafa. On može svakoga govornika opomenuti i pozvati na red, a nakon te opomene može mu uzeti riječ. Svaki kome je oduzeta riječ, ima pravo da stvarni sadržaj predmeta o kome je htjeo govoriti, iznese pismeno, upravi na predsjednika glavnoga odbora koji je dužan ovu pritužbu iznijeti na sljedeće zasjedanje glavnoga odbora.

Kod preobilja predmeta i predloga imadu se izabrati najvažnije stvari, koje će rješavati glavna skupština sama. Mogu se odmah izabrati odbori, koji će pretresti zamršenije stvari i donjeti gotove predloge dotično zaključke pred plenum glavne skupštine. Sve manje važne stvari može glavna skupština dodijeliti na rje-

šavanje glavnom odboru, dotično stručnim odborima ili sudu dobrih ljudi H.S.S. koji su dužni ove predmete najvećim mogućim pospješanjem svršavati.

Sva pitanja, kojih rješenje zahtjeva posebnu stručnu ili znanstvenu spremu ili se rješavaju nakon referata ili mnjenja stručnjaka ili stručnih odbora, a mogu se ovima dodijeliti i na rješenje.

Kao prvi predmet zaključivanja glavne skupštine jest izbor odbora za pritužbe, kome se imadu dodijeliti sve nakupljene pritužbe te ih ovaj imade proučiti, ocijeniti, pretrresti i glavnoj skupštini staviti predlog glede načina rješenja.

§ 56.

U djelokrug glavne skupštine H.S.S. spada:

1./ vrhovno rješavanje svih pitanja, o kojima ovisi vođenje narodne politike H.S.S. u svima granama, zatim stranačke taktike do budućeg zasjedanja i stranačke ideologije.

2./ Izbor predsjednika i podpredsjednika stranke.

3./ Rješavanje svih pritužaba organa i članova stranke kano i pritužaba protiv rada istih. Glavna skupština može sve pritužbe riješiti sama, i to po predlogu odbora po zadnjem stavu zadnjega paragrafa izabranoga, ili može manje važne pritužbe dodijeliti drugim organima stranke po § 55 st. 4.

XI. Glavni odbor H.S.S.

§ 57.

Glavni odbor jest glavni izvršni, a ujedno glavni zakonodavni organ stranke, koji imade rješavati sve one poslove općenite važnosti, koje ne može stići ni riješiti glavna skupština H.S.S.

Članovi su glavnoga odbora svi narodni zastupnici H.S.S., svi predsjednici kotarskih odbora, svi predsjednici gradskih odbora gradova iznad 5.000 stanovnika i svi predsjednici radničkih odbora iz mjesta gdje ima više od 1.000 radnika, zatim predsjednici svih ostalih stručnih odbora H.S.S.

Broj stanovnika gradova računa se po zadnjem brojanju pučanstva a broj radnika po službenoj statistici nadležne radničke komore.

Ako je predsjednik kotarskoga, gradskoga, radničkoga ili stručnoga odbora narodni zastupnik, te sam po sebi član glavnoga odbora, onda je i podpredsjednik ili najstariji član odbora član glavnoga odbora H.S.S.

Službeni popis svih članova glavnoga odbora H.S.S. vodi i drži u tekucem stanju tajništvo H.S.S.

§ 58.

Glavni je odbor H.S.S. sposoban donositi pravovaljane zaključke kada je prisutna barem polovina svih članova njezinih.

Ako glavni odbor usljed pomanjkanja nužnoga broja članova nije sposoban donositi pravovaljane zaključke, konstituira se on kao konferencija stranke. Ova

imade pravo zaključiti glede datuma saziva buduće sjednice glavnoga odbora i glede mjera, koje se imadu preduzeti, da na buduću saziv sjednica bude za zaključivanje sposobna. Ova konferencija može pretrresti i za buduće zasjedanje glavnoga odbora još bolje napraviti sve priredjene predmete za raspravu.-

§ 59.

Glavni odbor sastaje se na poziv predsjednika, po vlastitom zaključku, na predlogu užeg glavnog odbora ili na predlog pedeset organizacija stranke u smislu odredaba § 54. glede saziva izvanredne glavne skupštine.

Glavni odbor sastaje se ondje, kamo ga predsjednik stranke sazove. Ako ga sazove na zasjedanje izvan Zagreba tada vrijedi glede priprava za zasjedanje propis § 50 st. zadnji pravila.

Glavni odbor mora se sastati prije saziva svakoga zasjedanja glavne skupštine stranke.—

§ 60.

U djelokrug glavnog odbora H.S.S. spada:

1./ tekuće rješavanje svih pitanja iz § 56 t. 1. pravila, koje glavna skupština nije mogla ili stigla riješiti, najme svih pitanja narodne politike, stranačke narodne politike, stranačke taktike, uvažujući naročito stanovište predsjednika H.S.S., narodnih zastupnika, predsjednika predmetnoga stručnoga odbora,

2./ konačno rješavanje svih pritužaba organa i članova stranke, kao i pritužaba protiv rada istih, u koliko iste ne riješi glavna skupština ili ne dodijeli kojem drugom stranačkom organu /§ 56. st. 3. dot. § 55. st. 4./,

3./ izbor svih stranačkih funkcionara osim predsjednika i podpredsjednika /§ 56. st. 2. prav./ a naročito članova užeg glavnoga odbora,

4./ sva tekuća pitanja stranačke organizacije, predlozi glede izmjena i usavršavanja stranačkih pravila, novih stranačkih institucija, sticanja novih pristaša agitacije i stranačkoga novinstva, izborne akcije, odnosa prema drugim strankama, jednom riječu svijuh pitanja, koja život i rad jedne političke stranke sa sobom donose.

XII. UŽI GLAVNI ODBOR H.S.S.

§ 61.

Uži glavni odbor je izvršni organ skupštine, glavnoga odbora a ujedno savjetodavni organ predsjedništva dotično predsjednika H.S.S. koji se sastoji od 12 članova, a izabire ih između najspособnijih i najpouzdanijih svojih članova glavni odbor.

Dvije trećine članova užeg glavnoga odbora mora imati svoj redoviti nastan u sjedištu stranke, ili u njegovoj najbližoj okolini.—

§ 62.

Uži glavni odbor se sastaje, kadgod to glavna skupština, glavni odbor ili on sam zaključi ili kad ga predsjednik H.S.S. na zasjedanje pozove.

Predsjednik je dužan sazvati uži glavni odbor, kada to četiri člana njegova pismeno od njega zatraže.

Uži glavni odbor izabire iz svoje sredine predsjednika i podpredsjednika te tajnika. Predsjednik vrši predsjedničke funkcije kod sjednica užeg glavnog odbora samo u slučaju, ako predsjednik H.S.S. ne nadje za shodno, da osobno predsjedja sjednici.

Tajničke poslove užeg glavnog odbora obavlja pod nadzorom i odgovornošću tajnika toga odbora tajnički poslovođa stranke /§ 72. pravila/.

§ 63.

Glavni uži odbor sposoban je stvarati valjane zaključke, kad se na sjednicu sastane najmanje sedam članova njegovih.

Ako nije došao propisani broj članova užeg glavnog odbora, djeluju pristupjeli, ako ih je više od 3 kao konferencija u smislu § 58. st. 2. pravila.

§ 64.

U djelokrug užeg glavnoga odbora spada:

1./ izvršba svih zaključaka glavne skupštine i glavnoga odbora, ispitivanje izvršivosti tih zaključaka, iznalaženje puteva i mjera za njihovo izvršenje te određivanje osoba, kojima će se to izvršenje povjeriti,

2./ predlaganje u svima personalnim pitanjima stranke te iznalaženje najpo-desnijih osoba za popunjavanje svih mjesta i funkcija u stranačkom radu i životu,

3./ savjetovanje predsjednika u svim granama njegove djelatnosti, a naročito u pitanjima stranačke taktike, te rješavanje svih posala, koje radi njihove važnosti predsjednik H.S.S. ovome odboru dodijeli,

4./ priprava predloga i radnoga materijala za zasjedanje glavnih skupština i sjednica glavnoga odbora H.S.S.,

5./ stalna i trajna briga oko proširivanja i valjane organizacije stranke, oko urednog funkcioniranja njezine organizacije, te stavljanje svih predloga i poduzimanje svih mjera, koje su u tu svrhu nužne.—

§ 65.

Kad predsjednik H.S.S. treba savjetodavnu pomoć užeg glavnog odbora, može ovu tražiti od toga odbora samoga ili može zahtijevati da se on proširi u »Narodno vijeće« ili u »Narodno stručno vijeće«.

Narodnim vijećem postaje uži glavni odbor, kad se pojača sa 8 do 12 kooptiranih odličnih, zaslužnih i istaknutih Hrvata političara, koji i ne moraju biti pristasaše stranke, samo ako pristanu na ovu koopciju i svojim predživotom daju ga-

ranciju, da će narodni interes stavljati nad svaki drugi. Od ovih kooptiranih članova polovicu izabire predsjednik H.S.S. a polovicu uži glavni odbor.

Narodnim stručnim vijećem postaje uži glavni odbor, kad se pojača sa 6-12 kooptiranih odličnih i priznatih Hrvata-stručnjaka, po potrebi bilo jedne bilo raznih ili kombiniranih struka. Ovi kooptirani stručnjaci ne moraju biti ni pristasaše, samo moraju pristati na sudjelovanje u narodnom stručnom odboru, te svojom stručnom spremom i osobnim svojstvima i prošlošću davati garancije za stručnu nepristranost i narodnu pouzdanost.

Narodno vijeće i Narodno stručno vijeće sastaje se svaki put ad hoc i rješava pitanja dotično daje mnjenje koje predsjednik treba. Nakon toga prestaje funkcija kooptiranih članova, koje tajništvo stranke unosi u posebni popis za stranku zaslužnih političara dotično stručnjaka.

XIII. PREDSJEDNIK H.S.S.

§ 66.

Sadašnji je predsjednik H.S.S. Dr. Vladko Maček po osnivaču stranke blagopok. Stjepanu Radiću doživotno imenovani predsjednik stranke.

On može rezignirati na čast predsjednika ili zatražiti koadjutora, kad osjeti, da to njegova fizička slaboća zahtijeva. Koadjutora imenuje on sam. Koadjutor zauzima kroz vrijeme vršenja ove funkcije [mjesto] podpredsjednika stranke, makar takovim nije izabran.

§ 67.

Predsjednik je vrhovna glava i vrhovni izvršni organ stranke, dotično glavne skupštine i glavnoga odbora H.S.S. koji istima predsjedja i u međuvremenu zasjedanja ovih dvaju institucija stranke vrši sve one funkcije njihove, koje narodni politički život sa sobom donosi i koje odgode ne podnose.

Naročito je dužnost predsjednika H.S.S. sazvati glavnu skupštinu i glavni odbor H.S.S. kadgod to interes naroda i stranke zahtijeva, njihove zaključke izvršavati, dotično po drugim organima stranke u smislu ovih pravila izvršavati dati.

Predsjednik predstavlja pravno i politički stranku te istu pred sudovima i vlastima u tu- i inozemstvu zastupa.—

Predsjednikova je dužnost voditi brigu, da se H.S.S. što snažnije širi i napreduje, te da uživa u tu- i inozemstvu što veći ugled. U tom cilju imade on ne samo vršiti svoje dužnosti, nego vrhovni nadzor nad svima organima stranke, nad njihovim radom, poštovanjem i postupkom. On imade paziti, da se ova pravila točno obdržavaju, te ukloniti ili ispraviti sam ili putem nadležnih organa stranke sve pogreške, koje on sam ili drugi opaze.

§ 68.

Svaki predsjednik ima pravo i dužnost, da predloži svoga nasljednika u predsjedništvu. On je svojom savješću i odgovornosti pred narodom obavezan, da za

svoga nasljednika predloži onoga od svojih suradnika, koji za to najviše sposobnosti pokazuje.

Označeni nasljednik preuzima odmah iza smrti predsjednika H.S.S. vršenje predsjedničkih dužnosti. On imade u sporazumu sa glavnim odborom sazvati glavnu skupštinu, koja će izabrati novoga predsjednika H.S.S. Predloženi nasljednik vrijedi i kao oficijelni kandidat za predsjedničko mjesto, kome se međutim u glavnoj skupštini može postaviti i protukandidat. Protukandidata može postaviti samo glavni odbor.

§ 69.

Nakon sadašnjeg predsjednika, koji ima doživotni mandat, traje mandat svakoga izabranoga predsjednika H.S.S. sedam godina. Nakon isteka toga roka ima se birati novi predsjednik. Svaki predsjednik može biti ponovno biran, i po više puta.

Predsjednik, koji izgubi uvjete za članstvo H.S.S. po § 6 ovih pravila, prestaje biti i predsjednikom, te glavni odbor imade odrediti novi izbor predsjednika H.S.S.

§ 70.

Potpredsjednici zamjenjuju predsjednika u svima funkcijama njegovima, po ovim pravilima kadgod je predsjednik zapriječen. Njihov mandat traje također sedam godina. Za njihov izbor vrijede isti propisi kao i za predsjednika samo što za izbor potpredsjednika nije potrebna kvalificirana većina od tri petine, nego je dostatna obična većina.

XIV. TAJNICI I BLAGAJNIK H.S.S. TE TAJNIČKI I BLAGAJNIČKI POSLOVODJA

§ 71.

Glavni odbor izabire na predlog užeg glavnog odbora, a ovaj predlaže u sporazumu sa predsjednikom H.S.S. dva tajnika H.S.S. prvoga i drugoga.

Mandat tajnika traje 4 godine, ali na taj način da se svake dvije godine na novo izabire jedan tajnik.

Zadaća je tajnika H.S.S. voditi korespondenciju predsjedništva, glavne skupštine glavnoga i užega glavnoga odbora te sastavljati ili sastavljati dati sve spise, koje rad ovih stranačkih tjelesa sa sobom donosi.

Tajnici potpisuju sve spise stranke, kojih potpis radi osobite važnosti nije pridržan predsjedniku.

Spise, koji sadrže političke obveze H.S.S. potpisuje predsjednik stranke.

Dužnost je tajnika putovati sa posebnim misijama i vršiti sve posebne zadatke koje im predsjednik, glavna skupština te glavni i uži glavni odbor dodijele.

§ 72.

Tajnici su ujedno predstojnici predsjedničkoga ureda, te prama tome imadu imati nastan u mjestu, gdje obitava i predsjednik H.S.S.

Za obavljanje svih tajničkih posala dodjeljuje se tajnicima tajnički poslovođa, koji je plaćeni činovnik stranke, te vrši svoje dužnosti pod njihovim nadzorom i odgovornošću.

§ 73.

Blagajnika H.S.S. izabire glavni odbor na predlog užeg glavnog odbora na tri godine dana.

Blagajnikova je dužnost voditi čitavo financijsko gospodarstvo stranke, voditi središnje knjigovodstvo, blagajnu blagajničke knjige H.S.S. nužne evidencije i popise organizacija H.S.S. te evidencije plaćanja prinosa, dotično dati ovaj posao pod svojim nadzorom i odgovornošću voditi po blagajničkom poslovođji, koji je plaćeni činovnik stranke.—

§ 74.

Tajnici i blagajnici mogu se nakon isteka njihova mandata ponovno birati.—

Ako se tajničko ili blagajničko mjesto isprazni, imade predsjednik na predlog užeg glavnog odbora imenovati privremenoga tajnika ili blagajnika, koji kod narednoga zasjedanja glavnoga odbora kao službeni kandidat za popunjenje ispraznjenoga mjesta.

XV. PREDSJEDNIŠTVO ILI VODSTVO H.S.S. I PREDSJEDNIČKI URED

§ 75.

Predsjednik, predsjednici, tajnici i blagajnik H.S.S. sačinjavaju predsjedništvo ili vodstvo H.S.S., kojemu zapada dužnost najneposrednije voditi stranku i olakšavati predsjedniku H.S.S. vršenje njegovih dužnosti po ovim pravilima.

§ 76.

Svaki predsjednik uređuje si odmah nakon nastupa svoje dužnosti predsjednički ured, kome osim članova predsjedništva zajedno sa tajničkim i blagajničkim poslovođjom spadaju i eventualni daljni činovnici, namještenici i pisari, koji bi po razvitku stranke postali neophodno nužni, te stručni odbori i stručnjaci.

Predsjednički ured organizuje se u sporazumu sa užim glavnim odborom te se imade bezuvjetno držati u okviru financijskih mogućnosti H.S.S.—

XVI. STRUČNI ODBOR H.S.S.

§ 77.

Na predsjednički ured vezani su i stručni odbori H.S.S. dotično stručnjaci.

Stručni odbori jesu kolegijalna tijela od 3-12 članova stručnjaka, koje na predlog užeg glavnog odbora iz redova stručno naobraženih i osposobljenih pristasa, članova i prijatelja H.S.S. izabire predsjednik H.S.S. Ovi stručni odbori rade

pod predsjedanjem jednoga naročito pouzdanoga i stručno naobraženoga člana stranke, te imaju pretresati sva u stanovitu /n.pr. financijsku, socijalnu, državno-pravnu, novinarsku itd. struku/, zasjecajuća pitanja, koja se tiču stranke i Hrvatskoga Naroda, imaju davati stručna mnijenja, izradjivati radne programe za narodni i stranački rad u pojedinoj struci, odgovarati na pitanja stranačkih organa, organizacija, a eventualno i pojedinih članova, istima davati manja stručna mnijenja i savjete, u koliko leže u općem interesu i stručnoj mogućnosti.

§ 78.

Članstvo u stručnom odboru počastno je zvanje, koje dotični članovi vrše besplatno i iz patriotizma.

Za veće radove može stranka dot. pojedine organizacije njezine davati i posebne nagrade.

Stručni odbori obrazuju se po potrebi a za njihovo poslovanje mogu se izraditi i posebni poslovnici /vidi § ovih pravila/.

Posebni odbori mogu se oblikovati i sa specijalnom namjerom, za izradu ustavnih i zakonskih nacrti, koji zahtjevaju naročitu stručnu spremu, i sličnih stručnih radova.—

Kod nepredvidivo nastalih potreba ili ispražnjenja u odborima oblikuje nove odbore, imenuje zamjenike nove članove i predsjednika stručnih odbora predsjednik H.S.S. u vlastitom djelokrugu.

Ovima stručnim odborima stoji u njihovom radu na raspolaganje cijeli aparat predsjedničkoga ureda.

§ 79.

Svoje vlastite stručne odbore mogu po potrebi i po raspoloživim stručnim silama oblikovati i kotarski odbori te gradski i radnički odbori u većim centrima.

Osnatak stručnoga odbora sa svim članovima dužna je dotična mjestna organizacija saopćiti predsjedništvu H.S.S. Ovi lokalni stručni odbori dužni su predsjedniku H.S.S. svakodobno vršiti iste usluge kao i svom mjestnom odboru, kod koga su organizovani.

XVII. IZBORNA ORGANIZACIJA

§ 80.

Čim budu u državi oglašeni izbori za državni sabor imaju se čitavi stranački aparat H.S.S. posvetiti u prvom redu radu i pripravama za izbore i izbornoj agitaciji, i nastojati te poduzeti sve moguće da stranka dobije što više glasova i mandata, kao što je to pokojni osnivač stranke Stjepan Radić ostavio kao primjer i uzor stranci.

U predizborno doba sve su stranačke organizacije u permanenciji, sastaju se po mogućnosti svaki dan, a mogu se po potrebi koopcijom dotičnoga odbora pojačati na onaj broj članova odbora, koliki prilike i opseg rada zahtijevaju. Mogu nadalje u svojoj sredini oblikovati sve potrebne pododbore ad hoc.

Sve organizacije dužne su najrevnije izvješćivati Predsjedništvo o svim važnim događajima u svome kotaru, dotično području, te u tu svrhu uspostaviti što bržu i što shodniju stalnu izvještajnu vezu sa Predsjedništvom H.S.S.

§ 81.

Dužnost je svih ženskih odbora, seoskih, gradskih i radničkih, da u predizborno doba najvećim marom sabiru prinose za izborni fond, da iznalaze sve moguće izvore za namicanje novčanih sredstava u tu svrhu, da sabrane svode što većim pospješanjem dostavljaju nadležnim kotarskim, gradskim, dotično radničkim odborima, koji ih po propisu sljedećega odsjeka imaju dostavljati Predsjedništvu H.S.S. u Zagrebu.

§ 82.

Pojedine organizacije H.S.S. imaju u predizborno doba u svrhu agitacije mobilizovati sve u tu svrhu sposobne članove i pristaše, imade najposposobnije izašiljati na izborna mjesta, gdje je pozicija stranke slabija i doći u pomoć mjestnim organizacijama u takovim mjestima, nastojati kod toga ojačati mjestni rad stranke i njezin izborni uspjeh.

Dužnost je pojedinih odbornika i časnika H.S.S. da u predizborno doba održe što oštiju stegu u stranci, a naročito da pobijaju i u zametku uduše sve nezdrave lične i lokalne ambicije u pogledu mandata, da o svim tim pojavama revno izvješćuju Predsjedništvo, vodeći o tome brigu, da Predsjedništvu budu ostavljene slobodne ruke, te može imenovati oficijelnim kandidatima H.S.S. one ljude koji pružaju najviše jamstva za dostojno, uspješno i vjerno zastupanje političkih interesa H.S.S. i Hrvatskoga Naroda.

Sve divlje ili dvostruke candidature mimo odredaba Predsjedništva imaju se svima sredstvima, s kojima stranka raspolaže pobijati.

§ 83.

Svi ovi propisi vrijede i mjestno, za ona područja ili gradove, gdje se obavljaju izbori za autonomna samoupravna tjelesa, za gradska zastupstva, za ekonomske i ine organizacije većega značenja i slično.

Dužnost je svih faktora stranke, a naročito kotarskih, gradskih i radničkih odbora, da prigodom izbora svih autonomnih političkih, privrednih, kulturnih i znanstvenih organizacija bude u njihova zastupstva izabrano što više pouzdanih članova i pristaša H.S.S. u prvom redu, a onda, što više čestitih i sposobnih Hrvata u opće.

XVIII. GOSPODARSKA UPRAVA H.S.S.

§ 84.

Svi odbori stranke, seoski, kotarski, gradski i radnički muški i ženski, dužni su posvećivati najveću skrb sabiranju članskih prinosa, a imaju po mogućnosti pronalaziti i druga vrela prihoda za stranku.

Sve organizacije H.S.S. dužne su poučavati članove i pristaše stranke, da nema patriotizma bez davanja prinosa, da stranka bez financijalne potpore svojih članova i pristaša ne može raditi niti imati uspjeha, i da je za Hrvatski Narod pitanje obstanka, da nam namakne sredstva za svoje političko podignuće i oslobodjenje.

Svi seoski, kotarski, gradski i radnički odbori imaju jednu polovinu svojih redovitih prihoda posiljati Predsjedništvu H.S.S., a najmanje smiju to iznositi u § 23, 38 i 43 prav. predviđeni iznosi.

Svako jednokratno ili trajno raspolaganje, koje bi zahvatalo u drugu polovicu stranačkih prihoda, vezano je na izričitu dozvolu vodstva stranke.

§ 85.

Od izvanrednih i nepredvidivih prihoda stranke, kao darova, zapisa i prigodnih zarada, koje postigne koja mjestna organizacija, dužna je ona tri četvrtine izručiti predsjedništvu, te može za vlastite potrebe zadržati samo jednu četvrtinu postignutoga iznosa.

Ovamo ne spadaju prihodi od posebnih priredaba zabava, koncerata i plesova, kano i sličnih priredaba, koje su posebnom djelatnošću čitavoga odbora postignute. Od ovih imade dotična organizacija Predsjedništvu odstupiti po § 84. st. 3. samo jednu polovinu postignute svote.

§ 86.

Svi prepori, koji bi iz novčanih pitanja po § 84. i 85. ov. pravila nastali između raznih mjestnih organizacija međusobno, ili između ovih i Predsjedništva rješava konačno glavni uži odbor, koji se u tu svrhu imade bezodvlačno sazvati.

U slučaju prepora između Predsjedništva i jedne organizacije, upravlja se pritužba na predsjednika užeg glavnog odbora, a ne na predsjednika stranke, te prvi saziva zasjedanje užeg glavnoga odbora H.S.S.

Predsjedništvo imade u ovom slučaju poslati svoga zastupnika kao i dotična organizacija H.S.S. te su ova obojica u tom slučaju ravnopravne stranke, koje obrazlažu svoja stanovišta u smislu ovih pravila i interesa stranke i njezine organizacije. Nakon ovih razlaganja donosi onda uži glavni odbor u prisuću od najmanje 8 članova konačno rješenje.

U slučaju veće naročito pravne zamršenosti slučaja može glavni odbor donijeti i rješenje, da se spor odstupa na rješenje posebnom velikom sudu dobrih ljudi ad hoc, /vidi § ov. prav./ a uži glavni odbor imenuje predsjednika, te ovakav obranički sud konačno rješava spor.—

§ 87.

Kad jedna organizacija H.S.S. dobije od predpostavljenoga organa nalog kojeg izvršenje zahtjeva novčana sredstva, s kojima spomenuta organizacija ne raspolaže, dužan je dotični organ, dotično predsjedništvo H.S.S. nabaviti nužna sredstva.

U slučaju prepora u ovakvim pitanjima imade podčinjena organizacija dužnost akciju u interesu stranke kako bilo obaviti i sredstva bilo kojim legalnim putem nabaviti, a prepor glede nabave sredstava rješava uži glavni odbor u smislu propisa prijašnjega §-a.

§ 88.

Svaki pristaša ili član H.S.S. koji vrši naloga stranke, imade s tim skopčane troškove u razumnim granicama snositi sam.

Izvan ovoga okvira vrijedi pravilo, da svaki pristaša ili član imade pravo samo na naknadu putnih troškova, dočim svoje izdržavanje imade podmirivati sam.—

Pravo na dnevnice može se dozvoliti samo iznimno i iz osobitih razloga. Ovo iznimno pravo podjeljuje po predlogu nadležne mjestne organizacije predsjedništvo H.S.S.

Putne troškove namiruje prvenstveno ona organizacija koja člana izašlje, s obzirom na propis § 87 t. 1. pravila.

Račune povjerenika H.S.S. plaća ona mjestna organizacija, koja ga je postavila /§ 32. prav./.

§ 89.

Blagajnici stranačkih organizacija, koji rukuju sa stranačkim imetkom u smislu ovih pravila, nisu ovlašteni kod sebe držati većih svota, nego što ih redovite i predvidive potrebe stranke zahtjevaju.

Svi suvišni iznosi stranačkoga imetka imaju se pupilarno sigurno uložiti, u prvom redu kod onih zavoda za koje jamče autonomna tijela ili gradovi, dotično kod onih, koje predsjedništvo označi.—

Blagajnici nisu ovlašteni sa stranačkim imetkom lično raspolagati, niti sami sa stranačkim novcem posloovati niti iste u poslovna poduzeća drugih ulagati. Za sve gubitke nastale iz postupka protiv ovih odredaba pravila jamče blagajnici lično čitavim svojim imetkom.—

§ 90.

Čitava gospodarska uprava H.S.S. imade se provoditi u znaku razumne štednje i nastojanja, da se sa sredstvima stranke što kućevnije postupa i sa što manje sredstava postignu što veći uspjesi.

Svaki, koji rukuje sa imetkom stranke mora imati na umu, da su ona posvećena općem dobru cijeloga Hrvatskoga Naroda, da nikada ne mogu služiti interesima pojedinca, u koliko ne predleži interes cjeline, i da prama tome u cijelom novčanom gospodarstvu valja nastojati oko razboritoga i poštenoga izravnjanja interesa cjeline sa onima pojedinca.

XIX. NADZORNI ODBORI

§ 91.

Prigodom izbora stranačke organizacije izabire dotična mjestna skupština pristaša i članova H.S.S. i nadzorni odbor od tri do pet članova. Ovaj nadzorni odbor

može se sastati svakodobno, a mora se sastati svake godine najmanje jedanput i to u mjesecu siječnju, pregledati poslovanje blagajnika i sravniti knjige te godišnji zaključak sa stanjem blagajne te svoj nalaz upisati u blagajne knjige ili pak o tome sastaviti zapisnik.

Nadzorni odbor imade se ponovno izabrati, kad god se ustanovi, da dosadanje svoje dužnosti po propisu ovih pravila ne vrši. Članovi odbora dužni su pod vlastitom odgovornošću zatražiti od predsjedništva nadzornog odbora posebnu glavnu skupštinu svih pristaša i članova H.S.S., koji imaju to pitanje raspraviti, novi nadzorni odbor izabrati i sve nužne mjere zaključiti. Ako predsjedništvo nadležnoga odbora nebi tomu udovoljilo, ima se nadzorni odbor obratiti na Predsjedništvo H.S.S. u Zagrebu, koje će nužno poduzeti.

§ 92.

Dužnost je nadzornoga odbora paziti, da se knjigovodstvo i računi vode u redu i po propisu ovih pravila, i da se sa sredstvima savjestno, pošteno i štedljivo, te u interesu stranke i po svim pravilima postupaju.

§ 93.

Neurednosti kod vodstva blagajne imade nadzorni odbor javiti točnim izvještajem predsjedništvu. Predsjedništvo imade odrediti najnužnije mjere, eventualno svrgnuti blagajnika i imenovati njegovoga nasljednika.

Ako stvar ima daljnjih posljedica, imade se odstupiti užem glavnom odboru, koji imade stvar meritorno riješiti. Za poslove ove vrsti mora kod užeg glavnog odbora biti postavljen posebni stručno osposobljeni referent za financijsku organizaciju stranke.

XX. SUD DOBRIH LJUDI

§ 94.

Svaki spor, koji nastaje u stranci među pristašama i članovima, među ovima i odborima ili među raznim odborima, organizacijama ili organima H.S.S. imade obvezatno, — u koliko se spor ne može izgladiti nagodom — riješiti sud dobrih ljudi.

Sud dobrih ljudi je obranički sud u smislu zakona. Svaki član pristupom u stranku podvrgava se obveznom rješavanju sporova, nastalih u smislu st. 1. ovoga § a u stranačkim stvarima po sudu dobrih ljudi.

§ 95.

Postoji mali i veliki sud dobrih ljudi.

Mali sud sastoji se od tri člana, od kojih po jednoga bira svaka strana. Veliki sud sastoji se od pet članova od kojih po dva bira svaka stranka. Obranici biraju predsjednika suda. Ako se ne mogu složiti odlučuju između oba predložena žrijeb. Obranici moraju se birati iz redova članova i pristaša stranke, za predsjed-

nike mogu se birati uvažene ličnosti, koje nisu članovi stranke, ako su prema stranci prijateljski raspoloženi, te je njihova nepristranost izvan svake dvojbe.

Mali sud dobrih ljudi imade rješavati sporove među pojedinim članovima i pristašama stranke, ili pojedinim članovima i pristašama i pojedinim organizacijama stranke.

Veliki sud dobrih ljudi imade rješavati sporove između grupa od više članova i odbora organizacija, zatim sporova raznih odbora i organizacija, ili organa stranke između sebe.

§ 96.

Stranka koja traži sud dobrih ljudi, imade se s tim traženjem obratiti na svoj nadležni stranački odbor, kome je u svakom slučaju dužnost, da poduzme sve nužno, da se sud dobrih ljudi po propisu ovih pravila što prije sastane. Svaki prepor, koji dodje pred sud dobrih ljudi imade se riješiti najduže u roku od dva mjeseca. Dužnost je svih častnika stranke učiniti sve, da se ovaj rok svakako održi.—

Ako protustranka na poziv u roku od osam dana ne imenuje svoga obranika, imenovati će nadležna mjestna organizacija, a ako se radi o sporu među organizacijama ili organima stranke predpostavljeni odbor ili pako predsjednik H.S.S.

§ 97.

Sud dobrih ljudi u svom postupku nije vezan ni na kakav formalni postupak, a naročito ne na građanski parnični postupnik. Ali on može izabrati vlastitim zaključkom i po svom slobodnom izboru bilo koji od postupaka, koji su na mjestu sudjenja zakonom priznati.—

U svom pravorijeku imade svakako donjeti pismenu osudu kano i odijeljene razloge za istu. Osudu imaju svi članovi suda vlastoručno potpisati.—

Osuda suda dobrih ljudi konačna je i besprizivna. Ona se može samo napadati iz razloga ništetnosti predviđenih u § 691, t. 2, 3, 5, 6, 8 i 9 novi grpp. Da li predleže ove ništetnosti, zaključuje nakon saslušanja jednoga pravnik kotarski odbor. Kod osuda donesenih kod kotarskih gradskih i radničkih organizacija u Zagrebu i gradovima, većim od 20.000 stanovnika, zaključuje to uži glavni odbor te u ovim slučajevima kotarski i uži glavni odbor određuju sastav novoga suda dobrih ljudi i ponovno presudjenje stvari.

XXI. PROMJENA PRAVILA

§ 98.

Promjena pravila može se preduzeti samo po predlogu predsjednika stranke ili užeg glavnoga odbora.

Svi ostali čimbenici u stranci imaju svoje pismene i obrazložene predloge za promjenu pravila, za koje drže, da su u interesu H.S.S. podnijeti na uži glavni odbor. Ovaj podnosi, saslušavši mnjenje predsjednika H.S.S. ako drži, da je promjena pravila u interesu H.S.S., detaljirani pismeni obrazloženi predlog glavnom odboru, koji o tom konačno odlučuje.

§ 99.

Promjena pravila zaključuje se običnom većinom glasova prisutnih članova glavnoga odbora koji mora biti za zaključivanje sposoban.

XXII. OPĆE ODREDBE

§ 100.

Stranačka godina podudara se sa građanskom /po gregorijanskom kalendaru/.—

§ 101.

Predsjedništvo, glavna skupština i glavni odbor može za rad pojedinih organizacija ili vrsta organizacija dati izraditi posebne poslovničke, koji moraju biti skladu sa duhom i slovom ovih pravila.

Poslovničke izrađuje uži glavni odbor, a zaključuje se po propisima predjašnje glave kao i promjene pravila.

§ 102.

Ova pravila smatraju se kao rezervat stranke. Dužnost je svih organizacija priistaša i članova stranke, da svima sredstvima čuvaju njihovu tajnu i paze, da ona ne dodju u ruke nečlanova stranke.

Zagreb, 15. rujna 1932.

Za tisak priredili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević.

OSVRT S
POVODOM

O Tuđmanu, uz dlaku akademskim poduzetnicima i političkim trgovcima

U povodu knjige Jamesa J. Sadkovicha
Tuđman: Prva politička biografija,
Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2010.

Tomislav JONJIĆ

Činjenica da sve do najnovijeg doba hrvatska historiografija oskudijeva monografijama o velikim osobama iz nacionalne povijesti, teško da će biti bez uzročno-posljedične veze s neslobodom našega naroda. Stanje okupacije, bila ona otvorena ili prikrivena, ne pogoduje znanstvenoj obradi pojedinaca koji su obilježili povijesne epohe jer je nemogućnost slobodnog istraživanja i vrjednovanja tih pojedinaca (kao i stranaka ili pokreta koje su oni vodili odnosno personificirali) upravo jedan od sastavnih elemenata, zorna ilustracija i dokaz naše neslobode: mogli su rimski robovi dati Spartaka, ali sve dok su bili robovi, nisu o njemu mogli ostaviti pisane tragove ni na pergamentu, a kamoli u mramoru.

Zato se i u nas na prste mogu nabrojiti studije o ljudima koje — i kad se s njihovim pogledima možda ne slažemo — smatramo velikima. Desetljećima su jedine knjige o Starčeviću, Supilu i Gaju bile one pitke publicističke kompilacije Josipa Horvata (čija se, inače posve *nedužna* i pojednostavljena, dvosveščana *Politička povijest Hrvatske* u poratnim desetljećima mogla dobiti samo ispod štanda biranih antikvarijata). Neke su monografije trajno ostajale u rukopisu (poput one o Eugenu Kvaterniku, iz koje je autorica Ljerka Kuntić u doba zatopljenja na vrhuncu Hrvatskog proljeća objavila nekoliko fragmenata u tjednom tisku), a tek 1971. mogli su biti objavljeni izabrani Starčevići, Kvaternikovi, Radićevi i Supilovi spisi, kao i tekstovi Strossmayera i Račkoga. Ne računajući Starčevićeve *Izabrane spise* što ih je Blaž Jurišić priredio a Matica hrvatska objavila u doba Nezavisne Države Hrvatske (pa su se i zbog Starčevića i zbog vremena objavljivanja nakon 1945. našli na indeksu, a nekad čak i kao *corpus delicti* u političkim procesima), sve dotad su izvorni tekstovi tih političkih ideologa bili uskraćeni hrvatskoj čitateljskoj publici, a naša se inteligencija kulturno i politički odgajala na prikazima i interpretacijama iz treće, malokad objektivne, a još rjeđe prijateljske ruke. Mraz iz Karađorđeva *opatnuo* je i te mladice, pa su monografske obrade Miha Klaića iz pera Trpimira Macana odnosno Trumbića i Supila iz pera Ive Petrinovića postale moguće tek kad druga Jugoslavija više nije mogla skrivati znakove svoje smrtno bolesti, a Mužićeva knjiga o Radiću i Bobanove

studije o Mačeku, makar zahvaćale samo jedan, doduše najvažniji dio njihove političke djelatnosti, i do danas su nenadmašene.

Sve su te knjige bile ne samo znanstveni, kulturni, nego i politički događaji (ponekad čak i »slučajevi«), a ilustrativno je da je drugo izdanje Mužičeve knjige — iako joj je nakladnik bilo zagrebačko Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda — valjalo 1987. tiskati u Ljubljani (prvo je objavljeno ciklostilom u nakladi Splitsko-makarske nadbiskupije, zalaganjem samog nadbiskupa dr. Frane Franića i uz dlaku partijskim *cerberima*, koji su zatražili da se nakladom i opremom skromno izdanje knjige odmah povuče u trezor). Za zaglušujuću »hrvatsku šutnju« toga doba knjiga o Radiću bila je preteška provokacija. A za Hrvate nije bilo tajne što se u takvim slučajevima znade dogoditi: *radnička klasa* s indignacijom *odbija tiskati kontrarevolucionarno štivo*, a pisac sretnije ruke biva podvrgnut ostracizmu. Onoga nesretnijeg bi naša *socijalistička samoupravna zajednica* iz humanističkih pobuda poslala na hlađenje u Staru Gradišku, na Goli ili u Lepoglavu, da o porazmisli o pravome značenju *drugarstva* i *bratstva-jedinstva* te o svrsi odnosno dosezima *socijalističke znanosti*, čiji su smjerovi razvitka zacrtani u neprohodnim spisima i *direktivama* kojekakvih ideoloških komisija.

Zato bi činjenica da se prva cjelovitija biografija prvoga predsjednika Republike Hrvatske, dr. Franje Tuđmana, pojavila nepune četiri godine nakon njegove smrti, mogla govoriti o protivnome, tj. o tome da je knjiga Darka Hudelista (*Tuđman*, Profil, Zagreb, 2004.), fragmenti koje su se u zagrebačkom tjedniku *Globus* pojavili već za Tuđmanova života, dokaz o slobodi povijesnog istraživanja, pa i o slobodi Hrvatske. No, Hudelistova je knjiga manjkavo, nedovoljno zrelo i previše pristrano publicističko štivo da bi mogla poslužiti kao dokaz bilo čega, osim što pokazuje da je dijelu intelektualne javnosti u Hrvatskoj sâm Tuđmanov lik odiozan do te mjere da pripadnici te skupine nisu kadri prikriti provalu bijesa i mržnje, pa umjesto pokušaja da Tuđmanov kult — što je doista nastao devedesetih godina, poprimajući mjestimice karikaturalne oblike — demontiraju hladnim, razložnim i argumentiranim pristupom, oni posežu za nedokazivim konstrukcijama i očitim izmišljotinama, pokazujući pritom zapanjujući prijezir prema općepoznatim i lako provjerljivim činjenicama.

Kako iz tih krugova baš nikad nije došao ni približno oštar i ambiciozan obračun s jugoslavenstvom i komunizmom — atributima od kojih svojodobno nije bježao ni prvi hrvatski predsjednik — ali ni s kojekakvim financijskim mešetarima i pljačkašima odjevenima u smokinge i večernja odijela, može se lako dokučiti koji je zapravo razlog zbog koga im je Tuđman trn u oku. Zato je razumljivo da se u obračunu s njime koriste i otrcanim instrumentarijem kojim su se Tuđmanom bavile unitarističke strukture bivšega Saveza komunista Jugoslavije te da u tom obračunu kao krunske svjedoke prizivaju ljude koje se naziva znanstvenicima, a koji su i danas bezgranično lojalni jednomu totalitarnom režimu što ih je po svojim mjerilima postavio na sveučilišne katedre i u institutske naslonjače. Što su pritom izmišljali izvore, krivotvorili činjenice i po političkim

potrebama natezali interpretacije, savršeno je svejedno: u totalitarnom je poretku to najvažniji, svakako i najlukrativniji dio *znanstvene djelatnosti*. A okolnost da je knjiga poput Hudelistove postala brevijarom dijela hrvatske, pa i inozemne intelektualne javnosti, jasno ilustrira inflatornu upotrebu pojma intelektualac i pokazuje da ni danas, više od dva desetljeća od raspada jugoslavenske države, nisu utmuli sentimenti onih koji su se vezali uz toga državnopravnog, kulturno-povijesnog i političkog bastarda, ili su barem smatrali kako je s njime život u ovome dijelu Europe lakši i ugodniji.

Drugim riječima, ta polarizacija oko Tuđmanove osobe, baš kao i beskonačne dnevno-političke prepirke o traumatičnim podjelama iz Drugoga svjetskog rata, govore o našem zakašnjelom političkom razvitku i našoj političkoj nezrelosti, ali još više one govore o nečemu drugom: o žilavom otporu što ga jugoslavenska ideologija (koja, kao toliko puta kroz povijest, poprima različite oblike: od jugoslavenskog integralizma do anacionalnoga kozmopolitizma) pruža ideologiji hrvatskog nacionalizma. Bitka koju je većina kulturnih naroda okončala još u XIX. ili najkasnije u prvoj polovici XX. stoljeća, u nas se još uvijek vodi iz dana u dan, s teškim posljedicama za mentalno stanje naroda koji kao da je u vlastitoj, formalnopravno demokratski uređenoj državi, izložen dubljim ideološkim podjelama po prastarim razdjelnicama, nego ikad ranije u svojoj povijesti.

U tom je smislu Tuđman i danas, dvanaestak godina nakon fizičke smrti, na svoj način još uvijek itekako živ subjekt hrvatskoga dnevno-političkog života. No, kad je riječ o njemu kao jednoj od kristalizacijskih točaka te ideološke polarizacije, bilo bi nepristojno ne uočiti kako se s ključnim tezama Hudelistova pamfleta — poput one o tobožnjoj *norvalskoj vezi* kao prijelomnici Tuđmanove intelektualne i političke karijere, i o njegovu faustovskom aranžmanu s udbaško-partijskim Mefistofelesom — slažu i oni koje prosječno neupućena hrvatska javnost nikad ne bi svrstala u kategoriju ni intimnih niti profesionalnih *narikača* za Jugoslavijom i jugoslavenstvom.

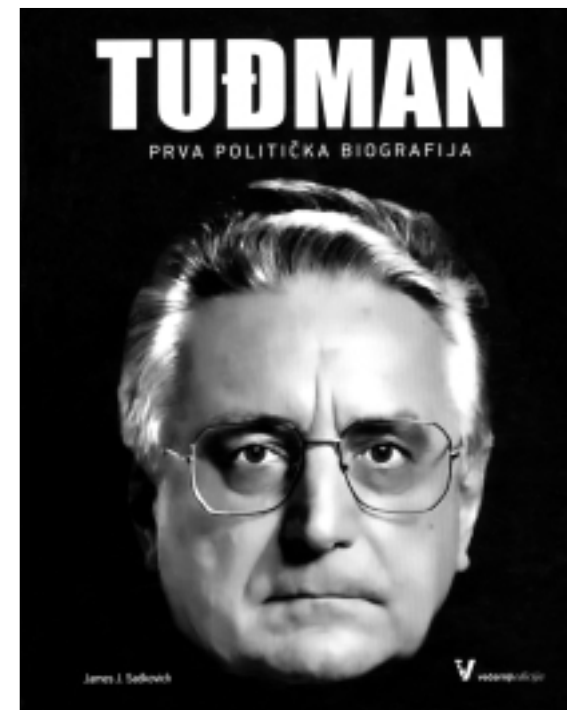
Klasičan primjer takvih je Mate Meštrović, omanji sin velikoga hrvatskog (dakako, i jugoslavenskoga ili, štoviše: jugoslavenskoga prije svega!) kipara Ivana Meštrovića. Tako Meštrović, kao posljednji predsjednik emigrantskoga (drugoga) Hrvatskoga narodnog vijeća (HNV), u svojim memoarskim zapisima (*U vrtlogu hrvatske politike. Kazivanje Peri Zlataru*, Golden marketing, Zagreb, 2003.), također u biti prihvaća tu Hudelistovu *norvalsku tezu*, nadograđujući je i tezom o očividnoj Tuđmanovoj nagodbi s komunističkim vrhom u Hrvatskoj: oni će njemu prepustiti vlast, a on će ih poštedjeti progona i narodnog revolta, rehabilitirati ih te im omogućiti da i dalje diskretno participiraju u vlasti.

Ne bi, napose iz kasnije perspektive, barem drugi dio te (uostalom, ne sasvim originalne, nego od 1990. do danas bezbroj puta varirane) Meštrovićeve spekulacije valjalo olako odbaciti. Iz posljedica bi se moralo moći zaključivati i o uzrocima. Nije Tuđman među najmanje zaslužnima za preživljavanje Saveza komunista Hrvatske (pod novim imenom) nakon 1990. godine, nego je među

ključnim tvorcima bipolarne hrvatske političke scene, sa svim tužnim posljedicama koje ta bipolarnost nosi. Ali, nipošto pritom ne bi trebalo previdjeti da je ta Meštrovićeva ocjena u izravnom proturječju s njegovim priznanjem da je njemu dolazak u Hrvatsku između dva izborna kruga 1990. omogućio baš taj komunistički vrh u Hrvatskoj, koji je time, bez ikakve sumnje, želio oslabiti Tuđmana i ojačati suparničku Koaliciju narodnog sporazuma (KNS).

Pojam hrvatske političke emigracije i u to je doba (1990.) u domovini imao mističnu snagu. Hrvati u domovini većinom nisu imali jasnu predodžbu o njezinim ograničenim gospodarskim mogućnostima, a uvelike su pretjerivali i glede njezina kulturnog potencijala i političkog utjecaja, pa ne bi bilo nikakvo čudo da je simboličko stavljanje HNV-a na stranu Koalicije (što zapravo nije bilo opredjeljivanje nijednoga tijela HNV-a, nego tek Meštrovićeva »demokratska« zloupotreba predsjedničkog položaja, motivirana kako možebitnim sugestijama, tako i njegovim uvjerenjem da se kladi na pobjedničko *grlo!*), na prvim slobodnim izborima dovelo i do drugačijih rezultata. Ta oko Tuđmana se okupila svita ocvalih oznaša i anonimusa koji se rasipaju bučnim krilaticama, dok se Koalicija — protkana nizom karizmatičnih osoba iz doba Hrvatskog proljeća — doimala kao otmjeno, odmjereno društvo koje *zna što radi*. U Koaliciji su se našli oni kojima tehnologija vlasti nije bila nepoznanica, ali i nacionalistički idealisti; bilo je u njoj političkih uznika i uglednih disidenata, ali i miljenika režima i pojedinaca za koje se vjerovalo da imaju solidne veze u inozemstvu. Bilo je svega, osim vodstva, dinamizma, hrabrosti i odlučnosti. Izborni će rezultati pokazati da su i tada, kao toliko puta tijekom povijesti, šutnja i ustezanje pogrešno proglašeni mudrošću. Jer, nije se radilo o mudrosti, nego o kukavičluku, ideološkoj raznorodnosti Koalicije i nedostatku jasnoga i odlučnog vodstva.

No, u vrijeme kad je Meštrović dao potporu Koaliciji, to su mogli shvatiti samo rijetki dalekovidni promatrači. U te Meštrović, po svemu sudeći, nije spadao. Ali i takvome mu je bilo jasno kako mu raspadajući komunistički režim širom otvara vrata sa samo jednim ciljem: da podupre Koaliciju. Zato je teško shvatljivo da mu kasnije, dok kritizira Tuđmana, ne pada na pamet upitati se, kako to da taj komunistički vrh radi u korist vlastite štete: uspješno se pogađa s Tuđmanom, pa onda toga istog Tuđmana potkapa i ruši uz pomoć Meštrovića, koji se već prethodno u inozemstvu javno izjasnio u prilog KNS-a? Ne znači li to, u najmanju ruku, da se komunističko vodstvo hoće osigurati na obje strane, da traži saveznike i kod Tuđmana i kod Koalicije i da, ako ništa drugo, želi spriječiti da se nasuprot partiji »demokratskih promjena« nađe kompaktan nacionalistički blok, slijedom čega u odnosima prema sve snažnijim hrvatskim oporbenim strankama pokušava primijeniti udžbenički engleski model *ravnoteže sila*? I ako je tako, po čemu je vodstvo KNS-a *nevinije* od Tuđmana, kad i jedni i drugi polaze od toga da Partiju treba pobijediti, ali ju pritom ne valja *samljeti* i gurnuti u ropotarnicu povijesti, jer ju zbog odnosa snaga u Jugoslaviji i zbog nepovjerenja svijeta, ne

valja preko noći pretvoriti u političkog mrtvaca i tako izazvati protivnike (Beograd i Jugoslavensku narodnu armiju) da upotrijebe silu?

Dok će možda zauvijek neriješenim ostati pitanje, tko se kime poslužio: jugoslavenski komunisti hrvatskim nacionalistima (u težnji da očuvaju stvarni utjecaj u društvu) ili hrvatski nacionalisti jugoslavenskim komunistima (u nastojanju da nominalno preuzmu vlast i stvore barem formalno samostalnu državu), meštrovićevskoj logici ipak ne će postati *sumnjivim* zaključak o Tuđmanovoj faustovskoj pogodbi s *Kockicom* na zagrebačkom Prisavlju (tada zapravo još Šetalištu Karla Marxa), baš kao što Meštrović ne vidi nikakvo protuslovlje u žustrome otklanjanju svih optužaba da je bio pouzdanik američke obavještajne službe, dok se istodobno, na stranicama istih memoarskih zapisa, diči kako su mu »visoko pozicionirani krugovi u Washingtonu« priličan broj godina povjeravali kojekakve tajne i informirali ga o procjenama i planovima američke politike. Drugim riječima, poput Darka Hudelista, tako nam je i taj kasniji veleposlanik Tuđmanove Hrvatske u Bugarskoj, iz naizgled autoritativne pozicije sina velikog kipara i predsjednika Hrvatskoga narodnog vijeća, ponudio umiljatu potvrdu Hudelistovih projekcija, servirajući sliku po kojoj je Franjo Tuđman čak i nakon fizičke smrti tek osoba kojoj treba pristupiti s krajnjim oprezom, dok su »visoko pozicionirani krugovi u Washingtonu« još početkom XXI. stoljeća paradigma altruizma i moralne uspravnosti.

A bilo bi pravo čudo da na te i slične napadaje na Tuđmana, nadahnute ideološkom mržnjom, osobnim animozitetima i neispunjenim ambicijama, nije došao odgovor. U jednom je dijelu on bio civilizirana i odmjerena replika nekih njegovih suradnika koji znaju da, braneci Tuđmana, brane i sebe. Iako time slabe snagu vlastite argumentacije, svakako zaslužuju više i razumijevanja i poštovanja od onih drugih predsjednikovih suradnika, koji su se odmah (»Kralj je mrtav, živio kralj!«) pridružili protivnoj struji, napadačima, razgolićujući time vlastiti karakter i pokazujući zorno, koliko je kod njihova ranijeg poslodavca bilo djelotvorno laskanje, kad je i takve stavio *sebi zdesna*, samo ako su znali biti servilni na pravi način. No, na napadaje na prvog predsjednika puno bučnije je odgovorila svita njegovih nekritičnih obožavatelja, kojima su imponirale kojekakve političke, pa i mentalne eskapade prvog predsjednika, od one da je već u doba atentata na Radića shvaćao svu dubinu i složenost hrvatskog pitanja, do one da je rogovatna i tvorbeno uglavnom uškopljena *učinkovitost* vrhunac hrvatske rječitvorbe, pa čak i više od toga, jedan od dokaza *pravoga hrvatstva*. U sve se Tuđman u nekim fazama svoga predsjednikovanja paćao, u svemu se htio pokazati najspособnijim, i uvijek je uza se imao čitavu pukovnijsku pripuza i laskavaca koji su pred predsjednikove moralne i intelektualne posrtaje prosipali ružine latice.

Da je Tuđman velika povijesna osoba vidi se, dakle, ne samo po tome što ga napada kohorta mrzitelja, nego i po tome što ga brani svita do fanatizma odanih mu obožavatelja, upravo vjernika.

Intelektualnu su kulminaciju potonji dosegli posljednjih godina, kad je nakon 3. siječnja 2000. krenula navala opće osude svih postignuća Tuđmanova doba — uključujući sustavno obezvrjeđivanje i samog nastanka samostalne države — pa su započeli promoviranjem tzv. *tuđmanizma* kao nove političke ideologije koja bi u nekim interpretacijama (poput one iz pera dosljedno nedosljednoga nekadašnjeg partijskog ideologa Zdravka Tomca, ogorčenog što ga je Partija maknula da napravi mjesto *mladim lavovima*) trebala sublimirati hrvatstvo kao takvo.

Da stvar bude još konfuznija, tobožnji se *tuđmanizam* mjestimice naziva još i *suverenizmom*. Dok su jugoslavenski unitaristi svojedobno izgradili i koristili razmjerno jasan pojam *tuđmanovštine*, nitko živ ne zna niti pokušava objasniti, u čemu bi se sastojao tobožnji *tuđmanizam*, a još je manje jasno po čemu bi *tuđmanizam* bio istoznačan *suverenizmu*.

Tuđmanu se, naime, nipošto ne može poreći da je izniman politički praktičar i pragmatik, možda i bez premca u hrvatskoj povijesti do kraja XX. stoljeća, ali bi teško bilo pronaći ma i najmanji dokaz da je izgradio originalan, a pogotovo zaokruženiji ideološki sustav. (Štoviše, vrlo lako bi bilo dokazati da je u vrijeme Tuđmanova stupanja na kormilo hrvatske politike, i bez njegova posebnog truda i zasluge, proces nacionalnog sazrijevanja već bio okončan, ogromna većina Hrvata shvatila da neovisna država nema alternative, a nemali broj Tuđmanu pred-

bacivao kolebljivost i neodlučnost.) Ideološki eklekticizam koji je Tuđman (uostalom neskriveno) promovirao, spajajući nespojivo (Starčevićev hrvatski nacionalizam s Radićevim jugoslavenskim reformizmom) i izmišljajući nepostojeće (tobožnju hrvatsku ljevicu koja nikad nije bila ništa doli integralni i nerazdvojni dio jugoslavenskoga komunističkog pokreta), na praktičnoj se razini pokazao iznimno pragmatičnim rješenjem, no nikad ne treba smetnuti s uma da bi njegova sudbina (dakle, i njegova politička upotrebljivost i djelotvornost) vjerojatno bila bitno drugačija da nije bilo presudnoga kohezivnog elementa što su mu ga nehotice davali primitivni i brutalni hrvatomrsci poput Blagoja Adžića, Vojislava Šešelja, Milana Paroškoga i sl.

Nepristranija bi raščlamba lako pokazala da je na skoro jednoglasni hrvatski otpor velikosrpstvu (otvorenomu i onomu što je nastupao pod *firmom* novog jugoslavenstva) više utjecala agresivna retorika iz Beograda, teroriziranje megalomanskim TV-serijama poput one o *Dva veka Vuka*, napadaji na ustavni naziv službenog jezika u SR Hrvatskoj, primitivizam tzv. jogurt-revolucije i sirovost kojekakvih lunatika što su diljem ondašnje Jugoslavije organizirali procesije s *moštima kneza Lazara*, natječući se u prljavštini, pijančevanju i mržnji, negoli neka smišljena i organizirana ideološko-politička i kulturna protuofenziva iz sad već Tuđmanova Zagreba. Drugim riječima, u ideološko-političkom smislu Tuđman ne samo što nije začetnik ideje hrvatske državne neovisnosti, nego ga kao političara u bitnome ne obilježava čak ni promicanje te ideje; on je tek posljedica odnosno zakašnjeli izdanak misli koju je desetljećima, pa i stoljećima hranila *sanguis martyrum*, krv imenovanih i neimenovanih, znanih i neznanih apostola i mučenika, i kojoj je on, spretnim i sretnim spletom okolnosti, stao na čelo i doveo do njezina praktičnog oživotvorenja.

Danas je posve jasno da za Tuđmanov izbor trebamo biti zahvalni ne samo *manolićevskim* manipulacijama u ljeto 1989. nego i Providnosti: godine koje su uslijedile pokazale su kako su Tuđmanovi ondašnji suparnici bili nedorasli izazovima vremena i nesposobni odgovoriti autentičnim težnjama svog naroda. No, to ne potire ocjenu da je neozbiljno Tuđmana nazivati Ocem Domovine i kao recept za opstanak i napredak hrvatske države nuditi *tuđmanizam*, kao što čine njegovi vjernici (i oni koji to nisu, ali bi se rado ogrijali na vatri za koju smatraju da još gori iz Tuđmanova lika!), a da je još neozbiljnije njegov politički pragmatizam nazivati *suverenizmom*. Jer, ako ništa drugo, već danas se može s matematičkom točnošću pokazati da korijeni svih zala koja godinama potresaju hrvatski nacionalni život (ako neka od njih možda i nisu zametnuta u doba Tuđmanova autoritativnog upravljanja Hrvatskom!), u Tuđmanovo vrijeme nisu iščupana, nego su ili tada proklijala, ili su starijeg podrijetla ali su uglavnom neometano čekala pogodan trenutak kad će svom silinom buknuti i ponovno se, poput korova, raširiti u svakom segmentu narodnoga bića.

Jednako su tako i ilustracije našega danas ograničena suvereniteta — od ustavnog zakona o suradnji s međunarodnim kaznenim sudovima do ropškog od-

nosa prema Bruxellesu — začete u vrijeme kad je Tuđman imao takav autoritet da se nesmetano mogao odlučiti i na nepopularne, ali i na hrabre i opasne poteze. Primjer s nazivom hrvatske monete to jasno pokazuje: ondje gdje je bilo političke volje i odlučnosti, moglo se (1994., dok je još trećina Hrvatske okupirana!) provesti i ono što je bilo zazorno ne samo neupućenoj inozemnoj, nego i dijelu vrlo dobro upućene, ali zlonamjerne domaće javnosti. Vrlo brzo su se na kunu naviknuli i oni koji su nakon 30. travnja 1994. neko vrijeme cijene isticali u — lipama. Dade se onda zamisliti s kakvim se kreditom Tuđman mogao nakon *Oluje* uhvatiti ukoštac i s komunističkim ostacima i s pritajenim zagovornicima uskrnsuća jugoslavenske himere.

Ustavna zabrana balkanskih integracija i zadnje riječi koje je, prema više neposrednih svjedoka, prvi hrvatski predsjednik izgovorio («Samo nikad više u Jugoslaviju!»), jasno pokazuju da je on bio itekako svjestan te opasnosti. No, upravo je nedostatak jasne ideološke potke njegove vladavine limitirao Tuđmana i onemogućavao radikalni obračun s jugoslavenstvom u svim njegovim oblicima te stvaranje doista nove, ne tek oslobođene, već doista slobodne i doista suverene Hrvatske, *hrvatske Hrvatske*, kako bi se izrazio jedan hrvatski politički borac, književnik i emigrant. Jer, ma koliko precizno lučili komunizam od jugoslavenstva, povijest nas nedvoumno uči: nije se moglo onda niti se može danas obračunati s jugoslavenstvom, ako se — bez obzira na pobude — hoće tvrditi da su se komunisti hrvatskog podrijetla kroz povijest nadahnjivali ljubavlju prema Hrvatskoj, i ako se hoće prešutjeti da su upravo oni svjesno i voljno potpomogli obnovu Jugoslavije, ne ograničavajući se na legitimnu borbu protiv autoritarnoga i proosovinskog ustaškog režima, nego boreći se protiv samostalne hrvatske države kao takve.

To amnestiranje nacionalne izdaje nije ništa nego otrovna kontrabanda, kvasac kojim se zloćudno jugoslavenstvo obilaznim putem legitimira i iznova omogućuje!

A dok Hudelistov pamflet plošno i površno čak i takvoga Tuđmana svrstava među šovinističke mračnjake, usput sustavno kompromitirajući sve temelje na kojima je nastala suvremena hrvatska država, imala je ta *kupusara* i jednu pozitivnu posljedicu: ona je ubrzala, možda i potaknula nastanak jedne sasvim drugačije knjige o Tuđmanu, one iz pera američkog povjesničara hrvatskog podrijetla Jamesa J. Sadkovicha — *Tuđman: Prva politička biografija*. Sadkovich se već okušao u hrvatskim temama: uz niz članaka u periodici, objavio je iznimno vrijednu doktorsku disertaciju pod naslovom *Italian Support for Croatian Separatism 1927–1937* (Garland Publishing Inc., London-New York, 1987.) što je nedavno prevedena i na hrvatski te objavljena pod naslovom *Italija i ustaše 1927.–1937.* (Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.) No, više se bavio talijanskom poviješću XX. stoljeća negoli hrvatskom, jer tješnjih veza s domovinom svojih predaka ipak nije imao, pa je — kako kaže u predgovoru — »ponešto smeten« kad ga ljudi »obavijeste da je hrvatski nacionalist«.

Sadkovicheva je knjiga pisana drugačije nego što se obično u Europi pišu historiografske studije, u kojima je sve što nije izraženo suhoparnim, birokratskim jezikom, dvojbene znanstvenosti. U američkoj maniri, Sadkovich ne robuje citiranju izvora (što ne znači da ih ne poštuje, naprotiv!), već piše duhovito, s mjestimičnim ljupkim digresijama i doskočicama, jetkim primjedbama i jezgrovitim aforizmima koji ponekad naizgled nemaju neposredne veze s predmetom istraživanja, ali zapravo vrlo plastično dočaravaju atmosferu u kojoj su djelovali likovi iz njegove knjige, kao i atmosferu u kojoj je sama knjiga nastajala. Pritom ne bježi ni od političkih provokacija, pa ni ovdje — kao ni u studiji o talijanskoj potpori hrvatskom separatizmu — njegov predgovor nije puki tehnički pripadnik knjige i mjesto zahvale suradnicima, nego integralni dio studije bez koga su teško razumljivi i njegove interpretacije i njegovi zaključci.

Tako u predgovoru ističe kako je u svojoj znanstvenoj karijeri pokazivao nepovjerenje prema »literaturi političke emigracije« i sustavno izbjegavao zauzeti »gledišta koja bi se pogrešno mogla protumačiti kao 'ustaška'«. No, i prije nego što je došao do zaključka da su gledišta hrvatske političke emigracije redovito bliže činjenicama od kanoniziranih istina službene historiografije, shvatio je da mu već objavljivanje dokumenata i znanstvenih zaključaka (umjesto službenih partijskih priopćenja i povijesti) zatvara vrata američkih akademskih krugova. Tamo lovorike, honorari i stipendije čekaju one što kompiliraju službena priopćenja, na politički korektan način presipaju iz praznoga u šuplje ili jednostavno površno čitaju fragmentarnu dokumentaciju (u čemu, navodi Sadkovich, ni izbliza ne zaostaju ni tzv. općeprihvaćeni autoriteti poput Stepinčeve biografinje Stelle Alexander ili već *klasičnoga* Joze Tomasevicha). A s vremenom je Sadkovich naučio još nešto: da je u društvu u kome su navodno svi jednaki i u kome nema diskriminacije, više nego »problematično« i samo njegovo nacionalno podrijetlo. Zato poodavno nema nikakve dvojbe oko sljedećega: »Ono što je sigurno jest da me kritiziraju oni koji, čini se, žude za nestalom jugoslavenskom državom ili koji novu hrvatsku državu smatraju štetnom«.

Osjećajući prijezir prema »akademskoj politici i akademskim poduzetnicima koji su proučavanje povijesti podredili osiguranju naklonosti uprava i udvaranju onima koji imaju novac«, Sadkovich se odlučio na pisanje biografije prvoga hrvatskog predsjednika, o kome je dotad »u najboljem slučaju« imao — loše mišljenje.

Kako to često biva, izvorni su dokumenti Tuđmana prikazivali drugačijim od slike koja je stvorena na propagandi i glasinama što su u međuvremenu postali *službenom istinom*. Sadkovich navodi kako je kao suradnik obrane proučio mnoge dokumente što su objelodanjeni u postupku protiv Darija Kordića koji se održavao pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju u Haagu. No, vjerojatno previdom (ili možda zbog toga što postupak još teče?) ne spominje da je osim asistencije u Kordićevoj obrani — po mom sudu ponajboljoj što je demonstrirana u sudnicama na haaškome Churchillpleinu — sredinom

prošlog desetljeća neko vrijeme pomagao i obrani Jadranka Prlića, kojoj je na raspolaganju bila prava poplava dokumenata iz Ureda Predsjednika Republike, uključujući i znamenite »predsjedničke transkripte« što su *moro croatico*, ponekad zakonito, a većinom nezakonito (uz šutnju hrvatskoga državnog odvjetništva te aplauze ideologa i egzekutora *regionalne varijante* hrvatskog *europske*stva) završavali na stolu haaškoga tužiteljstva.

Sadkovicheva knjiga kroz Uvod i devet poglavlja (*Jugoslavija, 1922.—1960.; Direktor, 1961.—1964.; Pod opsadom; Iluzija reforme, 1968.—1972.; Disident, 1973.—1984.; Nacionalist, 1984.—1989.; Povjesničar; Tuđmanova Jugoslavija; Epilog*) prati Tuđmanov životni put i njegov počesto buran, iako uvijek evolutivan politički razvitak, pa već time polemizira s međusobno suprotstavljenim statičkim konstrukcijama: onom samodopadnom Tuđmanovom i njegovih apologeta s jedne, i onom njegovih progonitelja i mrzitelja, s druge strane. No, još važnije, ona pokazuje da se gotovo navlas podudaraju razlozi zbog kojih je Tuđman na *demokratskom* Zapadu bio nepopularan i u doba kad za to nije davao ni najmanjeg povoda, s razlozima zbog kojih se na tome istom *demokratskom* Zapadu na Hrvate gleda kao na zasukane nacionaliste (Ernst Bloch je bez sustezanja išao korak dalje, proglasivši nas fašistima), patološke oporbenjake i nepouzdanе elemente koji će se uvijek pridružiti protivnicima poretka što ga je tijekom XX. stoljeća definirao najprije *Pax Britannica*, a potom — u mjeri u kojoj razlika uopće postoji — *Pax Americana*.

Prateći kao povjesničar razvitak povjesničara Tuđmana, Sadkovich u oslikavanju konteksta toga razvitka, iako u krupnim crtama, ipak sigurnom rukom pruža panoramu političkih previranja u Hrvatskoj i u Jugoslaviji od 1918. godine do kraja stoljeća, te s pravom zaključuje da su na izgrađivanje glavnih smjerova hrvatske politike, pa i na ideološko opredjeljivanje nekih njezinih važnih sudionika i aktera, više utjecali geopolitički položaj hrvatskih zemalja i odnosi europskih velesila, negoli autonomna volja Hrvata i njihovih predstavnika. A uz one što su posve pristrani, zaslijepljeni i nekritični, samo potpuno neupućeni fantasti o hrvatskoj povijesti XX. stoljeća mogu suditi kao o praznoj ploči na koju je hrvatskim političarima bilo slobodno po vlastitoj volji upisivati slova i urezivati znakove. Realnost je bila i ostala posve drugačija: područje na kome živimo i odnosi velesila diktirali su naša *neprijateljstva* i naša *savezništva*, pa su se naše obveze i naše *deržanstvo* redovito svodili na to da mi sami ne dođemo u napast svrhu zamijeniti sredstvom, da u tome zadanom i nametnutom okviru pokušamo Hrvatskoj osigurati slobodu i blagostanje, umjesto da ona bude instrumentom tuđeg blagostanja.

Iako je, ne računajući Sadkovichev obračun s klasičnom tezom o Tuđmanovu sudjelovanju u tzv. podjeli Bosne i Hercegovine, razdoblje Tuđmanove vladavine (1990.—1999.) obrađeno prilično oskudno — što je svakako ključan nedostatak knjige — Sadkovichev je Tuđman realna osoba, suočena s vlastitim za-bludama i lutanjima, strahovima i odlukama. On je, prema Sadkovichu, vrlo ra-

no, još u mladenačkoj dobi, izabrao put koji se razlikovao od onoga što ga je slijedila većina njegovih vršnjaka: *raščistio* je s religijom, prigrlio marksizam-lenjinizam i pridružio se Savezu komunističke omladine Jugoslavije. Bilo je to u neskladu s radićevsko-mačekovskom sredinom u kojoj je odrastao, ali ne u potpunom neskladu s političkim pogledima njegova oca koji je, po svemu sudeći, pripadao tzv. lijevim haesesovcima, onoj grupaciji unutar seljačkoga pokreta koja je koketirala s komunistima, pretpostavljajući rješavanje socijalnih problema rješenju hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Tek u kasnoj dobi, a i tada s teškoćama, ne bez zadržke i ne u potpunosti, Tuđman se počeo oslobađati svoje marksističke poputbine, ali je do smrti svoju mladost u jugoslavenskim partizanima smatrao svijetlom stranicom vlastite i nacionalne prošlosti, što očito nije bio samo čin političkog pragmatizma niti pokušaj naknadnog friziranja vlastitih pogleda, već i izraz njegova najintimnijeg uvjerenja. I u ratno doba i u poratnim godinama bio je bezuvjetno odan Komunističkoj partiji Jugoslavije: »Čini se da ga nije zanimala Hrvatska ni seljaštvo niti da ga je uznemirivala represija koja je uslijedila nakon kraja rata. Nije javno prigovarao nastojanjima da se kolektivizira seljaštvo između 1945. i 1953., a slijedio je i partijsku liniju kad je Milovan Đilas izbačen [iz Partije] zbog kritiziranja režima sredinom 50-ih godina« (str. 62).

Može se grubom nazvati Sadkovicheva ocjena da se po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, dok je Tuđman s partijskom potporom i subvencijom objavljivao svoje prve knjige, sudilo hrvatskim gimnazijalcima i sveučilištarcima. Ocjena jest gruba — jer su podjednaku lojalnost totalitarnom jugoslavenskom režimu demonstrirali i mnogi drugi, ne samo svjetovnjaci, nego i *crkvenjaci* — ali time ona ne prestaje biti točnom. Štoviše, mogla se ta suprotstavljenost tadašnjih Tuđmanovih ideala i hrvatske stvarnosti prikazati i u jačim, dramatičnijim tonovima od onih kojima se Sadkovich poslužio. Iako za potrebe naglašavanja te Tuđmanove lojalnosti režimu (koji je bio ne samo totalitaran, komunistički, nego i jugoslavenski!) Sadkovich spominje tek nekoliko suđenja (preskačući one tisuće anonimnih što su upravo robijale diljem Jugoslavije), ne ostavlja prostora nikakvoj iluziji: lojalnost jednom brutalnom režimu brzo je nagrađena, pa je Tuđman vrlo brzo postao najmlađim generalom Jugoslavenske narodne armije.

Ne odbija Sadkovich olako ni često ponavljanu optužbu da je Tuđmanov publicistički rad bio plagijatorski, smatrajući kako ga se bez velika krzmanja smije nazvati bar *kompilatorom* koji se nije ustezao obilno — često bez navođenja ili zahvale — koristiti trud svojih suradnika. No, znade da to nije pravi motiv napadaja koji su uslijedili. Ono što je stvarno *žuljalo* Tuđmanove kritičare pedesetih godina — koji se, uostalom, po ozbiljnosti historiografskog rada i znanstvenosti pristupa nisu bitno razlikovali od onoga koga su napadali — bilo je zapravo nešto drugo. Bila je to ideološko-politička potka Tuđmanova publicističkog rada i njegove političke implikacije. Svima je, i napadačima i napadnutome, bilo jasno: rasprava o onome što se nazivalo *narodnooslobodilačkom borbom* nije

bila rasprava o historiografskoj metodi, nego je bila rasprava o preraspodjeli političke moći u Jugoslaviji danas i sutra, i štoviše, bila je to rasprava o samom unutarnjem uređenju jugoslavenske države. Za onaj korak dalje, da to postane i raspravom o (ne)mogućnosti postojanja Jugoslavije, nijedna strana nije ni izbliza bila spremna.

Da je Tuđman bio uvijek nacionalno svjestan, o tome se teško može dvojiti. I neskloni mu Stjepan Bobek, hrvatski nogometaš prisiljen 1945. *dobrovoljno* se odseliti u Beograd i zaigrati za »Partizan« u kome je jedno vrijeme predsjednikovao budući hrvatski predsjednik, više je puta ponovio kako mu je Tuđman govorio: »Štef, pa ti si naš, Hrvat, zar ne?« No, od svijesti o nacionalnoj pripadnosti do rodoljublja put je podjednako dug kao od rodoljubnog osjećaja do izgrađenog nacionalizma.

Tuđman šezdesetih nije nastupao s hrvatskih separatističkih niti s protokomunističkih pozicija, a nije bio čak ni nekakav rodonačelnik ili perjanica struje među komunistima hrvatskog podrijetla koju bi se u nekoj državnoj kategorizaciji moglo uvjetno nazvati *jugoslavenskim federalistima*. On je bio tek suputnik te struje, koga su prilike — a možda i ljudi koji su htjeli ostati u zavjetrini — u jednom trenutku gurnuli u prvi plan. Činili su tu skupinu pojedinci puno utjecajni i moćniji od njega (pa i kad se međusobno nisu podnosili, poput Krleže i Bakarića), koji su shvaćali da je komunistička Jugoslavija samo prividno i nominalno federativna država, i da u tome silno centraliziranom sustavu danomice jačaju unitarističke tendencije koje će u konačnici i njih pomesti s političke pozornice. Tim se tendencijama valjalo suprotstaviti, makar se po potrebi taj otpor platilo pojačanom represijom na unutarnjem planu. Računalo se pritom i na diskretnu potporu jugoslavenskog samodršca Josipa Broza Tita, koji je svoju vladavinu osiguravao i manevriranjem između karijerističkih ambicija i spleta vlastitih suradnika i njihovih baza.

Nije se, dakle, radilo o borbi za Hrvatsku, nego o nadmetanju za vlast u kome su Hrvatska i njezin položaj postali instrumenti. Podudarila su se tako tri čimbenika: potreba tih krugova da borbom za prošlost osiguraju vlastiti položaj u sadašnjosti i pozicije u budućnosti, Tuđmanova ambicija da postane Netko i na znanstvenome i na društvenom planu, te njegova nesumnjiva inteligencija, obožavana iznimnom marljivošću i rijetko viđenim organizacijskim sposobnostima. Bio je kao stvoren za utemeljitelja i prvog ravnatelja Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske: »Čini se sigurnim da je Tuđmana regrutirala partijska hijerarhija u glavnom gradu Hrvatske, a kako bi osigurali da će mjesto prihvatiti, Bakarić mu je možda čak obećao mjesto u Izvršnom komitetu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske« (str. 79.). Kako dostupnih izvora prvoga reda zasad nema, ostat će nejasno (pa Sadkovich na to ni ne pokušava dati odgovor), je li se radilo i o krupnijem ulogu, i je li Tuđman — što proizlazi iz nekih razmišljanja — imao stupiti na Bakarićevo mjesto.

Tako se Tuđman početkom 1960-ih vratio u Zagreb, grad koji je petnaestak godina prije temeljito očišćen od svih *narodnih neprijatelja* i *sumnjivaca*, ali je u njemu — jer se povijest nasiljem ne da zaustaviti — polako stasao novi naraštaj intelektualaca nespremnih na svijet gledati samo kroz partijske naočale. Uselio je u vilu koju su *narodne vlasti* prije njega dale na korištenje mons. Svetozaru Rittigu, jednom iz galerije likova što prate svako razdoblje našega života, koji su uvijek spremni staviti se na raspolaganje tuđinu i legitimirati okupaciju. Život u vili i na visokoj nozi Tuđmanu se uvijek dopadao; i po tom je on bio ravnopravni pripadnik onoga što je Đilas nazvao *novom klasom*, a što je zapravo bilo samo pokušaj komunista da zauzmu mjesto stare, građanske klase koju su tako zdušno nastojali istrijebiti.

No, važnije od toga bilo je Tuđmanovo useljenje u gornjogradsku palaču u Opatičkoj 10, duboko natopljenu poviješću. Nema sumnje da je u sobu obloženu masivnom hrastovinom, u kojoj su stolovali pojedinci što su zaorali podublje brazde u hrvatskoj povijesti, od Ise Kršnjavoga do Mile Budaka, ušao da ostane, a ne da ga iz nje istjeraju. I krenulo mu je dobro. Polako je počeo jačati Institut, koji je u prvi mah imao samo 20 zaposlenika od kojih je tek četvero imalo visoke akademske stupnjeve. Nije mu smetalo što je partijski komitet morao prethodno potvrditi promaknuća stručnjaka, jer i on je bio *kadrovik*, pa je znao kako se u komunizmu napreduje! Krleža mu je otvorio stranice Akademijina časopisa *Forum*, pa je Tuđman u kratkom roku postao dijelom zagrebačke elite.

Mogao je, nema sumnje, izabrati u egzistencijalnom smislu lakši i ravniji put. Da se nije upletao u provokativne i opasne teme, već bi nekako stekao formalnu visokoškolsku izobrazbu, a ni oko doktorata ne bi imao većih poteškoća. S potporom Krleže i *čika u kožnim mantilima* otvorio bi se ravan put prema zgradi na Zrinjevcu: u Akademiju su, uostalom, ulazili i oni koji mu nisu bili ni do koljena.

Umjesto toga, nastavlja se Tuđmanova intelektualna i politička preobrazba koja bez njegova snažnog nacionalnog osjećaja, pa i nacionalnog osjećaja ljudi s kojima se družio, ipak ne bi bila moguća, niti bi išla u smjeru u kojem je išla.

Sadkovich uvjerljivo pokazuje kako je isprazno Hudelistovo *psihologiziranje* u kome se ta preobrazba objašnjava isključivo Tuđmanovom ambicijom, dokazujući da su pored te ambicije iznimnu važnost, vjerojatno i veću, imali dublji uzroci: svakoga tko je htio vidjeti, stvarnost je uvjeravala kako nacije i države ne umiru baš onako kako su to predviđali marksističko-lenjinistički pamfleti, i kako tzv. nacionalno pitanje u komunističkoj Jugoslaviji nije »riješeno«. Naprotiv, ono je tinjalo ispod površine i iznova prijetilo eksplozijom. Tuđmanov pristup osjetljivim temama kao što su nacionalni sastav partizanskog pokreta ili žrtve Drugoga svjetskog rata, napose žrtve nastradale u logorima (u Jasenovcu u prvom redu), vrlo su mu brzo priskrbile satnije neprijatelja. Dok je broj njegov pokrovitelja i prijatelja bivao danomice manji, svodeći se na uski krug oko Krleže i Vase Bogdanova, u napadajima na Tuđmana natjecali su se brojni publicisti i povjes-

ničari, od tipičnih jugoslavenskih unitarista kao što su bili nekadašnji ljotićevac Ferdo Čulinović ili beogradski miljenik Bogdan Krizman, do onih koji su se kasnije razvili u ozbiljne pisce, poput Ljube Bobana ili Fikrete Jelić Butić, i koji su, kako primjećuje Sadkovich, prilično godina nakon što su Partiji poslužili u brutalnome i podmuklom obračunu s Tuđmanom, u svojim istraživanjima došli za pravo na pozicije što ih je Tuđman zastupao već u drugoj polovici šezdesetih. (Bilo bi, dakle, umjesno postaviti pitanje: tko je brže i bolje shvaćao povijesne procese, oni ili Tuđman, i komu onda s većim pravom pripada atribut znanstvenika?)

Tuđmanova je eliminacija bila neizbježna, a totalitarni je režim — kao toliko puta u povijesti — i u tom slučaju od sebe odgurnuo onoga tko mu je zapravo bio odan i koga se moglo *odnjegovati* u faktičnog apologeta kako komunizma, tako i mlakim hrvatstvom začinjena jugoslavenstva.

Unatoč tomu što je Institut s Tuđmanom na čelu postao politički problem, sâm je njegov ravnatelj bio *presitna riba* da bi se njegovo uklanjanje s javne pozornice moglo tumačiti kao pokušaj održavanja ravnoteže ili neka satisfakcija Srbima nakon smjene Aleksandra Rankovića na Brijunskom plenumu 1966. godine: Ranković nije bio samo simbol krute i bezobzirne strahovlade *Uprave državnne bezbednosti*, nego je u neku ruku postao simbolom srpstva i srpske dominacije u Jugoslaviji. Nasuprot tome, Tuđman je bio još uvijek vrlo daleko od toga da postane simbolom hrvatstva. Nije to postao ni u doba Hrvatskog proljeća — kako se kasnije nazvao masovni pokret (»maspok«) — procesa labavljenja partijskog centralizma i ograničene reforme jugoslavenske federacije, što se stidljivo nazirao već početkom šezdesetih, a simbolički je započeo Rankovićevom smjenom ili, još jasnije, *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* iz ožujka 1967. godine.

Uspon tog pokreta koincidira s Tuđmanovim padom, pa nije nikakvo čudo da u burnim zbivanjima tijekom iduće četiri godine on sudjeluje samo sa strane, kao autsajder. Sadkovich primjećuje da nije moguće sasvim precizno ocijeniti »razmjer njegova utjecaja« na istaknute ljude *masovnog pokreta*, no mislim kako se sasvim uvjerljivo može zastupati stajalište da u ideološko-političkom smislu zastupa gledišta slična njihovima. Možda je u državnom pravnom pogledu čak i korak ispred njih, ali je još uvijek s obje noge u Jugoslaviji. Kao što pokazuju objavljena svjedočenja vodećih partijskih i državnih dužnosnika (M. Tripalo, S. Dabčević-Kučar, D. Haramija, I. Vrkić i dr.) odnosno istaknutih prvaka Matice hrvatske i urednika njezinih glavnih publikacija (Lj. Jonke, P. Šegedin, V. Gotovac, J. Ivičević, V. Pavletić i dr.), nitko od njih u to doba ni ne pomišlja na hrvatski izlazak iz Jugoslavije. Štoviše, ako bi se ozbiljno i kritički ocijenila kasnija Gotovčeva misao, da se *maspokovcima* Jugoslavija i »socijalizam« nikad nisu činili tako poželjnim i prihvatljivim okvirom kao 1967.—1971., onda bi se neminovno došlo do otužnog zaključka da je tadašnjoj vodećoj garnituri hrvatske humanističke inteligencije najpoželjnije bilo baš ono razdoblje kad se zbog ne-

poćudnih misli moglo izletjeti iz Partije i ostati bez posla (M. Veselica, Š. Dodan), preko noći i po kratkom postupku zabraniti i ugušiti popularne novine (*Hrvatski književni list*) ili poubijati priličan broj hrvatskih političkih emigranata, uz uvjet da se zauzvrat, u granicama koje je zadao Centralni komitet, može uglavnom nekažnjeno braniti bar pravo na vlastiti identitet i naziv svog jezika. Drugim riječima, silnim je uspjehom proglašeno ono što smo kao narod postigli više od stotinu godina prije i prokockali u idućim desetljećima *bratske južnoslovenske zajednice*.

Iako je kontekstu u kojem je izrečena ipak donekle shvatljiva, ta se Gotovčeva ocjena, mišljena kao pohvala mogućnosti Jugoslavije i »socijalizma«, tako zapravo pretvara u zastrašujuću optužbu intelektualnih i političkih krugova koji su pristajali na ulogu *smokvina lista* i zapravo delegitimirali zahtjev koji je jedini imao legitimitet, bez obzira na to što je u tadašnjem odnosu snaga bio neostvariv: zahtjev za neovisnom i demokratskom hrvatskom državom.

U svakom slučaju, ako je većina Hrvata intimno htjela i više i drugačije od partijskoga i Matičina vodstva, i ako su ta htijenja nehotice bojažljivo izbijala bar unutar studentske struje *masovnog pokreta*, službene su *strukture* voljko izvršavale svoje poslanje da takva zastranjenja nadziru, onemogućavaju i po potrebi kažnjavaju. A ako u nekom članku ili govoru i nagovještjuje da misli na više od toga, ni Tuđman ne traži više: ni njemu raskid s Jugoslavijom i komunizmom još nije ni na kraj pameti. Jer, ni nakon što je 1967. isključen iz Partije, a kao politički nepodoban (usput i zbog optužbi za plagijat) maknut iz Instituta, Tuđman nije pokidao sponu s marksističkom, upravo titoističkom vizijom svijeta. Njegov davno objavljeni uznički dnevnik iz 1972. svjedoči kako on nije ogorčen na režim i državu zato što je hrvatski narod zarobljen u Jugoslaviji, nego zato što ta Jugoslavija u tamnici drži njega, revolucionara i znanstvenika koji je sav svoj život posvetio borbi za obnovu Jugoslavije i pobjedu komunističke revolucije. Nije, dakle, on, Franjo Tuđman, izdao komunizam i Jugoslaviju, nego se oni izdali ideale za koje se i on borio, oni su zastranili, oni se odriču njega koji je i dalje vjernik istih ideja. A Tuđmanov dnevnik iz kasnijih godina, što u nastavcima izlazi iz tiska upravo ovih tjedana, potvrđuje Sadkovichovu tezu da je Tuđmanova evolucija bila »nevoljka i kompleksna« (str. 239.). Ti dnevnički zapisi pokazuju da će njegov raskid s komunizmom biti postupan i da će trajati još godinama, usporedno s procesom sazrijevanja uvjerenja da sloboda i blagostanje hrvatskog naroda u jugoslavenskome okviru nisu mogući.

Ima, doduše, pojedinačnih — objavljenih i neobjavljenih — svjedočenja da je Tuđman već krajem šezdesetih godina, u doba Hrvatskog proljeća, postao pristašom ideje hrvatske državne neovisnosti. Neki od tih svjedoka, nema sumnje, govore po svome najboljem uvjerenju, bez ikakve nakane da uljepšaju prošlost. No, da su takva sjećanja objektivno problematična i da je faza kolebanja kod Tuđmana trajala vrlo dugo, čak desetljećima, osim dnevnika zorno pokazuju i njegove intelektualne preokupacije šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stolje-

ća. On je tada zreo čovjek, ima gotovo pedeset godina, ali ni tada, nakon razočaranja te osobnih i političkih poniženja, on u svojoj viziji *filozofije povijesti* alternativu Jugoslaviji ne nalazi u samostalnoj Hrvatskoj, nego toj svojoj domovini mjesto traži tek pod drugim internacionalnim, europskim kišobranom. Dok temeljito sumnja u mogućnost samostalne Hrvatske (ili na nju čak ni ne pomišlja), postaje iskrenim zagovornikom europske integracije. Za razliku od, recimo, Adenauerove političke doktrine u kojoj je europska integracija u prvom redu instrument uskrnuća i obnove Njemačke, Tuđmanu Europa — dakako, ne bilo kakva, nego ona Europa koja ne dovodi u pitanje identitet i autonomiju svojih naroda — nije tek taktički korak prema osamostaljenju Hrvatske nego lijek za ozdravljenje Jugoslavije, možda i svojevrsni surogat za nju. Utoliko su potpuno u krivu oni njegovi kritičari koji sugeriraju da je Tuđman po dolasku na vlast zagovarao hrvatski pristup Europskoj uniji samo iz taktičkih i pragmatičnih razloga. Njegova je proeuropska orijentacija bila vrlo iskrena i zapravo naivna, pa je vjerojatno tek beskrupulozni cinizam europskih birokrata nakon velikosrpske agresije na Hrvatsku doveo do Tuđmanova otrježnjenja i hlađenja njegovih iluzija o europskoj integraciji koja će kao *deus ex machina* riješiti probleme tzv. malih naroda.

Zato mislim kako se uglavnom može prihvatiti Sadkovicheva ocjena da je on tek 1980-ih godina — nakon drugog suđenja — došao na pozicije koje se eventualno mogu nazvati nacionalističkim. Kako je točno taj proces tekao, možda nam pomognu shvatiti oni dijelovi njegova dnevnika što još nisu objavljeni u vrijeme zaključenja ovog teksta. No, ni taj dnevnik ne će sadržavati sve potrebne obavijesti, jer se mora pretpostaviti da ga je Tuđman vodio tako da u slučaju uhićenja ne ugrozi druge ljude. Bit će zanimljivo vidjeti je li zabilježio i kako je opisao svoje odlaske u inozemstvo (onaj ilegalni, kad ga je Branko Salaj doveo u dodir s vodećim švedskim političarima; i one legalne kad se susretao s hrvatskim iseljenicima).

Sadkovich razbija iluzije da su se na Tuđmanovim izlaganjima okupljale tisuće hrvatskih iseljenika. Redovito je predavao pred nekoliko desetaka slušatelja koji počesto nisu bili zadovoljni ne samo njegovom državnopravnim i političkom argumentacijom pri ocjeni događaja iz Drugoga svjetskog rata (kao što je u *Hrvatskoj reviji* zabilježio, primjerice, dr. Vjekoslav Vrančić), nego ni njegovim predodžbama o budućem razvitku Hrvatske (kao što su primjećivali ljudi koji su mu za tih putovanja bili u blizini). Ipak vjerujem kako će buduća istraživanja pokazati da su ti odlasci u inozemstvo bili presudni za Tuđmanovu političku budućnost. Ne u tom smislu da je preuzeo strategiju i taktiku hrvatske političke emigracije (kao da je ona bila monolitna!), nego da je shvatio kako će daljnji opstanak Jugoslavije dovesti hrvatski narod do demografske, a onda i potpune političke i kulturne katastrofe.

Kad je, pak, iznova i u novim okolnostima aktivno ušao u hrvatsku političku arenu, Tuđman očito još uvijek nema konačnu viziju rješenja hrvatskog pitanja.

Vidi se to i po i njegovu reteriranju u pogledu Bosne i Hercegovine i tamošnjih muslimana (Aliju Izetbegovića i mnoge druge suvremenike on još 1989. uvjerava da su muslimani zapravo Hrvati i da će glasovati za HDZ!), kao i po zalaganju za konfederaciju koju srpsko-jugoslavenski političari, srećom, nisu prihvatili. Je li taj konfederativni model bio tek taktika ili stvarno i konačno opredjeljenje, trebat će tek utvrditi. Da je on (kao i znamenito *referendumsko pitanje* iz svibnja 1991.) otvarao i rizik opstanka Jugoslavije, teško je osporiti, ali pitanje ostaje: što je zapravo Tuđman htio? Ne treba olako odbaciti ocjenu njegova tada najbližeg suradnika, Jože Manolića, izrečenu Viktoru Meieru u proljeće 1994., nakon što se Manolić s Mesićem i šakom zastupnika odcijepio od HDZ-a, a objavljen u bernskome *Der Bund*, da je Tuđman 1990./91. iskreno zagovarao model konfederacije, uvjeren da odnos snaga u Jugoslaviji i u svijetu ne dopušta ništa više. Tu Manolićevu ocjenu neizravno podupire i onaj slabo poznati transkript sjednice koju je u kasno proljeće 1991. održao s najbližim suradnicima, na kojoj se poteglo pitanje službenog odustanka od puta prema samostalnosti. *Didaskalije* tog transkripta ovjekovječile su atmosferu na sastanku koji je mogao imati tragične posljedice: od svih nazočnih Tuđmanovo bijesno otklanjanje projekta nove Jugoslavije podupro je samo jedan čovjek, nedavno preminuli Ivan Milas. Svi ostali suradnici nazočni na tom sastanku — a sâm ih je Tuđman birao — mukom su mučali, što prilično jasno govori da bi svoga konja svezali i na drugo mjesto, samo da je *gospodar* tako odredio.

Tuđman je, dakle, za razliku od Mačeka u proljeće 1941., već bio prelomio i zgrabio prvu prigodu da ipak učini taj korak više. To je ono što će zauvijek ostati u povijesti, i po tome će mu hrvatski narod biti vječno zahvalan.

Za akademske rasprave ostat će pitanje, je li se odlučio na osamostaljenje i zato što je želio u povijest ući kao prvi predsjednik, ili i zato što nije dao da ga više varaju i vrijeđaju primitivni balkanski *đilkoši* koji su prijetili razaranjem i uništenjem Hrvatske. Ne će ipak biti spora da je on postigao najviše na ostvarenju Starčevićeva ideala, iako — kao što ćemo vidjeti već pred kraj njegov vladavine, a još više danas — nije nevažno da pritom prvi predsjednik samostalne i demokratske Hrvatske, paradoksalno, zapravo nikad nije postao više od *priučenog starčevićanca*. Jer, ako je tijekom svojih prvih šest desetljeća išta zdušno usvojio, onda je to bila kombinacija radićevskog i boljševičkog internacionalizma. Starčević i Kvaternik daleki su mu i nepoznati, pa ga zaokuplja Radić, dok su mu natege o Hebrangu i tzv. hrvatskoj ljevici virtualna kulisa pred kojom se, po istome uzorku, odvija i njegova životna drama.

Dok po klasičnome, otrcanom obrascu veliča Radića kao političara koji je »probudio hrvatsko selo« (a tko je u isto doba i na vrlo sličan način *probudio* bugarskoga, poljskoga ili rumunjskoga seljaka koji za Radića nije niti čuo?), za Starčevića i njegove sljedbenike tu nema mjesta. Jednako tako, ni nakon osamostaljenja Hrvatske ni on niti njegovi historiografski, publicistički i propagandistički sljedbenici i epigoni ne će dati vrjednijeg priloga o utemeljitelju pravaške

ideologije, dok će i Radića i Hebranga, pa onda i njihove suradnike i nasljednike (od Mačeka do Vlade Janića-Cape i Ivana Gošnjaka) nekritički veličati.

To podsvjesno i nehotično ignoriranje Starčevića i pravaštva te fokusiranje interesa na likove koji su simbolizirali bitno drugačija državnopravna i politička rješenja nije bilo samo u neskladu s potrebom da se pravo Hrvata na vlastitu državu usidri na povijesno čvrstim i neprijepornim temeljima. Ono je imalo i dalekosežnije negativne posljedice, napose u svjetlu činjenice da je drugu polovicu Tuđmanove vladavine obilježila teška bolest, pa se još više nego prije okružio laskavcima koji su pothranjivali predsjednikov manjak opreza i višak samopouzdanja (koje je nerijetko prelazilo u bahatost, pa i u politički samoubilačke korake, kao što je nepriznavanje nekih izbornih rezultata i provociranje tzv. zagrebačke krize).

Upravo takav je Tuđman bio u svakom trenutku spreman verbalno zaratiti s cijelim svijetom, da bi se uskoro povukao nakon prve ozbiljne prijetnje. Može se reći da su objektivno marginalne bile njegove filipike i nepromišljene izjave u povodu granice kod Martin Broda ili u povodu podizanja optužnice protiv Tihomira Blaškića. Međutim, ni nakon svega što je iskusio u kontaktima sa stranim posrednicima i mirotvorcima, nije mu bilo ni na kraj pameti da uskrati svoj potpis na *Pakt o stabilizaciji za jugoistočnu Europu* (Sarajevo, 31. srpnja 1999.), kojemu je svrhu pregnantno opisao znameniti George Soros — koga se u hrvatskim neovisnim medijima redovito, čak i nakon što je postalo općepoznato da je slamanjem nacionalnih gospodarstava nekih država stvorio milijune gladnih i obespravljenih, predstavlja kao *filantropa* — sljedećim riječima: *«Cilj pakta je, među ostalim, nakon neuspjeha Zapada, da sačuva 'status quo' i spriječi raspad Jugoslavije, približiti regiju Europi i to tako da 'granice postanu manje važne'»* (HINA, 4. ožujka 2000.).

U svjetlu toga Tuđmanova sarajevskog potpisa ne treba preuveličavati ni ono što je u odnosu na taj potpis svojevrzni *contradictio in adiecto*: predsjednikovo inzistiranje na ustavnoj zabrani udruživanja u balkanske integracije, ozakonjeno u čl. 141. st. 2. Ustava Republike Hrvatske, makar ta zabrana i danas bila zadnja, sve ugroženija crta obrane hrvatske države.

Čini mi se da je taj *contradictio in adiecto* bio moguć upravo zbog Tuđmanove *priučenosti* Starčeviću.

Ma koliko razumski shvaćao da je jugoslavenstvo za Hrvate u svakom obliku provalija i bezdan, Tuđman nikad nije mogao bez rezerve i ostatka raskinuti s internacionalističkim koncepcijama, ni s likovima iz povijesti koji tu koncepciju simboliziraju, pa je uvijek tražio i nalazio ispriku i za Strossmayera i za Račkoga i za Tita i za Hebranga. Ne će biti da se to može objasniti njegovom težnjom da pokaže spremnost na kompromis i da parira mogućim optužbama za isključivost i nacionalni radikalizam. Bilo bi prejeftino i neelegantno sve svoditi i na to da je prvi hrvatski predsjednik time pravdao svoju dugu, predugu jugoslavensku epizodu. U usporedbi s potrebom očuvanja države ti argumenti gube svaku te-

žinu, pa mislim da razlog treba tražiti drugdje: u činjenici da je Tuđmanu za to jednostavno nedostajala ideološka izgrađenost i politički odgoj koji u hrvatskoj politici daje samo pravaštvo. Jer samo je na prvi pogled neukusna i neumjesna parafraza one misli koju su s različitih pozicija formulirali Dostojevski i Nietzsche: ako nema Boga, sve je dopušteno — tamo gdje nedostaje pravaški temelj, svako je državnopravno i nacionalno-političko rješenje moguće i prihvatljivo. A duhovne plodove likova koji su zazirali od Starčevića bolno osjećamo i danas, nadajući se da nam sutra ne će biti još teže...

1800

OBJETNICE

Prezreni pravaš: u prigodi 100. godišnjice smrti dr. Josipa Franka

---

U galeriji glavnih likova hrvatske političke povijesti druge polovine 19. i prvoga desetljeća 20. stoljeća ističe se markantna figura dr. Josipa Franka. Premda je svojedobno bio neizbježan dio gotovo svakodnevnih događanja, iz današnje se perspektive ponekad čini da je riječ o zaboravljenoj i prezrenoj osobi čije je ime, još uvijek, simbol za nešto neprihvatljivo u političkom ponašanju pa stoga nedostojno povijesnog pamćenja. Mnogi su ga suvremenici, ali i kasniji naraštaji, bez ozbiljnih argumenata prikazivali kao osobu sumnjivih moralnih vrijednosti. Istine radi, bilo je i onih koji su ga, ali u znatno manjoj mjeri, proglašavali herojem i primjerom požrtvornosti za više ciljeve. Zbog svega toga hrvatski se *fin-de-siècle* teško može promišljati bez Josipa Franka, jednoga od središnjih sudionika političkih borbi u nagodbenoj Hrvatskoj. Upravo zbog kontroverznih ocjena o njemu, dr. Frank i danas zaslužuje širu pozornost i to osobito u historio-grafskim krugovima.

Rođen 1844. godine u obitelji židovskih doseljenika iz Ugarske koji su se skrasili u Osijeku, Frank je živio uobičajnim građanskim životom. Nakon povratka sa studija prava u Beču, gdje je studirao u generaciji s budućim gradonačelnikom austrijske metropole i prvakom kršćansko-socijalnog pokreta Karlom Luegerom, Frank se prvi put upustio u borbe u političkoj areni. Bilo je to vrijeme banovanja dosljednoga liberala i pragmatičnoga političara Ivana Mažuranića, praćeno ubrzanim ritmom donošenja brojnih zakona na temelju kojih je banska Hrvatska odbacivala svoj tradicionalni ustroj i s velikim nadama ulazila u građansku epohu. Načinom provedbe tranzicije međutim nisu bili zadovoljni svi društveni čimbenici, pa su na površinu izbili brojni prijevori u tadašnjoj zajedničkoj državi s Mađarima. Usprkos relativno ograničenim mogućnostima što ih je banska Hrvatska imala u dualističkom sustavu, korigiranom 1868. subdualističkom Hrvatsko-ugarskom nagodbom, Zagreb je u tom razdoblju počeo dobivati konture modernoga urbanog središta s brojnim mogućnostima za razvijanje različitih djelatnosti.

Za mjesto stalnoga nastanjenja Frank je izabrao Zagreb, gdje je zasnovao obitelj i prebivao sve do smrti 1911. godine. U novoj je sredini uspješno vodio odvjetnički ured, a ubrzo je odlučio uroniti i u političke vode, u kojima se vrlo dobro snašao. Od početka je isticao svoje neovisno stajalište u politici. Drugim riječima, nije se želio vezati ni uz koju stranačku skupinu, bila to vladajuća garnitura ili oporbeni *milieu*. Jedno od njegovih tipičnih gledišta o onodobnim političkim taborima ostalo je zabilježeno u suvremenom tisku: »Saborska većina drži se štetnog puta. Opozicija je preslaba i ne može biti ni jezgra buduće tvorbe

veće državopravne stranke. Stoga žele promjenu državopravnog odnosa prema Mađarima jer je to dovelo do pune zavisnosti. Nadaju se aktivnom učešću naroda, naroda podučena i vođena ozbiljnim ljudima. Zato zagovaraju patriotsku kritiku». Da bi mogao jače afirmirati svoja stajališta, kritički nastrojena prema režimu bana Mažuranića i »narodnjaka« (»štetni put«) te realno sagledati poziciju oporbe razasute u raznim skupinama, pokrenuo je nekoliko neovisnih listova na njemačkom i hrvatskom jeziku: *Agrarier Presse*, *Kroatische Post i Brama*. Svi su zbog neuvijene kritike Mažuranićeve vlade bili cenzurirani, kažnjavani visokim globama i na kraju zabranjivani. Za vladine je ljude tu bila prvenstveno riječ o, kako se izrazio August Šenoa, »škandaloznim listovima«, koje je trebalo onemogućiti u širenju »nepodobnih« misli. Paradoks je u tome da je za Mažuranićeve banovanja donesen zakon o tisku koji je držan uzornim liberalnim propisom. U praksi je međutim državni odvjetnik podizao tužbu protiv svake jače oporbene riječi na temelju odredbi o »zločinu smetanja javnog reda«. Sudski kažnjavani Frank postao je žrtvom progona u ime slobode riječi. Učestali dvoboji s nositeljima vlasti izvrsno su ga pripremili za buduće borbe u hrvatskoj političkoj areni.

Osim novinstva, u tom formativnom razdoblju Frank se posvećuje pitanjima javnih financija i proračuna, za koja je jednom rekao da su u nagodbenim okolnostima »jedno bojno sredstvo proti pravu hrvatskoga naroda«. Bila je to aluzija na nagodbeno rješenje kojim je politička, gospodarska i financijska snaga Hrvatske prepuštena ugarskoj strani čime je banska Hrvatska na dulje vrijeme stavljena u podređen položaj. Poduzetni je Frank objavio dvije stručne rasprave o financijskim pitanjima: *Die Quote Kroatiens* i *Bela Lukács und die Quote Kroatiens*, obje objavljene 1897. godine. Na do tada neuobičajeno eksplicitan i temeljit način raščlanio je različite aspekte financijske nagodbe između banske Hrvatske i Ugarske, napose one koji su se odnosili na zajednički proračun. Istaknuo je da su hrvatski pregovarači popustili Mađarima, koji su zauzeli dominantan položaj u zemljama krune sv. Stjepana, i tako odbacio tvrdnju sve prosperitetnije Budimpešte o nerazvijenoj Hrvatskoj čiji niski javni prihodi ne dostaju ni za financiranje ograničene autonomije, pa je je mora izdržavati gospodarski snažniji susjed. Frank je otvoreno zastupao tezu da su Hrvati sposobni živjeti samostalnim životom i tako zapravo počeo zagovarati odbacivanje zajedničkog proračuna i potrebu financijske, ali i političke samostalnosti Hrvatske unutar šire zajednice naroda pod vladajućom kućom Habsburg-Lothring. Njegove rasprave o financijskim odnosima pojavljivale su se uvijek uoči pregovora o obnovi financijskih nagodbi — svakih deset godina — čime je pokazao da ima odličan osjećaj za trenutak u kojem se može pokrenuti neko važno pitanje.

Potvrda Frankovih nespornih političkih sposobnosti bio je njegov ulazak u hrvatski parlamentarni život. Nova mu je pozicija pružila mogućnost da поближе upozna ostale parlamentarce, koji su predstavljali političku elitu zemlje što se protezala od Varaždina do Zemuna i od Virovitice do Bakra. Frank je bio više puta biran u hrvatski Sabor i to uvjerljivo pobjeđujući političke suparnike. Jedini

Josip Frank

izborni neuspjeh pretrpio je kada se prvi put kandidirao u Zagrebu, nastupivši na izvanstranačkoj listi. Nakon poraza ispravno je zaključio da izborne uspjehe može polučiti samo na manjim biralištima. U razdoblju od 1884. do 1910. biran je u izbornim kotarima u Popovači, odnosno Vojnom Križu i to najprije kao »divljak«, tj. neovisan kandidat, a od 1892. na pravaškim listama.

Kao zastupnik u Saboru svojim je brojnim raspravama iznimno djelovao na razvoj parlamentarizma u Hrvatskoj. Prelistavanje tisuća stranica saborskih dnevnika, na kojima se nalaze zabilježeni njegovi nastupi, pokazuje nam Franka kao lucidnoga parlamentarnog borca. Održao je niz govora o različitim temama, pokazavši veliko znanje u širokom rasponu od porezne politike i proračunskih stavki do minuciozne raščlambe državnopravnih pitanja i pojava novih kulturnih fenomena te problema lokalne uprave i utjecaja međunarodne politike na domaća događanja. Podnosio je zapažene interpelacije, sastavljao stranačke adrese, izgovarao filipike protiv suparnika i pokazivao neprestanu spremnost na polemike, kojih nikada nije manjkalo. Kao saborski zastupnik bio je biran i u Hrvatsku kraljevinsku deputaciju, koja je radila u Budimpešti. Neki od Frankovih govora imali su i vizionarske poruke, kojima je vrijeme dalo za pravo. Kao pravaški političar ušao je i u zagrebačko gradsko zastupstvo. Franku nije manjkalo energije za odlučnu borbu u korist javnoga boljitka, ali i obranu vlastita ponosa, koji

je često bio povrijeđen. U pomanjkanju jačih argumenata razni su mu osporavatelji redovito predbacivali relativno slabo poznavanje »narodnog«, tj. hrvatskoga jezika, aludirajući na njegovo židovsko podrijetlo. Jednom je prigodom na provokaciju glede jezika odgovorio sljedećim riječima: »Nu što se moga jezika tiče, moram iztači, da sam pod Bachom učio gimnaziju, gdje nam je bilo zabranjeno, te nismo smjeli niti hrvatske rieči izustiti. Ja neznam, imade li među vam ljudih, koji su onda učili, a moja krivnja nije, što nisam tako izvrstan jezikoslovac, kao vi, (Na desnici: Zato ste dobar fiškal!) ali tješim se time, da me uvijek dobro razumije narod hrvatski.« Saborski zapisi i mnogobrojni nastupi u javnosti, koji se mogu provjeravati na stranicama periodike toga doba i u različitim arhivskim dokumentima, pokazuju međutim da je Frank vrlo dobro poznao hrvatski jezik i bogatstvo njegovih izričaja. Možda su mu upravo židovski korijeni, srednjoeuropsko ozračje i njemački *Umgangssprache*, koji je prenio iz osječke sredine, u kombinaciji s individualnim značajkama i prihvatanjem hrvatskoga patriotizma, podarili nesporne kvalitete, dapače posebnu prigodu da u odnosu na mnoge druge korifeje hrvatske politike na drugačiji način sagledava srž aktualnih problema.

Ustrajna kritika nagodbenoga sustava i iskustva s »narodnjačkom« vladom iz vremena Mažuranićeva, vezali su Franka uz oporbene krugove. Oštra osuda nagodbe značila je i odbijanje »magjarona«, koji su slijedom tradicija hrvatskoga unionizma prihvatili tutorstvo Ugarske. Tako je za kritičare nagodbe referentna točka u ocjeni hrvatske stranačke pozornice bila nazočnost dviju političkih grupacija koje su bile voljne služiti Budimpešti i dualističkom sustavu, uz uvjet da im se prepusti provedba zemaljske vlasti prema nagodbenim načelima. Nasuprot tomu, glavni magnet za oporbene glasove bila je Stranka prava s programom zagovaranja hrvatskoga državnog prava. Od njezine obnove tijekom druge polovine 1870-ih godina, nakon Kvaternikova neuspjelog Rakovičkog ustanka, stranka je poprimala oblike sve ozbiljnije političke skupine koja se kapilarno širi iz pojedinih područja banske Hrvatske u Dalmaciju, Istru te Bosnu i Hercegovinu. Njezine su vrline i mane ponajprije izvirale iz autoriteta Ante Starčevića i dijela stranačkoga vodstva koje se stalno suočavalo s problemima svake oporbe, tj. s pritiscima vladajućih čimbenika i financijskom oskudicom te sklapanjem ili odbijanjem političkih saveza s oporbenim strankama drugačijih ideoloških predznaka. Starčević je svojim djelima stekao gotovo općeprihvaćeno ime Oca domovine, ali u organizacijskom pogledu nije imao smisla za izgradnju ozbiljne stranke u duhu modernih vremena. Njegovi pogledi bili su idealno postavljeni, ali bez stvarnih mogućnosti za oživotvorenje. Bez pravoga osjećaja za svakodnevne poslove, prepustio je stvarno vođenje stranke drugima. Kad se uzme u obzir čvrsta ruka bana Dragutina Khuena-Héderváryja, koji je među Hrvatima suvereno pacificirao sve koji su pružali otpor provedbi dualističke politike, vidljivo je da pravaši tijekom druge polovice 1880-ih nisu bili dorasli vladavini autokratskoga bana s potporom cara i kralja Franje Josipa I. Pretežita većina pra-

vaša jamačno nije dugo bila svjesna da se verbalnom radikalizmu i povremenim demonstracijama ne mogu rušiti temelji tadašnjega sustava.

Teškoće u kormilarenju pravaškom stranačkom lađom stvorile su uvjete za Frankov ulazak među posrćuće Starčevićeve sljedbenike. Kao već prekaljen politički borac, bio je poželjan suradnik za konsolidaciju stranke. Pravaši su ga bez ograda primili u svoje redove, čime je otvoren put posebnoj epizodi hrvatske političke povijesti koju će pratiti izbijanje do tada neviđenih animoziteta i bogata kronika skandala. Frankovim dolaskom prišlo se preispitivanju pravaškoga programa i stranačke taktike. Na dnevni red dolazi pitanje unutarstranačkih diferencijacija i sukoba s drugim političkim skupinama oko temeljnih pitanja nacionalnog identiteta te izbora saveznika među drugim narodima Monarhije. Pravaški raskoli, u kojima se mnogo toga vrtjelo oko Franka, označili su potonuće jedne ideje. Vjerojatno nitko nije bio svjestan da će nakon stranačkoga raskola 1895. nastupiti raspoloženje koje je nudilo varljivu nadu u trijumf pravaških vrijednosti, kad se za to steknu uvjeti. No, kako je uopće došlo do nepremostivoga jaza među pravašima? Frankovo pristupanje pravašima (1890.) imalo je pozitivne učinke i nitko nije očekivao unutarnji lom. Stranačke su se financije poboljšale, tisak je ponovno dobio zamah, a Stranka prava počela je poprimati izgled ozbiljnije organizacije. Zbog svega što je učinio za stranku, Frank je bio prihvatljiv starim pravašima. No, borba za naslijeđe ostarjeloga Starčevića usmjeravala je stranačka kola u neželjenom smjeru. Postavilo se pitanje preuzimanja kormila. Pokazalo se da mnogi pravaši nisu mogli prihvatiti da taj *Homo novus*, nakon što je u velikoj mjeri ispunio zadaću organizacijskoga preustroja stranke, zauzme čelno mjesto i stvoreno je više suprotstavljenih tabora. Unutarpravaška previranja nisu bila samo boj za osobne interese; radilo se i o važnijim pitanjima, ponajprije onima koja su bila vezana uz profiliranje pravaškoga programa u kontekstu hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Premda je Frank u tim podjelama pristao uz Antu Starčevića, u velikom se pravaškom raskolu iz 1895. na početku jačom pokazala protivna strana. Činilo se da će tzv. domovinaši prevladati jer je nakon Starčevićeve smrti (1896.) sve više prevladavala ideja Frana Folnegovića o spajanju s drugim dijelovima oporbe kao jedinom funkcionalnom rješenju za obaranje khuenovštine. Isprva znatno slabija Frankova pravaška frakcija, u kojoj su se isticali Eugen Kumičić i Mile Starčević, pokazala se uskoro znatno poduzetnijom. Frank je uspio dokazati da, za razliku od domovinaške frakcije, radi više u duhu Ante Starčevića. Domovinaško krilo spojilo se sa Strossmayerovim sljedbenicima iz Neodvisne narodne stranke i tako počelo postupno napuštati pravaška izvorna politička načela.

Kada su u Zagrebu i nekim drugim dijelovima Hrvatske izbile 1902. protusrpske demonstracije, izazvane šovinističkim i rasističkim tekstom Nikole Stojanovića »Do istrage vaše ili naše«, pokazalo se da u takvoj klimi frankovački pravaši imaju najviše prostora za afirmaciju. Od toga doba Frank stvara ozbiljnu po-

litičku stranku, odlično ustrojenu i vođenu, koja postaje nezaobilazan čimbenik u političko-stranačkom životu banske Hrvatske.

Tadašnje novine voljele su citirati misli stranih državnika. Tako se pisalo da je oštromni njemački kancelar Bismarck jednom rekao kako »političar ne može stvarati okolnosti i da je dovoljno ako stvorene okolnosti umije upotrijebiti u svoje političke svrhe«. Iz tog kuta možemo promotriti i pravaške nedoumice. Snaga pravaštva izvirala je iz jačanja svijesti o vrijednostima hrvatskoga državnog prava, ali okolnosti nisu dopuštale ostvaranje samostalnosti i punu potvrdu vlastite nacije. U takvoj situaciji Frank je bio zagovornik taktike rješavanja hrvatskoga pitanja u sklopu Monarhije. Famoznim isticanjem »okvira« u pravaškom programu, koji je podrazumijevao traženje izlaza u postojećim državnim granicama, stvorena je dvojba o tome znači li to napuštanje borbe za neovisnu hrvatsku državu i pokušaj skidanja »veleizdajničkog« pečata sa stranačkoga lica. Sumnje su se javljale i zbog Frankova priznavanja zajedničkih poslova s ostalim dijelovima zajedničke države i njegovih interpretacija nekih temeljnih zakona hrvatsko-ugarskoga državnog prava te spremnosti na pregovaranje s pojedinim nositeljima vlasti u Monarhije. Sveukupno se ciljalo prikazati ga kao eksponenta režima koji svojim navodno pseudoradikalnim potezima pod plaštom hrvatskog nacionalizma služi tuđinskim interesima. Konačno, predbacivanja su se odnosila i na rodbinsko okruženje, ponajprije na članove obitelji Frank, koji su svojim međunarodnim vezama, uz nezaobilazno naglašavanje židovskog lobiranja, stupali u kontakte s pojedinim čimbenicima u Beču i Budimpešti. Sve neugodnije propitivanje rodbinskih spona još je intenzivnije nastavljeno nakon stranačkoga raskola i poslužilo je kao idealan prostor za poticanje gorljivog protužidovstva. Osobit doprinos dali su tomu upravo neki od pravaša koji će u svojoj navodnoj dosljednoj borbi za izvorna Starčevićeva načela kasnije, nakon silaska Austro-Ugarske Monarhije s povijesne pozornice, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, postati zaslužni nositelji ordena sv. Save ili zauzimati senatorska mjesta u gornjem domu jugoslavenskoga parlamenta.

Pod Frankovim vodstvom pravaši su imali još neke prepoznatljive odrednice. Primjerice, to je odnos prema muslimanima i islamu, odnosno židovima i židovstvu, upravo na Starčevićevoj odrednici da vjera ne određuje nacionalnu pripadnost (»vjera je stvar duševnosti«). Prema tim vjerskim identitetima pravaši su imali pozitivan pristup. Pogotovo u slučaju židovstva, gdje se moglo utvrditi različito podrijetlo u odnosu na ono hrvatsko, možemo odbaciti česte osude da su se »frankovci« bezuvjetno zalagali za etnicizaciju hrvatskoga nacionalnog pokreta. Riječ je o tipičnom brkanju etnije i nacije. Tu se radilo o tendenciji stvaranja politički suverenoga naroda u slobodnom građanskom društvu, tj. okupljanja različitih etniciteta, vjerskih skupina i višeslojnih kultura u jedinstvenu cjelinu. U stvari, bilo je to viđenje nacije sastavljene od zajednice ravnopravnih građana ili prelazak iz predmodernoga u moderno doba, koje je tražilo nov model društvene kohezije. Frank u saborskom govoru iz 1890. navodi da u jednoj zemlji živi

jedan narod koji tek treba ujediniti: »kulturna misija par excelens je složiti razne dielove jednog naroda u jednu cjelinu«. Gordijski čvor hrvatskoga nacionalnog pokreta nalazio se u njegovu stvarnom (Trojedna kraljevina) i zamišljenom području djelovanja (Program iz 1894.). On je naime uvelike proizlazio upravo iz etničkih kriterija i činjenice da su oni pojedinci ili veće skupine stanovništva, koji nisu pripadali hrvatskom etnosu, u znatnom dijelu prihvaćali druge nacionalne identitete s drugačijim političkim ciljevima, čime se neminovno zamrsio sadržaj hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Valja istaknuti još jednu oznaku koja je vezana uz Franka. To je pojam modernoga pravaštva, koji je prema standardnim historiografskim spoznajama bio svojevrsna devijantna pojava u odnosu na autentičnu političku misao Ante Starčevića. Bez sumnje, ideje koje je zastupao Frank nisu uvijek bile posve usklađene sa svim pogledima Oca domovine. Dapače, neke su od njih same po sebi postavljale pitanje o narušavanju kontinuiteta pravaške misli (odnosu prema vladajućoj dinastiji Habsburga i »švarcgelberskoj« orijentaciji). No, kao što je Starčević evoluirao u nekim prosudbama u odnosu na političko stanje iz 1861., kad je neposredno nakon sloma neoapsolutizma osnovao Stranku prava, tako je i Frank postupno mijenjao neka gledišta iz svoje rane faze djelovanja. U konačnici ostaje činjenica da je jedino skupina pravaša oko Franka kontinuirano i dosljedno nosila starčevićansko ime te da je u odnosu na izvorna polazišta jedina bezuvjetno zadržala odijum prema ideji jugoslavenstva. Drugim riječima, Frank nije kao sljedbenik starčevićanske političke misli pristajao na kombinacije koje su tražile oslonac na Srbiju. U odnosu prema austro-ugarskim Srbima polazio je od toga da su oni većinom vezani uz beogradske planove ostvarenja srbijanske ekspanzije na zapad. Štoviše, možda nitko drugi, nakon Starčevićeva odlaska, nije temeljitije rušio mitove o južnoslavenskoj i slavenskoj uzajamnosti od Franka. Vrlo je dobro shvaćao da zbog nemalih razlika među južnim Slavenima nema i ne može biti među njima biti političkog ili inog jedinstva. Nije pristajao da se hrvatsku stranu u sklopu južnoslavenskoga pitanja tretira kao slabiju od srpske, koja se, s obzirom na to da je imala suverenu državu, sve više nametala kao predvodnik širega »oslobođenja« južnih Slavena. Shvaćao je da rad na razaranju Monarhije u korist jugoslavenske kraljevine ne može završiti bez teških potresa i političkih poremećaja koji bi mogli zaprijetiti komadanjem hrvatskih zemalja u korist susjednih država. Zato Frank nije u ime imaginarne uzajamnosti gurao pod tepih sve razlike koje su duboko dijelile Hrvate i Srbe, makar one dovodile do sukoba. Njegove riječi iz 1907. o tome poučno govore: »Naprotiv, ako se narod odvrća od plemenitog antagonizma, ako se narodu kaže: ti si slab, ti ne možeš ništa proti jačemu — ako se narod tako podučava, onda nastane mlitavost, zavlada tromost, iz koje ga može trgnuti samo plemeniti antagonizam«.

Suprotno navedenoj negativnoj oznaci modernog pravaštva, može se pokazati i druga strana medalje. S Frankom i nekim drugim pravašima dolazi do modernizacije koja se očituje u prihvaćanju univerzalnog utjecaja moderniteta. Uz-

mimo neke primjere. Frank je prepoznao važnost socijalnog pitanja, dajući mu primjetnu pozornost u zagovaranju posebnih radničkih skupina (Hrvatska radnička stranka) i udruga (radnička pjevačka društva) koje su, dakako, bile oslobođene i na pravaštvo. Njegovi kritičari i protivnici vidjet će u tome smisljenu podvalu. Za njih je to bilo kukavičje jaje podmetnuto, uglavnom, socijaldemokratima i kršćanskim socijalima, koji su trebali biti predodređeni za rješavanje radničkog pitanja. Gubila se međutim iz vida činjenica da je prijelaz stoljeća bilo vrijeme pluralizma, kad bujaju stranke i udruge, pa nije bilo neobično da se nađe netko tko će iskoristiti prazninu i zagovarati formu tzv. nacionalnoga radništva koje se bori za socijalne i građanske reforme. Na području kulture mnogi su se pristaše moderne identificirali s «frankovačkim» političkim koncepcijama. Frank je napisao brošuru *U obranu hrvatskih umjetnika* (1898.), u kojoj se u povodu borbe Starih i Mladih stavio na stranu potonjih, odnosno na stranu zagovornika umjetničkoga pokreta secesije koji su se našli na udaru konzervativne struje. Spretanom politikom i podupiranjem brojnih umjetnika i ljudi od pera, ali i javno manje vidljivih osoba, stvarao je važna poznanstva. Oko njega su se primjerice, duže vrijeme, okupljali važni pisci (Antun Gustav Matoš, Milan Ogrizović, Fran Galović i dr.). Frank je bio suvremen i nije propuštao osluškivati nove intelektualne glasove koji su dolazili u Hrvatsku.

Svjestan razvoja modernoga društva i utjecaja moderniteta na oblikovanje politike, Frank je kao jedan od Starčevićevih nasljednika bio predvodnik pravaštva koji se uspješno prilagođavao kretanjima u Dvojnoj Monarhiji, pazeći na zaštitu hrvatskih interesa. U lažnoj dilemi rušenja ili spašavanja Monarhije, čvrsto se opredijelio za njezino očuvanje jer je držao da se hrvatska teritorijalnost može najbolje integrirati u sklopu reformirane Monarhije. Pritom nije zanemarivo ni njegovo mišljenje da je za razvoj hrvatske nacionalne zajednice bolje ostati u vezi sa srednjoeuropskim prostorom negoli lutati u imaginarnim jugoslavenskim maglama. Na tom trnovitom putu nastojao je učiniti stranku dugoročno sposobnom za preuzimanje vlasti, ističući pritom svoju dinastičnost i legitimizam. Prema njegovu mišljenju dinastija je bila prva veza po kojoj postoji već neko jedinstvo između upravno nepovezanih hrvatskih zemalja. U tom je smislu polagana nada, pokazat će se uzaludna, da će ih dinastija na legalan način ujediniti.

Frankovo ime često je bilo vezano uz koncepciju trijalističkoga preustroja Monarhije. Njemu je bilo jasno da trijalizam, tj. uspostava trećega političkog entiteta sa središtem u Zagrebu, nije bio jedino rješenje kojim bi Hrvati eventualno dobili ravnopravan položaj u Monarhiji. Shvaćao je da bi takav preustroj države izazvao nezadovoljstvo drugih naroda Monarhije, napose onih koji bi ostali izvan državnopravnih nagodbi u trijalističkom smislu. Stoga je Frank bio skloniji nekoj vrsti federalizirane Monarhije u kojoj bi Hrvatska postala jednom od saveznih država, a sastojala bi se od zemalja koje su pobrojane u pravaškom programu iz 1894. godine. Federalizacija bi zapravo na povoljniji način riješila problem jedinstva hrvatskih zemalja, jer bi bio ostvaren isti cilj kao i u trijalističkom

prijedlogu, ali bi se postigla i skladnija ravnoteža unutar čitave Monarhije, čime bi ona postala stabilnijom zajednicom naroda. Za protivnike Habsburgovaca pokušaj reformiranja Monarhije bio je još samo jedan od grijehova jer što je Monarhija bila nestabilnija, to je bilo izglednije njezino rušenje i stvaranje nove političke karte u srednjoeuropskom geopolitičkom prostoru.

Tijek povijesnih događaja pokazao je da su prepreke za provedbu stranačke taktike po Frankovoj mjeri bile previsoke. Dinastija, dvor i državni vrh(ovi) nisu pokazivali spremnost za uspostavu novih odnosa snaga u državi sve do pred sam slom Monarhije. Dapače, u nekim su slučajevima pravaši bili grubo iskorišteni od austro-ugarskih državnika i visokih vojnih časnika koji su im davali načelnu potporu, ali ne i pristup vlasti. Nepovoljan ishod svjetskoga rata i nestanak Monarhije bili su teški udarci od kojih se frankovački pravaši nisu mogli brzo oporaviti.

U poslijeratnoj novoj Europi u prvi su plan izbili drugi političari s drukčijim ciljevima i načinima ponašanja. Nakon nestanka Monarhije i osnutka Kraljevine SHS (1918.) Frankova je politička ostavština gurnuta na političke margine. Ipak, istine radi, treba istaknuti da je unatoč korjenitom političkom zaokretu u jugoslavenske vode, jedna od zagrebačkih ulica neko vrijeme nosila Frankovo ime.

Frankovo je ime unatoč slomu Monarhije još dva puta došlo do izražaja: prvi put neposredno nakon osnutka Kraljevine SHS, kad je njegov sin Ivica imao jednu od ključnih uloga u pokretanju prve političke emigracije kojoj je cilj bilo rušenje jugoslavenske kraljevine i drugi put, kad su frankovcima skupno nazivani pripadnici hrvatskoga nacionalističkog pokreta u domovini koji su ostali nepomirljivi protivnici jugoslavenske države i zagovornici oživotvorenja hrvatskoga državnog prava. Frankovo se ime veže uz dva ideologema: frankovština i ustaštvo. Prvi nastaje u svijetu zajednice naroda koji su legitimno izabrali predstavnika habsburške dinastije za svoga vladara, a drugi se javlja kao organiziran otpor diktaturi kralja Aleksandra u jugoslavenskoj monarhiji. U povijesnoj zbilji Frank je stvorio ozbiljnu i moderno ustrojenu političku stranku, koja je na izborima osvajala znatan broj glasova, ali nije nikada osvojila vlast i provodila političku moć. Ante Pavelić, osnivač ustaškog pokreta, dolazio je iz pravaške stranke koja više nije imala veći politički utjecaj. Osnutkom ustaškoga pokreta i kasnijim razvojem političkih odnosa u Europi, Pavelić je, uz odobrenje tvorca Novog poretka, dobio priliku preuzeti vlast u novostvorenoj državi. Ovdje je ipak važnije shvatiti povijesni kontekst i geopolitički prostor nastanka Frankove stranke i ustaškoga pokreta, negoli među njima tražiti dvojbene dodirne ideološke točke. Konačno, činjenica je da Frankovo ime u Nezavisnoj Državnoj Hrvatskoj nije bilo baš često spominjano jer je izgubilo privlačnost iz nimalo prozaičnih razloga, tj. utjecaja nacionalsocijalističkog rasizma.

Prigodom obilježavanja jubileja ne smije se upasti u zamku nekritičkoga glorificiranja nečije povijesne uloge. Stoga svrha ovoga osvrtu nije veličati jednog političara iz nedavne hrvatske prošlosti, nego samo iznijeti određene činjenice

koje o njemu govore najviše i najbolje. I Frank je imao svoje mane. Pisao je ideološke pamflete, sudjelovao u raznim aferama. Kao i drugi vodeći političari svog doba, dijeli odgovornost za relativno skromne uspjehe Hrvata u nagodbenoj Hrvatskoj i za to što nisu znali bolje nametnuti svoje nacionalno pitanje u Dvojnoj Monarhiji. Sve nas to međutim ne sputava da jasno kažemo kako je, prema našem sudu, Josip Frank radio iskreno na izvlačenju Hrvatske iz podređenog položaja u Monarhiji. U nekim drugim okolnostima, možda je mogao odigrati ulogu hrvatskoga Disraelija.

• *Stjepan Matković*

20. obljetnica Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar

U studenome 2011. godine Institut društvenih znanosti Ivo Pilar proslavio je 20 godina postojanja, stoga je to dobra prigoda da naše čitateljstvo podsjetimo na nastanak, organizaciju i djelatnost Instituta.

Institut je osnovan 26. studenoga 1991. odlukom Skupštine Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom Institut za primijenjena društvena istraživanja. Godine 1997. promijenio je ime u Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, koje i danas nosi. Pored središnjice u Zagrebu Institut ima područne centre u Splitu (osnovan 1992.), Puli (1992.), Osijeku (1994.), Vukovaru (2006.), Gospiću (2007.), Dubrovniku (2007.) i Varaždinu (2011.). Uslijed raznolikosti tematskih područja znanstveno-istraživačke djelatnosti u Institutu su 2007. ustrojeni funkcionalni centri. Trenutačno ih je osamnaest: Centar za arheološka istraživanja (bivši Međunarodni istraživački centar za arheologiju Brijuni — Medulin), Centar za istraživanje demokracije, dobru upravu i lokalni razvoj, Centar za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja, Centar za istraživanje javnoga mnijenja i masovnih medija, Centar za istraživanje kvalitete življenja, Centar za istraživanje međuljudskih razlika, Centar za istraživanje mira, ratnih sukoba i terorizma, Centar za istraživanje obitelji, djece i mladih, Centar za istraživanje poduzetništva, Centar za istraživanje socijalnog identiteta i socijalnih devijacija, Centar za istraživanje znanja, obrazovanja i ljudskog kapitala, Centar za istraživanje života i djela dr. Ive Pilara, Centar za kulturne studije, Centar za populacijske studije, Centar za religijske studije, Centar za urbane i ruralne studije, Centar za urbanu i lokalnu povijest. (O funkcionalnim centrima opširnije vidjeti na <http://www.pilar.hr>.) Iz navedenog je vidljivo da se Institut od početka razvijao kao multidisciplinarna i interdisciplinarna ustanova što potkrepljuje i činjenica da je u njemu zaposleno više od stotinu znanstvenika i znanstvenih novaka, koji profesionalno djeluju u 16 znanstvenih polja.

Jedna od temeljnih odrednica, odnosno misija znanstvene djelatnosti Instituta jest provedba znanstvenih programa i projekata kako onih u okviru Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, tako i onih za treće naručitelje iz Hrvatske i inozemstva, koji su usklađeni s nacionalnim prioritetima, prioritetima Europske unije i milenijskim ciljevima Ujedinjenih naroda. U dvadeset godina u Institutu je provedeno dvjestotinjak projekata iz različitih tematskih područja. Većina projekata imala je strateški nacionalni karakter, dok je manji broj (oko 10%) ostvaren u suradnji s međunarodnim institucijama. Potrebno je spomenuti i dugogodišnju suradnju s međunarodnim institucijama u provedbi projekata do

razine sedmog okvira Eu-a, a trenutačno Institut je uključen u provedbu dva takva projekta (o međunarodnim projektima vidjeti na mrežnim stranicama).

Rezultati znanstvenih istraživanja na projektima koji se provode u Institutu objavljeni su u znanstvenim i stručnim publikacijama u Hrvatskoj i inozemstvu, ali i u raznim izdanjima Instituta. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar izdaje tri časopisa: *Društvena istraživanja* (objavljeno 114 brojeva), *Pilar* (objavljeno 12 brojeva) i *Histria Antiqua* (objavljen 21 svezak). Osim časopisa, Institut izdaje monografska djela u četiri nakladničke biblioteke. U biblioteci Zbornici do sada je objavljeno 39 zbornika radova sa znanstvenih i stručnih skupova koje je (su)organizirao Institut. U biblioteci Studije objavljeno je ukupno 14 studija u autorstvu i koautorstvu djelatnika Instituta. Biblioteka Acta Instituti objavila je *Bibliografiju zaposlenika Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u razdoblju 1992.—2005.* i *Bibliografiju Pilar 2: 1992.—2010.* Funkcionalni centri objavljuju rezultate svojih istraživanja u vlastitim bibliotekama. Do sada je u njima objavljeno 8 monografskih djela. Osim navedenih biblioteka u zasebnoj nakladničkoj cjelini, Posebnim izdanjima, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar objavio je tri publikacije te u suradnji s drugim izdavačima 18 monografskih djela.

Pored publiciranja rezultata znanstvenih istraživanja, Institut predstavlja svoju djelatnost i putem organizacije različitih znanstvenih i stručnih skupova kao i okruglih stolova te tribina. Od skupova izdvajamo »Vukovar '91« i »Annales Pilar«, koji se održavaju svake godine.

Od početka postojanja Institut je organizirao knjižnicu i dokumentacijski arhiv u kojima se čuvaju empirijska građa, odnosno podatci dobiveni istraživanjem.

U Institutu se usporedno s istraživačkom razvijala i nastavna djelatnost. Znanstvenici Instituta sudjeluju u visokoškolskoj nastavi na gotovo svim sveučilištima u Hrvatskoj i na taj način prenose rezultate istraživanja u nastavni proces.

Na kraju treba posebno naglasiti da je od 1996. do danas dvadeset i troje znanstvenika i znanstvenih novaka dobilo važne nagrade i priznanja za znanstveno-istraživački doprinos. Riječ je o 11 godišnjih nagrada za znanost, jednoj godišnjoj državnoj nagradi za popularizaciju znanosti, trima godišnjim nagradama za znanstvene novake te tri odlikovanja Reda Danice hrvatske s likom Rudera Boškovića, kao i pet nagrada za doprinos na različitim znanstvenim područjima.

Dosadašnja postignuća Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar pouzdan su jamac da će njegovi djelatnici i suradnici i ubuduće postizati zapažene znanstveno-istraživačke rezultate kako u Hrvatskoj tako i u širem europskom okruženju.

• Ivana Žebec Šilj

OCJENE I PRIKAZI

Vladimir P. Goss, *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.—1200. Pogled s jugoistoka*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., 291 str.

Redoviti profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Sveučilišta u Rijeci, Vladimir Peter Goss objavio je u svibnju 2010. godine svoju petu samostalnu knjigu pod naslovom *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800.—1200. Pogled s jugoistoka*. Već samim naslovom knjiga poziva na čitanje, a od prve do posljednje stranice može se uživati ne samo u vrlo duhovitim osobnim sjećanjima i promišljanjima, nego i znanstveno utemeljenim argumentima i odgovorima na brojna postavljena istraživačka pitanja. Kako autor najavljuje u kratkom uvodnom poglavlju (*«Umjetnički oblici»*, str. 7-18), njegova *«razmišljanja u ovoj knjizi pokatkad skreću u udžbeničku pa i ispovjednu prozu»*, a u nizu onih koji su utjecali na njegov istraživački rad, najtoplije se sjeća profesora Andre Mohorovičića s Arhitektonskog fakulteta (*«kojeg sam kao četrnaestogodišnjak, zajedno s majkom, tada mladom asistenticom tog fakulteta, pratio na istraživačkom putovanju po Istri»*) i Milana Preloga s Filozofskog fakulteta (*kojeg sam «pokušao služiti što sam bolje mogao kao njegov demonstrator; bio je to najčasniji posao koji sam ikad imao»*). Oba su profesora formirala čitav niz danas aktivnih i uglednih hrvatskih povjesničara umjetnosti. Sudeći prema duhovitoj zahvali koja pršti od samokritičnosti, u znanstvenoj je karijeri Vladimira Gossa važnu ulogu nesumnjivo imao i profesor Robert G. Calkins s Odsjeka za povijest umjetnosti na Sveučilištu Cornell (*«koji je riskirao dajući punu stipendiju klincu bez prebite pare u džepu iz neke komunističke zemlje u jugoistočnoj Europi, ili, još gore, iz nekakve pokrajine, što li, koja se na užasno frustrirajući način, i*

naizgled bez ikakvih izgleda na uspjeh, pokušavala pretvoriti u državu... iskreno cijelim njegovu spremnost na to da mi dopusti izraditi doktorat na temu predromaničke arhitekture tog ne-naroda i ne-države», str. 17). Polazeći od njega kao stručnjaka za gotičku minijaturu, razvio je svoje viđenje hrvatskih predromaničkih westwerka (zapadnog masiva) 9. stoljeća koje su graditelji nerijetko gradili kao mauzolej i galeriju za najviši društveni sloj — vladara i njegove najbliže suradnike. Njih je maestralno, s različnim i detaljnim analizama na primjerima crkava Sv. Spasa na vrelu Cetine, Sv. Cecilije u Biskupiji kod Knina i crkve u Žažviću, te nekoliko kasnijih primjera poput Sv. Lovre u Zadru, crkve u Ošlju, Sv. Petra i Mojsija u Solinu, itd. (str. 69, bilj. 118) obradio u drugom poglavlju knjige. Zahvaljujući smislu za uočavanje najsitnijih detalja, o najzanimljivijoj crkvi iz ove skupine — troapsidalnoj crkvi Sv. Cecilije, s troapsidalnim svetištem, dvokatnim, trodijelnim westwerkom na zapadu, i tornjem ispred njega te otvorenim trijemom i kapelicom s polukružnom apsidom uz južnu fasadu — doznajemo da je podignuta nabrzinu: *«Tlo se čak nije potpuno izravnavalo. Vjerujem da se započelo na jugoistočnom uglu, gdje zaobljeni potpornjak okomito naliježe na zid, odnosno računa samo s pritiskom svoda apside. No u času kad se stiglo do sjeveroistočnog ugla, koncepcija se mijenja. Tu kontrafor naliježe dijagonalno, pokazujući da je graditelj odlučio presvoditi čitavu crkvu. Možda se uključio novi, smioniji arhitekt. Nastavilo se sa zidanjem sjevernog zida do današnje treće podupore, i tada se ubacilo još jednu, nevezanu na zid, koja odgovara istočnom paru nosača. Na jugu je zid možda već bio dovršen i dalje od treće podupore, i kad se odlučilo da se crkva presvodi, dodane su dvije podupore (druga i treća s istoka), koje nisu organski vezane za zid. No uskoro je od arhitekta zatraženo*

da podigne bočni trijem, pa se odustalo od ostalih kontrafora. Zidanje trećeg potpornjaka prekinuto je i uzidan je u apsidu bočne kapele. Westwerk i toranj podignuti su ipak prije bočnog trijema jer se zapadni zid trijema oslanja na važni potporanj koji se naslanja na zid između westwerka i lađe. Ulomci pletera pokazuju iznimno majstorstvo i jedinstvo stila, potvrđujući da je crkva podignuta u kratkom roku. Skulptura se može datirati u 9. stoljeće" (str. 60-61).

Tijekom četiri desetljeća istraživačkog djelovanja na području predromaničke i romaničke arhitekture Vladimir P. Goss objavio je više od sedamdeset radova u inozemnim i domaćim uglednim znanstvenim i stručnim časopisima, svojim izlaganjima sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima diljem svijeta, a kao suautor ili urednik objavio je još pet knjiga. Neke od svojih znanstvenih radova uklopio je u ovu monografiju o četiri stoljeća važna za formiranje zapadnoeuropske umjetnosti. Knjigu je zamislio kao »sažetak triju područja istraživanja kojima sam se bavio, a to su predromanička arhitektura, romanička skulptura i ranija srednjovjekovna umjetnost pannoniskog prostora« (str. 15). Ona predstavlja svojevrsnu povijest predromanike, romaničke i rane gotike — s osvrtom na sva područja likovnosti, dakle, arhitekture, skulpture i slikarstva, iz kuta osobe koja se pretežno bavila umjetnošću središnjeg Mediterana i srednjoistočne Europe. Originalnost je ove knjige u rušenju već ustaljenog »zapadnocentričnog« pogleda na europsku srednjovjekovnu umjetnost i arhitekturu, temeljenog gotovo isključivo na primjerima iz zapadnoeuropskih zemalja. Svima nama koji se bavimo srednjovjekovnim razdobljem bolno istinito zvuči njegova tvrdnja kako »mi, Skandinavci, Germani, Slaveni, Mađari, možemo pisati tone i tone knjiga i članaka, objavljivati tomove materijala, govoriti na skupovima, no kad se pojavi 'velika

knjiga', europski se srednji vijek i njegova umjetnost svodi na trokut Pariz — Venecija — Compostella, a istočna mu je granica Rajna, gornji Dunav i zapadna obala Jadrana. To čak više i nije pitanje jezika, jer danas je gotovo sve važno objavljeno i izgovoreno na nekom od svjetskih jezika. Radi se o intelektualnoj inerciji, o skrivanju u materijalu koji je najbolje poznat i za koji postoje ustaljene norme razmatranja.« Takav pristup doveo je do toga da su važna umjetnička ostvarenja nastala izvan granica zapadnoga svijeta jednostavno izostavljena, a romaničko se razdoblje gotovo nikad nije ni sagledavalo kao cjelina nego kao deformacija poznatih i vrijednih svjetskih autora i knjiga. Potaknut takvim stanjem u suvremenoj povijesti umjetnosti autor je odlučio napisati knjigu o razdoblju između 800. i 1200. godine s gledišta »autsajdera«, u kojoj će razmotriti neke univerzalne stilove i teme zapadnoeuropske kulture, zapadnog kršćanstva, koji su jednako važne za našu srednjoistočnu periferiju. Jer, »koncept i protežnost Europe varirale su tijekom tih četiriju stoljeća, no Europa od 800. do 1200. bila je svakako veća nego što se to obično prikazuje, a zajedničke crte bile su jače od različitosti. Pripadnik civiliziranog društva s Britanskog otočja ne razlikuje se osobito u načinu razmišljanja kad naručuje gradnju crkve, od svog ekvivalenta u Skandinaviji, Karpatskoj kotlini, na Baltiku ili Iberijskom poluotoku. Zajednička im je zapadnokršćanska vjera, »feudalno« društvo, latinski jezik; duhovno, velikom su većinom papini podanici, politički (barem u načelu), carevi. Sanjali su o vlastitim brdima, rijekama, šumama; no obris tih snova temeljili su se na zajedničkom kulturnom iskustvu« (str. 16). U Europi bez granica pogled s jugoistoka svakako je dobrodošla novost koju treba uvažiti kako bismo bolje razumjeli i cjelokupnu srednjovjekovnu europsku kulturu.

Prvo poglavlje (str.19-99), *Jugoistočna granica karolinške arhitekture*, počinje uvodnim razmatranjem o »starom svijetu klasičnih oblika koji se srozavao u smislu tehnike i vještine izrade«, neuspjehom posljednjem pokušaju obnove jedinstvenog Carstva za Justinijanove rekonkviste, koji na Zapadu označava početak dugotrajnog procesa borbe mediteranske civilizacije za opstanak. U nekim je dijelovima Europe borba potrajala do duboko u 11. stoljeće. Opstanak mediteranske civilizacije ovisio je o vjerskom i kulturnom obraćenju novih stanovnika Zapadne Europe — prije svega germanskih naroda, ali i slavenskih i azijskih, koji joj donose svoju, nomadsku kulturu. Na Božić 800. godine u rimskoj su bazilici Svetoga Petra krunidbom franačkog poglavara Karla za rimskoga cara franački barbari »promaknuti u Rimljane«, a obnovljeno carstvo nije bilo ni ono Augusta ili Trajana, niti Konstantina. Bio bi to mogući kraj ranoga srednjeg vijeka i početak predromanike. I u tom se kontekstu autor prisjetio zanimljive anegdote sa samog početka svoje karijere kada je prebiraio dijapozitive za prilično rijetko predavanje o predromanici profesora Preloga (doktorirao je upravo na predromaničkoj arhitekturi Dalmacije!), koji je rekao kako »nema europskog medievista koji nešto vrijedi, a da se nije prije okušao u predromanici«, što sigurno daje dodatnu čar i pobuđuje snažnije zanimanje za temu. Postavio je i pitanja o barbarskoj kulturi i umjetnosti u Europi 6., 7. ili 8. stoljeća, njihovim gradovima i temama, ali i o neriješenim dvojicama, poput one — postoji li uopće predromanički stil u arhitekturi? (str. 30).

Rimska je Dalmacija — svedena na nekoliko utvrđenih gradova i otoka, ali zahvaljujući osloncu u Carigradu preživjela barbarske provale, nastavila živjeti u opsadnom stanju do pokrštenja pristiglih Hrvata koje se u načelu dovršava u 9. stoljeću. Na

stranicama tog poglavlja naći ćemo korisne podatke s tlocrtima i slikama, detaljne analize vanjskoga i unutrašnjeg prostora brojnih crkvenih građevina od 6. do 12. stoljeća, od Sv. Donata u Zadru iz sredine 8. stoljeća, Sv. Andrije de Fenestris iz Splita; Sv. Petra u Priku kod Omiša; Sv. Marije i Stjepana na Otoku u Solinu; Sv. Spasa na Cetini; Sv. Šimuna u Guranu; Sv. Ivana u Biogradu; Sv. Petra i Mojsija u Solinu; Sv. Petra u Supetarskoj Drazu na Rabu; Sv. Marije i Sv. Križa u Ninu, sv. Nikole kraj Nina; Sv. Martina u Sv. Lovreču Pazenatičkom; Sv. Jurja u Rovanskoj; Sv. Marije, Sv. Krševana i Sv. Lovre u Zadru; Sv. Duha na Gojlu u Slavoniji; Sv. Foske u Žminju i Peroju, Sv. Marije na Mljetu. S jednakom pozornošću autor analizira njima najslbližije građevine diljem mediteranskog prostora i Zapadne Europe: od crkve sv. Hripsime u Armeniji, preko Sv. Rikarija u Centuli, Sv. Mihovila u Hildesheimu, San Salvatore u Capo di Ponte u Lombardiji, Conque, Notre-Dame du Port u Clermont-Ferrandu; Sv. Marije de Naranco u Oviedu; Sv. Sernine u Toulouseu; Sv. Fonta u Périgueuxu; palatinske ka-

pele u Aachenu do katedrale u Molfetti, Angoulêmeu, Cahorsu. Pored onih primjera koji potvrđuju karakteristične kriterije nekog stila, autor nailazi i na primjere kojima je u razvoju oblika teško utvrditi pripadaju li romanici ili gotici, pa ih ostavlja neriješenima kao poticaju za neka buduća promišljanja.

Na primjeru velikog otkrića na lokalitetu Lobor nastanjenom od brončanog doba, gdje su otkriveni ostaci velike rano-kršćanske bazilike s krstionicom, prostrana predromanička crkva 9. stoljeća s westwerkom i bogatim nalazom pleterne skulpture te tragovi drvene crkve karolinškog razdoblja, razgrađuje i mit kako su sve romaničke crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj bile od drva. Zaključuje kako su čak i u Turobolju, srcu drvene arhitekture, srednjovjekovne župne crkve bile od trajnog materijala, a zamijenjene su drvenima tek nakon što su Turci tijekom provala u 16. i 17. stoljeću porušili srednjovjekovni sloj (str. 84-85).

I u uvodu drugog poglavlja (str. 101-155) *Romanička skulptura kao javni medij* autor se podsjeća na vrijeme koje je proteklo od obrane doktorske disertacije u svibnju 1972. godine, pisanja molbi za posao, poziva sa Sveučilišta u Michiganu kako bi razjasnio zanimanje za ovu temu. Osobitu je pozornost, potpuno razumljivo s obzirom na njihov jedinstven doprinos skulpturi na početku 13. stoljeća, posvetio majstoru Radovanu, autoru portala trogirске katedrale Sv. Lovre, nastojeći rekonstruirati i njegov životni put, »peregrinatio«, od Parme oko 1200. do Trogira 1240. godine te Andriji Buvini, autoru vratnica od orahova drveta splitske katedrale iz 1214. godine s prikazima 28 prizora iz Kristova života. Radovanova sposobnost prilagođavanja složenog ikonografskog programa polukružnom polju lunete portala dala mu je i poticaj da se pozabavi ostrim borbama Katolič-

ke crkve protiv heretičkih strujanja koji su doslovce iscrpili Splitsku nadbiskupiju (a nadbiskup Bernard se s herezom borio riječju i mačem), no i u Buvininim je vratnicama prepoznao javni, antiheretički vid.

Zanimljiva je i rasprava o zvoniku splitske katedrale, opisi crkava u St. Gilles-du-Gardu, Vézelayu i Leonu, katedrale u Cahorsu, Périgueuxu, Angoulêmeu, Chartresu, Parmi i Modeni te razmišljanja o ulozi reformnih papa i njihovih odanih saveznika tijekom druge polovice 11. i 12. stoljeća, drugoj križarskoj vojni, koja je 1147.—1148. prošla i Ugarskom i istočnom Slavonijom.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno *Pannonia Romanica* (str. 157-221), možda je i najvažnije. Razmotrivši ponajprije tisućljetnu granicu između Hrvatske i Slovenije na rijeci Sutli, koja je tijekom tisuću godina bila i granica između Svetoga Rimskog Carstva i druge moćne državne tvorevine, zemalja krune Sv. Stjepana, odnosno Habsburške Monarhije od 1526. godine, zaključuje kako nikada nitko nije prepoznao vrijednost toga staroga kulturnog pejzaža nastanjenog od pamtivistika. Goss već u uvodu ovom poglavlju demantira i mit o potpunom uništavanju kontinentalne romanike provalom Tatara 1241.—1242. godine i tijekom tri stoljeća turskog ratovanja. U kratkom četvrtom potpoglavlju naslovljenom »Kako prepoznati romaničku crkvu?« otkriva na primjeru župne crkve u Markuševcu ispod Medvednice kako se romaničke zgrade ne kriju samo pod zemljom, nego stoje potpune, do kraja, ali nisu prepoznate. Tu je, naime, nakon skidanja žbuke s »baroknog« broda, otkriven romanički prozor; guljenje žbuke u Sv. Mariji Magdaleni u Čazmi dovelo je do kapitalnog otkrića u arhitekturi 13. stoljeća, a romanički se prozor krio i na južnom zidu Sv. Marka u Zagrebu! Posebnu je pozornost posvetio i Čazmi, novom gradu koji je oko 1230. godine osnovao biskup Stjepan, mjestu u kojem je bilo udobno živjeti i ra-

điti, s potrebnim crkvama, palačama kanonika, biskupa, hercega, fortifikacijama, dominikanskom crkvom Sv. Marije Magdalene koja je svakako postojala i prije Tatarske provale (prema svjedočenju Tome Arhidakona, u njoj je, nakon bitke na Šaju, pokopan herceg Koloman!). Golema zapadna rozeta bliska je onoj na južnom kraku zapadnog transepta u njemačkom Bambergu. Majstori iz čazmanske radionice djelovali su i na Medvedgradu, kako jasno pokazuju uporaba opeke, profilacije i arhitektonska dekoracija!

Sljede dva zaključna poglavlja, prvo naslovljeno *Veliki lanac, izgubljena karika i pokoja pouka* (str. 223-248), u kojemu donosi prikaze hrvatskih i stranih zvonika te drugo, naslovljeno *Zaključak: granice povijesti umjetnosti u Europi bez granica* (str. 249-251), u kojemu donosi vrlo važnu poruku kako »moramo naučiti što bolje proučavati, ocijeniti i zaštititi umjetničku baštinu čovječanstva«.

Ova vrlo zanimljiva knjiga završava iznimno opširnim popisom literature, koji govori o autorovoj velikoj erudiciji (str. 253-272), podacima o ilustracijama (str. 273-278) te kazalom (str. 279-289) i bilješkom o autoru (str. 291). Upravo su grafički predlošci, među kojima treba istaknuti čitav niz crteža koje je izradila akademska slikarica Karina Sladović, te nacрте pojedinih građevina koji su kvalitetno i funkcionalno upotpunili autorova tekstualna obrazloženja.

Kao zaključak ponovno citiram misli Vladimira Gossa: »Korpus hrvatske arhitekture u razdoblju između 800. i 1200. godine pokazuje suživot raznih struja i protustruja, koje sve treba pažljivo proučavati kako bismo stekli što istinitiju sliku. A što se odnosi na Hrvatsku, vrijedi i za druge dijelove Europe. U tome leži potvrdnička vrijednost pogleda s jugoistoka« (str. 63). i »Usudio bih se ustvrditi da se pogled s jugoistoka na če-

tiri stoljeća europske umjetnosti pokazao korisnim. Smjesta dodajem da bi isto tako koristan bio i pogled sa sjeveroistoka, sjeverozapada ili jugozapada. Pogledi s »ruba Europe« pokazuju da koncept ruba nije prihvatljiv, jer su ti »rubovi« sastavni dio matice Europe s kojom dijele istu vjeru, isti društveni poredak, istu vjersku i političku strukturu zasnovanu na papi i caru (jer, nisu li, u biti, svi vladari podložni caru?), isti jezik službene komunikacije — latinski, istu kulturu i, kao što pokazuje proučavanje »rubova«, istu »romaničku« umjetnost. Naravno, u svemu postoje mjesni akcenti i varijante, no isto vrijedi i za »središte«.

• Jadranka Neralić

Hrvojka Mihanović-Salopek i
Vinicije B. Lupis, *Željezni duh:
Prinos Jakete Palmotića
Dionorića hrvatskoj književnoj
baštini*, Institut društvenih
znanosti Ivo Pilar, Područni cen-
tar Dubrovnik, Zagreb —
Dubrovnik, 2010., 474 str.

Točnije nasloviti knjigu o Jaketu Palmotiću nije bilo moguće. Taj idealan Dubrovčanin proživio je stvari najteže svakome čovjeku: smrt najbližih. To ga međutim ne čini posebnim onoliko koliko ono što je učinio u kontekstu i nakon osobne tragedije. Ukratko: u velikom potresu što je u jutarnjim satima 6. travnja 1667. zivio Dubrovnik u crno, gotovo ga uništivši ne samo fizički nego i geopolitički, Jaketa Palmotiće izgubio je ženu i djecu, o čemu govori njegov najpoznatiji ep, *Dubrovnik ponovljen*, u kome glavni junak, auktorov alter ego, pripovijeda o strašnim prizorima zatrpane supruge i četvero djece. Bez obzira na vlastitu tragediju, a pomišljao je u trenutcima najcrnjega očaja i samome sebi oduzeti život, vrlo brzo uključio se u napore saniranja posljedica katastrofe i spašavanja države. Prema odluci Senata uputio se s Nikolicom Bunićem u osjetljivu diplomatsku misiju na Portu, a potom je pregovarao i s pašom Kara Mustafom čiji su apetiti spram dubrovačke imovine rasli sukladno oslabljenu položaju Grada.

Takva čovjeka i književna pregaoca poduhvatili su se stručnoj i kulturnoj javnosti prikazati auktori neupitna znanstvena ugleda i kapaciteta. Tome znanstvenome dvojcu, inače, nije prvi put da našu baštinu obogaćuju važnim znanstvenim priložima. Godine 2009. objavili su izvršnu knjigu *Doprinos Petra Kanavelića hrvatskoj pasionskoj baštini* te se njihova suradnja na najbolji mogući način već institucionalizirala.

Dok se u prvoj knjizi obrađivao uglavnom samo jedan aspekt književnopovijesna tijeka, ova je monografski zahvatila jednoga književnog stvaratelja i njegovo doba prilazeći svome materijalnom predmetu književnopovijesno, komparativistički, opće i politički povijesno, genealoški, filološki, recepcijski.

Sukladno stručnim predilekcijama podijelili su auktori građu na sljedeća poglavlja: *Prilog poznavanju roda Palmotića i životopis Jakete Palmotića Dionorića* (?—1680.) (V. B. Lupis), *O rodu Jakete Palmotića* (V. B. Lupis), *Politički životopis Jakete Palmotića Dionorića* (V. B. Lupis), *Jaketa Palmotiće Dionorić između diplomatskih dužnosti i književnosti* (H. Mihanović-Salopek), *Jaketa Palmotiće Dionorić u okviru europske i dubrovačke barokne neoantičke tragedije i melodrame* (H. Mihanović-Salopek), *Raznolika lica dubrovačkih Didona* (H. Mihanović-Salopek), *Specifičnosti Didone Jakete Palmotića Dionorića*, *Jaketa Palmotiće Dionorić u svjetlu filološke recepcije* (H. Mihanović-Salopek), *Likovna baština Dubrovnika Palmotićeve doba* (V. B. Lupis), *Opis i porijeklo Didone* (H. Mihanović-Salopek i V. B. Lupis), *Prijepisi Palmotićeve Didone* (H. Mihanović-Salopek i V. B. Lupis). Slijedi zajednički izrađena *Bibliografija*, podijeljena na popis izdanja djela Jakete Palmotića Dionorića i važniju literaturu o njemu. Tri priloga na kraju knjige s književnopovijesnoga stajališta osobito su vrijedna. Najprije je priložen prijepis/transkripcija teksta *Didone*, potom preslika izvornika teksta *Didone* te prevedeni ulomak *Diplomatskog izvješća Jakete Palmotića*.

Prva tri poglavlja, imajući prvenstveno opću historiografsku problematiku za materijalni, a historiografsko genealoški, povijesno politički i biografski uvid u građu za formalni predmet, pripala su peru Vicija B. Lupisa, povjesnika, arheologa i povjesnika umjetnosti. Prvo, usuprot naslovu, daje kra-

tak i dinamičan povijesni oris muževa koji su povijesno konfigurirali taj rod, ne i samoga Jakete. U drugome upoznajemo užu obitelj piščevu, istraženu vrlo temeljito, usprkos škrtim biografskim podacima razasutima u fragmentarno sačuvanim arhivajama. Zanimljivo, iscrpno, brojnim arhivskim podacima fundirano jest treće u nizu poglavlje u kome do u detalje doznajemo ono po čemu je Jaketa Palmotiće bio važna figura dubrovačke javne scene. Ocrtan je živim bojama zanimljiv, dobro obaviješten, pronicav čovjek oštra duha, precizne prosudbe, odmjerena suda, riječju, ogledni lik gotovo savršena diplomata. Auktor je minuciozno istraživanjem ušao u trag i svim Jaketinim društvenim vezama, rasteru koji određuje čovjeka čovjekom, potvrđujući njegovo mjesto u povijesti, dimenziji kojom se uzdižemo iz mraka prolazne pojedinosti do snage osobnosti kao modela i paradigme.

Korak dalje od izvršnih uvodnih razmatranja, prema književnome polju djelovanja, jest poglavlje o osobnosti javnoga djelatnika ali i književnika iz pera Hrvojke Mihanović-Salopek. Ukratko je prikazan poznati ep *Dubrovnik ponovljen*, zanimljiv, kako se ističe i na ovome mjestu, književnopovijesno sa snažna prodora povijesnog realiteta u književno djelo. Potom slijedi nagovještaj o drami *Didone*, mladalačkome uratku izvedenu 6. veljače 1646., koja je, kao što je poznato, ostala u sjeni poznatijega, spomenutoga epa. Podsjeća nas auktorica i na pjesme prigodnice te na izgubljeni dio pjesničkoga opusa Palmotićeve o kome znamo iz svjedočanstava Serafina Crijevića i Ivana Kaznačića.

U narednom je poglavlju Hrvojka Mihanović-Salopek svoju pozornost intenzivno usmjerila Dionorićevoj *Didoni*. Na temelju vrlo široka izbora stručne literature, rekonstruirala auktorica Palmotićevo udio u libretistički zasnovanoj dramaturgiji, rekapitulirav-

ši razvojne tijekove toga, u starijoj hrvatskoj književnosti i kazalištu, dramskoga genrea specifična po tome što su hrvatski dramski auktori toga doba talijansku libretistiku percipirali prvenstveno literarno dramaturgijski. Naredno poglavlje posvetila je znanstvenica hrvatskoj recepciji vergilijanskog lika i motiva, aplicirana u naslovima *La Didone*, dramatiziranoj sceni iz melodrame Stjepana Zanovača objelodanjenom na talijanskome, rukopisnim prijevodom *Didone* vezanima uz epsko pjesništvo Luke Mihova Bunića i Đure Hidže i rukopisu drame *Didone* Ivana Franatice Sorkočevića, da bi se u poglavlju koje slijedi intenzivno posvetila toimenom Palmotićevoj melodrami, opisujući je u svim filološki relevantnim aspektima. Jednako minuciozno prikazala je u zasebnome poglavlju recepcijske aspekte književnopovijesne pojave Jakete Palmotića Dionorića.

Pristupajući povijesnoj osobi kao sveobuhvatno dimenzioniranoj pojavi, poduzeli su auktori opsežno istraživanje svih kulturnih razina. U tom je pravcu usmjere-

no i poglavlje o likovnoj baštini Dubrovnika Palmotićeva doba u kome sinhrono upoznajemo Jaketu i njegov povijesni i životni kontekst. U zahvatima oboje autora biografija je dobar povod ne samo za proširivanje znanja nego i za dokumentiranu pripovijest o dobu, političkim, društvenim i kulturnim prilikama. Materijalna ostavština vremena tako postaje svojevrstan tekst, svjedočanstvo o ljudskoj sudbini i duhu doba u kome se oblikovala. Takav se pristup u tradicionalnom nazivlju karakterizirao multidisciplinarnim i ništa ne smeta da ga i ovdje tako imenujemo, osim što nam je priponenuti kako je tradicionalni metodološki instrumentarij oplemenjen elementima historiografske naracije, ali i iskustvom neo-historističkih autora i načina mišljenja. To autorski dvojac nipošto nije omelo da, uza sve navedene metodološke rukavce, urone u realije do najmanjih sitnica, otkrivajući ne samo da arhiv može biti daleko zanimljiviji od predodžbe o hrpama zaprašenih papira, nego i da arhivski svesci znalčevu oku mogu biti izvor napete i korisne priče. O mukotrpu uranjanju u svijet papira koji nam jedini čuvaju prošlost svjedoče i zadnja dva poglavlja, gdje su se udružena pera oboje znanstvenika najprije poduhvatila minuciozna tekstološkoga istraživanja te objedinjavanja svih bibliografskih podataka važnih za predmet knjige.

Zahvaljujući iznimnom maru, vrhunskoj stručnoj obaviještenosti i interpretacijskoj darovitosti autora, dobili smo sveobuhvatan snimak lika i doba Jakete Palmotića Dionorića, bitan i kao književnopovijesni uradak i kao kulturnopovijesna studija, ali iznad svega važan u ocrtavanju dramatičnoga, tragična i sudbonosna vremena dubrovačke povijesti. Prvi put orisan je i junački lik čovjeka dostojna onoga natpisa ispod kojega je toliko puta u životu ulazio u vijećnicu Dvora: *Obliti privatorum, publica curate*. U situaciji smo čitajući Palmotićevo

diplomatsko izvješće (ulomak) shvatiti što znači vještina diplomata, osebujan spoj psihološke analize i političkih prosudbi. Također, u situaciji smo shvatiti ne samo značenje domoljublja nego i važnost sustava koji počiva na zajednici, na skupnovlasti, u kome je društveno dobro gotovo potpuno potisnulo privatne interese. Ujedno, u prilici smo naslutiti po čemu je to Dubrovnik kao državni organizam bio toliko poseban i kako od njega možemo i trebamo naučiti neke elementarne društvene i političke vještine prijeko nam potrebne upravo danas. U krajnjoj liniji, možemo se podsjetiti da baština nije samo restaurirana dekoracija, nego prvenstveno kapital čija glavnica ovisi o mudrosti nas samih. Niz povijesnih priloga, obilje vrhunskoga likovnog materijala samu knjigu ujedno čini vrhunskim artefaktom, a doba i likove koje tretira prezentira na dojmljiv, stručno kvalitetan i općinstvu iznimno zanimljiv način. Dubrovački centar Instituta Pilar očito i ovim naslovom nagovješćuje novu stranicu u izučavanju bitnog dijela nacionalne povijesti.

• Antun Pavešković

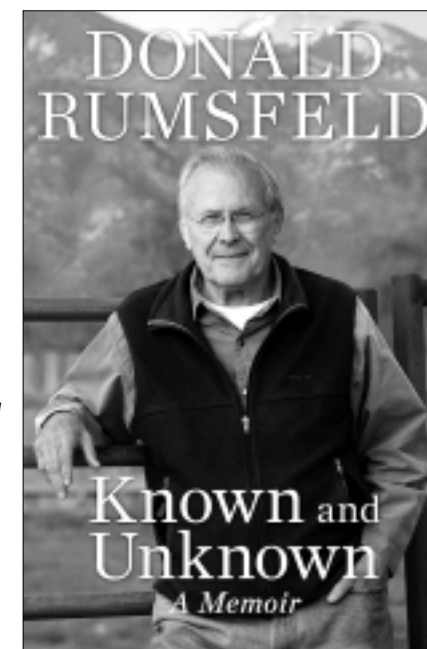
Donald Rumsfeld, *Known and Unknown: A memoir, Sentinel HC, 2011., 832 str.*

Donald Rumsfeld, američki političar koji će ostati upamćen ponajprije po posljednjoj dužnosti, dužnosti ministra obrane u administraciji predsjednika Georgea W. Busha, objavio je nakon polustoljetne političke karijere knjigu sjećanja. U politiku je ušao u doba predsjednika Eisenhowera, a sa trideset godina osvojio je mjesto u Predstavničkom domu Kongresa kao najmlađi zastupnik u tome tijelu. U doba demokrata, predsjednika Kennedyja i Johnsona, bio je republikanski kongresnik, a za Nixonova i Fordova mandata obnašao je ključne kabinetske položaje u njihovim administracijama. Donald Rumsfeld bit će zapamćen i kao najmlađi (13. po redu) i najstariji (21. po redu) američki ministar obrane u ukupno dva mandata što ga, nakon Roberta McNamare, čini najdugovječnijim ministrom obrane SAD-a.

Posljednji mandat na tom položaju, od 2001. do 2006. godine, izazvao je najviše kontroverzija. Na dužnost je naime došao s punih šezdeset osam godina, devet mjeseci prije 11. rujna. Idejni sukreator američkog odgovora u obliku vojne intervencije u Afganistanu, a potom i u Iraku, bio je dobrim dijelom i Rumsfeld. Iako se u knjizi prisjeća i razdoblja prije 2001. godine, ona je posvećena prvenstveno okolnostima i posljedicama njegova djelovanja na mjestu ministra obrane George W. Busha.

Memoari Donalda Rumsfelda počinju objašnjenjem naslova knjige, *Known and Unknown*. Naime, upitan na jednoj konferenciji za novinstvo postoje li poveznice između Sadama Huseina i terorista koji se nastoje domoći oružja za masovno uništenje, odgovorio je: »Izvještaji koji govore da se nešto nije dogodilo oduvijek su bili zanimljivi, jer kao što znamo, postoje 'known

knowns' [poznate poznanice]; stvari koje znamo da znamo. Također znamo da postoje i 'known unknowns' [poznate nepoznanice]; time želimo reći da znamo kako postoje neke stvari koje ne znamo. Postoje međutim i 'unknown unknowns' [nepoznate nepoznanice] — one stvari za koje ne znamo da ih ne znamo. Takvi nadahnuti odgovori nisu bili rijetkost, pa su u knjizi takve izjave okupljene pod naslovom *Rumsfeldova pravila*. Primjerice, ako se čovjeka ne kritizira, moguće je da nešto ne radi kako treba. Primjer su za to česta razmimoilaženja s Colinom Powellom i Condoleeom Rice u administraciji predsjednika Busha ili s Henryjem Kissingerom u administraciji predsjednika Nixona. Izjava se može gledati i u svjetlu Rumsfeldove nesklonosti samoevaluaciji odluka. Rumsfeld ne ostavlja mjesta ni mogućnosti da su neke političke odluke bile pogrešne, a ne izražava ni pretjerano žaljenje kada priznaje da je bio njihov sukreator ili ključna figura

pri njihovu donošenju. Tako na jednome mjestu kaže da se nikada nije prilagođavao trenutačnim političkim vjetrovima, da ne troši vrijeme na uzajamna optuživanja i ne osvrće se niti iznova propituje opravdanost svojih ili tuđih odluka donesenih u realnom vremenu i na temelju nepotpunih informacija. U kontekstu značenja naslova, autor se na neki način ograđuje od mogućih kritika i kaže kako oni na odgovornim političkim dužnostima u vladama nikada nemaju cjelovite informacije, a to bi se dalo primijeniti na činjenicu da je SAD započeo rat u Iraku zbog nepostojećeg nuklearnog naoružanja. Čini se da su objašnjavanje okolnosti i odricanje od odgovornosti glavni motivi Rumsfeldovih memoara, pogotovo u dijelu (poglavlja 21-50) koji govori o ratu u Iraku i negativnim posljedicama za američku politiku. Iako je bio jedan od najmoćnijih ljudi tadašnje američke administracije, krivnju za većinu sigurnosnih propusta prepušta drugim političkim akterima. Tako je bivši ministar obrane C. Powell ocijenjen kao čovjek koji je prvenstveno slijedio vlastite interese, a ondašnja savjetnica za nacionalnu sigurnost C. Rice kao neučinkovita i neiskusna. Odgovornost za kaotično stanje nakon munjevitve vojne pobjede i okupacije Iraka pripisana je civilnom upravitelju Paulu Bremeru, koji se prekasno odlučio povjeriti upravljanje državom iračkim vlastima i nepromišljeno naredio raspuštanje iračke vojske. Što se tiče optužaba na njegov račun, naime da je dopustio da SAD uđe u rat s nedovoljno vojnika, Rumsfeld ih oštro odbacuje iako ga je na ostavku u studenom 2006. prisililo pismo osam američkih generala i admirala, svojevrsan presedan u američkoj politici, koji su ga optužili za teške propuste u vojnom planiranju.

Dick Cheney, američki potpredsjednik i njegov kolega iz administracije predsjednika Geralda Forda, jedan je od rijetkih kojima Rumsfeld nije uputio kritike. Iznenaduje

međutim što ga razmjerno malo spominje, iako ga je ocijenio kao jednog od najmoćnijih potpredsjednika u američkoj povijesti (2001.—2009.).

O bivšem predsjedniku Georgeu W. Bushu piše s poštovanjem koje mjestimično prelazi u divljenje. Jedna od rijetkih prijetpornih točaka između Rumsfelda i Busha bilo je predsjednikovo ustrajavanje, u skladu s manihejskim gledanjem na međunarodne odnose specifičnim za SAD, na izrazu *rat protiv terora* i inzistiranje na »uvodjenju demokracije« kao glavnom motivu za rat u Iraku.

Jedan od zaključaka koje možemo izvesti iz knjige sjećanja Donalda Rumsfelda jest i da je kao ministar obrane SAD-a bio u mnogome — u pravu (npr. u inzistiranju na nužnosti svrgnuća Sadama Huseina). Važno je međutim napomenuti da je upravo razdoblje njegova mandata ispunjeno brojnim negativnim političkim odlukama i potezima: dezinformacijama o postojanju iračkog oružja za masovno uništenje, loše pripremljenoj postkonfliktnoj fazi invazije Iraka, odluci o osnivanju zatvora u Guantamamu, opisom Bliskog istoka kao političke »močvare«, trajno napetim odnosima s najvišim zapovjednicima američke vojske što je nerijetko bio uzrok nepotrebnih gubitaka ljudskih života.

Rumsfeldovi memoari postat će jedna od ključnih knjiga za razumijevanje motiva, načina razmišljanja i rada suvremene američke administracije. Osobita vrijednost knjige leži u tome što je autor dao uvid u brojne izvorne dokumente američke vlade koji su do sada bili nedostupni javnosti. Neovisno o tome gledamo li na Rumsfeldov doprinos američkoj vanjskoj politici sa simpatijama, ona će biti jedan od nezaobilaznih izvora za sve koje zanima pogled izbliza u jedan od nautjecajnijih centara moći u suvremenom svijetu.

• Marijan Barić

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM

Ljetos je u 99. godini umro u svome bavarskom domu u Pöckingu na Starnbergerškom jezeru nadvojvoda Otto von Habsburg, najstariji sin posljednjega austrijskog cara i ugarskoga kralja Karla IV. (I.) i supruge mu Zite Bourbon-Parma. Pokojni je nadvojvoda bio osoba iznimne povijesne dimenzije te velik Europejac u punom smislu te riječi. Pokopan je 16. srpnja u carskoj grobnici kapucinske crkve u Beču, a njegovo srce, u skladu s tradicijom, položeno je u urnu i pohranjeno u benediktinskoj opatiji u mađarskoj Pannonhalmi. Dani koji su uslijedili zorno su pokazali da brojni osvrti na njegov bogati životni put nisu tek stvar pitoreskne barokne tradicije ili jedinstven povod za okupljanje svjetske aristokracije uz zvukove Mozartove i Haydnove glazbe na misi zadušnici u bečkoj prvostolnici sv. Stjepana, nego i prilika da se pokuša odrediti uloga dinastije Habsburg u prošlosti Staroga kontinenta, napose ondje gdje je ostavila dublje tragove. A to znači i ponovni susret s dinastijom koja je obilježila gotovo četiri stoljeća hrvatske povijesti.

Osvrt na život Otta von Habsburga pogotovo je poticajan za stranice časopisa *Pilar*. I to iz barem dvaju razloga. Prvo, riječ je o važnoj historiografskoj temi koja u žarište stavlja veliku vladarsku kuću s nesumnjivim utjecajem na brojna događanja u širim obzorjima europskoga kontinenta, ali i izvaneuropskih zemalja i time zadovoljava istraživački interes za transnacionalnim fenomenima. Drugo, časopis *Pilar* sustavno upućuje svoje čitatelje na srednjoeuropska ishodišta hrvatske povijesti. Unatoč povijesnim lomovima koji su nametali hrvatsko okretanje drugim geopolitičkim područjima, nije moguće pobjeći od višestoljetnih srednjoeuropskih utjecaja na razvoj Hrvatske. Oslanjajući se na tvrdnju uglednoga francuskog germanista i povjesničara Jacquesa Le Ridera da je ideja Srednje Europe duboko impregnirana habsburškom tradicijom, držimo kako naše zanimanje za kuću Habsburg, bez obzira na povremene pritužbe indisponiranih kritičara da je riječ o nostalgiji za reakcionarnom «crno-žutom» Monarhijom, duboko opravdano.

Podsjetimo se ukratko na životopis preminuloga nadvojvode. S gledišta političke moći Otto von Habsburg nije imao sreću. Zapaljivi sporovi u Austro-Ugarskoj Monarhiji zbog nerješavanja nacionalnih pitanja, opće zaoštavanje vojno-političkih odnosa na međunarodnoj pozornici, sarajevski atentat te izbijanje Prvoga svjetskog rata doveli su u konačnici do nestanka Monarhije s europskoga političkog zemljovidu. Zbog takvoga razvoja povijesnih događaja, izazvanih dobrim dijelom i potezima dugovječnoga Franje Josipa I., nesklonoga ustavnim reformama, pa i očevim pogrešnim procjenama i ratnim porazom, mladomu Ottu nije bilo suđeno stupiti na prijestolje predaka. Nakon završetka Prvoga svjetskog rata i raspada Monarhije otišao je s obitelji u emigraciju (Švicarska, Portugal,

Španjolska), u kojoj će provesti znatan dio života. Temeljem antihabsburškog zakona (*Das Habsburger-Gesetz*), kojim su Habsburgovci protjerani iz Austrije jer se nisu odrekli dinastičkih prava, ostavili su nesuđenoga prestolonasljednika bez prave domovine. Udarci sudbine nisu obeshrabrili mladoga Otta, koji je nakon očeve smrti 1922. postao glava kuće Habsburg.

Nakon dolaska nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj, Otto von Habsburg, u skladu s obiteljskom poputbinom nadnacionalnih vladara i intelektualnom formacijom stečenom na katoličkom sveučilištu u Leuvenu, postao je uvjereni protivnik Hitlerove politike. Premda je nacistički vođa još prije dolaska na vlast pozivao Otta u Berlin na razgovore, predstavnik Habsburga nije nalazio opravdanim stupiti s njim u doticaj. Nadvojvoda je zagovarao austrijsko približavanje zapadnim silama i okupljanje svih demokratskih snaga radi suzbijanja pritiska moćnoga susjeda, čija je ekspanzivna politika išla za potpunom unifikacijom nijemstva i nestankom austrijske neovisnosti. Uoči *Anschlusa* 1938. Otto von Habsburg je proročanski zapisao: »Dakle, ako nas čak i zadesi [nasilno priključenje Njemačkoj], neka nas Bog poštedi toga, takav povijesni udarac, a Austrija mora ustuknuti pred silom, kojoj se dugo i uporno časno odupirala, tada je još uvijek bolje da se to dogodi bez sudjelovanja dinastije. Jer će jednom ponovno doći vrijeme uskrsnuća i posve novog stvaranja Europe. Što će se to vjerojatno dogoditi tek nakon novoga velikog rata je užasno tragično, ali nažalost vjerojatno».¹ Nakon pripojenja Austrije Njemačkoj nadvojvoda je iz pariškog egzila slao uzaludne pozive velikim silama da interveniraju protiv Hitlerove velikonjemačke politike.

Vojno-politički slom Francuske prisilio je Otta von Habsburga da se skloni u Sjevernu Ameriku. Prekoceanska epizoda značila je nastavak njegove političke borbe na savezničkoj strani i potvrdu teze da država koja ne pruža otpor i ne brani se, gubi pravo na opstanak. Zahvaljujući osobnoj probojnosti, zvučnom imenu i mnogim utjecajnim vezama, nadvojvoda je bio u prilici susresti se s američkim predsjednikom F. D. Rooseveltom i raditi na obnovi austrijske države. Podršku mu je pružao i britanski premijer Winston Churchill, koji mu je na konferenciji u Quebecu odobravao pomalo nejasne planove o poslijeratnom ustrojavanju jedne konzervativne konfederacije u Srednjoj Europi (*Donaukonföderation*). U SAD-u je Otto von Habsburg imao kontakte i s pojedinim hrvatskim političarima koji su bili izvan dosega jugoslavenske emigrantske vlade. Dajući im potporu, nadvojvoda je s njima kovao planove o uspostavi »Federacije država Srednje Europe«, nastojeći tako spriječiti širenje komunizma na taj dio kontinenta.

Nakon Drugoga svjetskog rata Otto von Habsburg vratio se u Europu te se posvetio nastavku političke karijere. Više puta je bio izabrani član Europskoga parlamenta (do 1999.) sa sjedištem u Strasbourgu, u kojemu je zastupao Kršćansko-socijalni savez Bavarke (CSU). Na čelo Međunarodnoga paneuropskog saveza došao je početkom 1970-ih, nakon smrti grofa Richarda Coudenhove-Kalergija, nekadašnjega austrijskog diplomata i osnivača saveza. U svojim počecima paneuropski pokret se nije artikuliralo kao politički unionizam nego tek pokušaj promišljanja čvršćega povezivanja naroda Staroga kontinenta, napose u kontekstu postizanja gospodarskoga prosperiteta. Jedan od ključnih sugovornika paneuropejaca bio je francuski predsjednik Charles de Gaulle, koji je zagovarao

¹ Nav prema: Stephan BAIER — Eva DEMERLE, *Otto von Habsburg. Životopis*, pr. Jasna Čmelić, Hrvatska Paneuropska unija, Zagreb, 2005., 102.

konceptiju federacije europskih država, smatrajući to najboljim rješenjem za neovisnu politiku Europe spram SAD-a. Federativno je načelo zagovarano ne samo kao prepreka stvaranju euro-birokracije koja bi težila prisvajanju vlasti na uštrb suverenih nacija nego i kao temelj ujedinjene Europe. Važnu je ulogu imala i politika poticanja pomirenja Francuske i Njemačke kao ključnih država europskoga ujedinjavanja i jačanja demokratskoga bloka zemalja, nasuprot zemalja s onu stranu »Željezne zavjese«. To je trebao biti odraz mehanike kontinentalne ravnoteže u kojoj skladno djeluje načelo pluraliteta nacija.

Glavno područje nadvojvodina djelovanja bila je srednja Europa i borba protiv pogubnih teritorijalnih podjela koje su nastale kao posljedica dogovora velikih sila u Jalti. Paneuropski pokret postavio je sebi zadaću oslobođenja srednje i istočne Europe od komunističkoga totalitarizma kao preduvjet za ostvarenje europske integracije ali i obranu kršćanskih vrijednosti.

Kao istinski borac za prava nacija, ali i pojedinaca, Otto von Habsburg posjedovao je njemačku, austrijsku, mađarsku i hrvatsku putovnicu.

Desetljećima se u zemljama bivše Monarhije gradio mit o »zlom« Habsburzima koji su držali u lancima pojedine srednjoeuropske narode. Mimo kritičkoga proučavanja prošlosti, a u prilog poticanju crno-bijelih shema prilagođenih političkom okruženju, dinastija Habsburg postala je gotovo simbol protunarodne tiranije. Ipak, ponekad bi se stidljivo čulo kako je nekada u »Kakaniji« (Austro-Ugarskoj Monarhiji) postojala sposobna uprava u kojoj korupcija nije bila toliko prisutna kao u kasnijim razdobljima. Reklo bi se ponešto o nadnacionalnoj zajednici koja je bila predstavnik europske tradicije i njezinih vrijednosti. Demonizacija Habsburga poslužila je ponajprije arhitektima jugoslavenske države, koja je znatnim dijelom nastala na ruševinama Monarhije u skladu s političkim programom o navodnom »oslobođenju južnoslavenskih naroda«. »Strana« dinastija optuživana je za zaustavljanje prirodnih težnji svih južnoslavenskih naroda da se ujedine u jedinstvenu državu pod »domaćom« dinastijom. Izmišljala se tradicija da bi se spojili različiti politički, gospodarski i kulturni krugovi čiji su potencijali bili dovoljni ponajviše za daljnje produbljivanje sukoba i primjenu pejorativnog termina balkanizacije na prostore koji do tada nisu bili njime zahvaćeni.

Božazan od Habsburga vladala je i nakon uspostave novoga poretka na Pariškoj mirovnoj konferenciji (1919.) i Karlove smrti. U međuratnom razdoblju tisak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije pratio je nadvojvodine poteze, strahujući da bi zbog nestabilne situacije moglo, u nekim kombinacijama, doći do obnove Monarhije pod habsburškom vlašću. Drugim riječima, Otto von Habsburg bio je i ostao u očima jugoslavenskih državotvoraca prijetnja njihovoj tvorevini. Slično su razmišljale i druge nasljedne države bivše Monarhije, koje su iz bojazni od jačanja tzv. legitimističkoga pokreta i povratka Habsburga na vlast sklapali razne obrambene međunarodne konvencije.

Nakon Drugoga svjetskog rata bilo je jasno da povratak Monarhije u podunavskom bazenu nije realna politička opcija. Ipak, nadvojvodin angažman na promicanju europskoga projekta, demokratizacije, slobodnoga tržišta i kršćanske tradicije sigurno nije bio po volji hrvatskih i jugoslavenskih komunista, koji su u njemu mogli vidjeti jedino relikv reakcionarne prošlosti. Tadašnji raspored političkih snaga nije obeshrabio Otta von Habsburga, koji je ustrajno poručivao da je dužnost Austrije (i demokratske Europe) ne zaboraviti na narode s kojima je stoljećima bila u najužoj vezi.

Premda se vladajuća kuća Habsburg-Lothring krajem Prvoga svjetskog rata »istrošila«, budućnost je pokazala da su spona između članova te dinastije i naroda srednje Europe ostale u mnogočemu nepokidane. Dapače, međusobne su simpatije ojačale u uvjetima početka raspada komunističkoga sustava i povratka demokratskih snaga na političku pozornicu. Za Otta von Habsburga kao velikoga protivnika komunističkog sustava, pad »Željezne zavjese« bio je ispunjenje važne političke misije. Na tom je tragu dao i osobni prilog kao pokrovitelj Paneuropskog piknika u Šopronju, uz austrijsko-mađarsku granicu. Do gađaj je bio vezan uz slamanje komunističkog poretka u DR Njemačkoj. Izlazak iz komunizma doveo je srednjoeuropske narode na stara raskrižja i pred odlukom o daljnjem smjeru kretanja. Dakako, sve je to otvaralo brojna pitanja, nukalo na preispitivanje prošlosti i određivanje vlastitoga identiteta nakon »hladnoratovske« ere europske podijeljenosti. Doduše, ne treba izgubiti iz vida činjenicu da je »neminovnost povijesti« još prije pada Berlinskoga zida (1989.) usmjeravala dio pripadnika komunističke nomenklature da se okreću projektima koji su upućivali na uspostavljanje boljih odnosa u regiji koja je ne tako davno bila politički, gospodarski i kulturno jedinstvena (Alpe-Jadran).

Pokojni je nadvojvoda bio velik prijatelj Hrvata i njihova pouzdana spona s Europom, kojoj su povijesno i zemljopisno oduvijek pripadali. Svoj položaj u Europskom parlamentu, gdje je više puta raspravljao o Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, koristio je ponajprije zato da pomogne kako bi zemlje koje su nekada bile uključene u Habsburšku Monarhiju postale istinski slobodne i okupljene pod kišobranom Europske unije. To je konkretno značilo nadvojvodino stalno lobiranje za međunarodno priznavanje hrvatske državne neovisnosti, reintegraciju okupiranih dijelova Hrvatske u velikosrpskoj agresiji početkom 1990-ih i izgradnju stabilnih odnosa s ključnim europskim ustanovama. U otvorenim raspravama nije se ustručavao javno ukazivati na tamnu stranu ponašanja dijela međunarodne zajednice koji je pokazivao simpatije prema održavanju neodržive Jugoslavije i kasnije usporavao raznim načinima hrvatski oporavak od rata i približavanje Europskoj uniji. Navedimo dva tipična primjera. Prvi se odnosi na luksemburškog ministra vanjskih poslova Jacquesa Poosa, za kojega je kazao: »Što se tiče Jugoslavije, on i dalje zagovara jugoslavensko jedinstvo kao i svoj apsurdni argument kako ne treba stvarati male države. Na primjedbu je li on ministar vanjskih poslova velike sile, uopće nije odgovorio.«² U pogledu lorda Davida Owena, posebnog izaslanika Komisije Europske unije za bivšu Jugoslaviju, pribilježio je sljedeće zapažanje: »On je bio očito ljutit zbog metka koji smo svoje vrijeme ispalili protiv njega, kad smo zatražili od vlade da ga otpusti. Naglasio je doduše da mu je to potpuno svejedno, kako mu nije stalo do tog položaja, no istovremeno se grčevito držao za svoj stolac. Njegovo izvješće, koje uostalom i nije bilo neinteresantno, bilo je izrazito prosrpsko, tako da ga se ne može smatrati nezavisnim niti objektivnim.«³ Oba primjera potvrđuju nadvojvodinu autentičnost u tumačenju drugoga lica europske politike i spremnost na razobličavanje onih snaga koje su ometale stabilan razvoj Hrvatske. Uz to, njegovo ustrajavanje na pravu naroda na samoodređenje pokazalo je da je naučio lekciju iz povijesti svoje obitelji, koja je prekasno shvatila duh vremena i nije znala zaustaviti rat svih protiv svijeta u Monarhiji.

² Isto, 380.

³ Isto, 404.

Nikada se ne smije zaboraviti angažman Otta von Habsburga na strani Hrvatske tijekom Domovinskoga rata, kada je u teškim trenucima agresije i kolebanja međunarodne zajednice odlučno podržavao mladu hrvatsku državu i njezine građane. Poznate su njegove riječi: »Prije sam češće dolazio u Hrvatsku, povezanost s njom je ostala, iako već dugo nisam bio ovdje. Došao sam razgovarati s hrvatskim dužnosnicima koji se intenzivno zalažu da Hrvatska uđe u Europsku uniju. Smatram da Hrvatskoj nikako nije mjesto na Balkanu, pa ni na zapadnom Balkanu, o kojem se u posljednje vrijeme mnogo govori.«⁴

Za svoga dugoga i plodnoga života Otto von Habsburg stekao je niz počasti, a među njima i odlikovanje Velereda kralja Zvonimira s lentom, koje mu je 1996. uručio predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman.

Na sprovodu u Beču predsjednik Europskoga parlamenta Jerzy Buzek izjavio je, ispred katedrale Sv. Stjepana, da je za Otta von Habsburga ulazak Hrvatske u Europsku uniju bilo jedno od njegovih zadnjih političkih očekivanja.

Nakon smrti Otta von Habsburga u Austriji se povela velika rasprava o odlasku posljednjeg Habsburga, kraju carske obitelji i obilju monarhističke simbolike u danima oproštaja od velikog pokojnika. Unatoč tomu što je već prošlo gotovo stotinu godina otkako je Monarhija prestala postojati, započelo je preispitivanje povijesti austrijske republike koju, kako je zabilježio povjesničar Ernst Bruckmüller, u trenucima nastanka zapravo nitko nije ni želio.⁵ Oštra razmjena mišljenja između ortodoksnih republikanaca i onih koji su isticali važnost staroga režima za austrijsko društvo i neke njegove vrijednosti za buduća pokoljenja, pokazala je zapravo koliko je dinastija i dalje važna za političku kulturu te visokorazvijene zemlje Europske unije. Pritom je paradoksalno zvučalo nametanje teze da monarhist ne može biti i demokrat. Upravo suprotno, brojni primjeri iz suvremene povijesti govore da su monarhije u pojedinim europskim zemljama — tzv. Stara Europa — od Španjolske, Velike Britanije i zemalja Beneluksa do Skandinavije upravo stabilizirane kao ustavne monarhije. I ne samo to, među perjanice svjetske demokracije svakako ulaze i parlamentarne monarhije u Japanu, ali i one države kojima je monarh (britanska kraljica) suveren (Australija, Kanada i Novi Zeland), što samo pokazuje kako zagovornici republikanizma znaju u svojoj promidžbi iznositi pogrešne tvrdnje. Polemika se razvila i o prikladnosti načina na koji je visoki državni aparat sudjelovao u sprovodu osobe koja nikada nije obavljala službene dužnosti u Austriji, ali se pritom smetnulo s uma da pokojnik nije uživao nikakve državne apanaže. Jednom dijelu lijevo-liberalnoga austrijskoga političkog spektra bio je iritantan i nastup bečkoga kardinala Christopha Schönborna, što je zapravo bio zoran pokazatelj nepoštovanja vlastite prošlosti i nedostatka minimalne kurtuazije u odavanju počasti sunarodnjaku koji je bio priznat u svjetskim razmjerima. Dobronamjerni analitičari pisali su o tome što danas znači korištenje izraza *Erzherzog* (nadvojvoda) i *Kaiserliche Hoheit* (carska visost), da bi primirili one koji su nesmotreno mislili da je riječ o suvremenim političkim funkcijama i obnovi carske vlasti. U pojedinim krugovima nije bilo dobro primljeno ni sudjelovanje povijesnih postrojbi, među kojima su bili i hrvatski predstavnici, na pogrebnoj svečanosti.

⁴ <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/136657/Otto-von-Habsburg-sebe-je-smatrao-Hrvat.html> (čitano 14. srpnja 2011.).

⁵ http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/oesterreich/381648_Die-Republik-als-Kaspar-Hauser.html (čitano 14. srpnja 2011.).

Smrt Otta von Habsburga popraćena je i u hrvatskoj javnosti, ali znatno slabije nego u nekim drugim zemljama bivše Monarhije. Jedan je novinar, u tiskovini koju održava austrijski kapital, pokušao biti kritičan prema habsburškoj ostavštini, ciljajući na Zrinsku gardu iz Čakovca koja je održala komemoraciju u počast preminuloga nadvojvode. Za to je novinarsko pero sudbina glavnih protagonista Zrinsko-Frankapanske urote iz 17. stoljeća bila nepremostiva zapreka da se s dužnim poštovanjem sudjeluje u obilježavanju smrti »posljednjega Habsburga«. Novinar je međutim previdio da je Otto von Habsburg izrazio žaljenje zbog pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankapana te je za posjeta Zagrebu obišao njihov grob u zagrebačkoj katedrali i u Čakovcu zasadio Drvo oprost i pomirenja. Nisu nam poznati slični postupci nasljednika jedne druge dinastije koja je vladala nad Hrvatskom. Nije potrebno ni spomenuti da našem crvenom diktatoru, kojega su u svjetskoj historiografiji znalo često nazivati i »posljednjim Habsburgom«, nije nikada palo na pamet ispričati se zbog masovnih likvidacija političkih protivnika tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća.

Stefan Zweig je zapisao da tradicija uvijek predstavlja i određenu zapreku jer onaj koji je vezan uz staro, obožava svoju vlastitu prošlost. Međutim Otto von Habsburg nije upao u stupicu. Znao je nadvladati obiteljsku prošlost. Kao svjedok povijesti na vrijeme je shvatio smjer kretanja političkih procesa u Europi. Održao je brojna predavanja, napisao nekoliko knjiga i redovito pisao komentare za brojne novine, pokazavši kako virtualni prestolonasljednik može biti javno učinkovita osoba.

O nadvojvodinim simpatijama prema Hrvatima, ali i svim ostalim narodima pod komunističkim režimima, mogu svjedočiti brojni političari koji su iz prve ruke bili upoznati s njegovim stajalištima. Iako s pravom možemo ukazivati i na negativni dio naslijeđa habsburške vladavine u proteklom stoljećima, u slučaju Otta von Habsburga nema mjesta suzdržanosti. Bio je iskren prijatelj hrvatskoga naroda i onda kada je bilo najteže. Neka mu je na tome vječna slava i hvala.

• *Stjepan Matković*

Časopis DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

Časopis za opća društvena pitanja

ISSN: 1330-0288

UDK: 1:3/33

CODEN: DSTRES

Područja pokrivanja:

društvene znanosti; ekonomija; pravo; politologija; sociologija; psihologija; socijalna geografija i demografija; humanističke znanosti; povijest

Glavna i odgovorna urednica:

Renata FRANC

Renata.Franc@pilar.hr

Izvršna urednica:

Gabrijela SABOL

Garijela.Sabol@pilar.hr

Mlada urednica:

Marica MARINOVIĆ GOLUBIĆ

Marica.Marinovic-Golubic@pilar.hr

Uredništvo: Andreja BRAJŠA-ŽGANEC, Ljiljana DOBROVŠAK, Goran MILAS, Anka MIŠETIĆ, Nenad POKOS, Lynette ŠIKIĆ-MIČANOVIĆ, Maja ŠTAMBUK, svi iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar (Hrvatska); Hans-Peter BLOSSFELD, Otto-Friedrich-Universität Bamberg (Njemačka), Alex HASLAM, University of Exeter (Velika Britanija), David PICARD, Universidade Nova de Lisboa (Portugal), Andreas ZICK, Universität Bielefeld (Njemačka)

Tajnica uredništva:

Vlatka VENOS

Vlatka.Venos@pilar.hr

Puni tekst radova dostupan je na

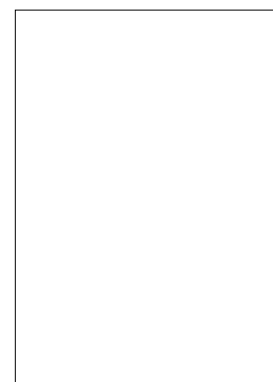
<http://www.pilar.hr> i na portalu Hrcak:

<http://hrcak.srce.hr/drustvena-istrazivanja?lang=hr>

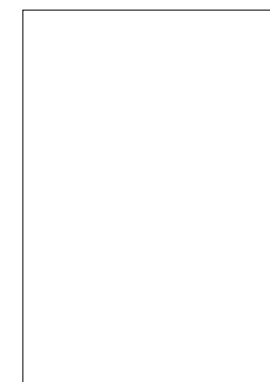
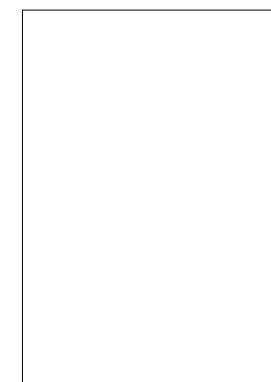

ZBORNICI

STUDIJE

BIBLIOTEKE FUNKCIONALNIH CENTARA

Upute suradnicima

Autori zadržavaju autorsko pravo za članke objavljene u Časopisu PILAR, no daju Časopisu pravo prvog objavljivanja. Radove koji su prihvaćeni za objavu (ili već objavljene u Časopisu) autor smije objaviti u drugim publikacijama samo uz dopuštenje uredništva, uz naznaku o njihovu objavljivanju u Časopisu.

Radovi se dostavljaju u elektroničkom obliku te otisnuti u dva primjerka s dvostrukim proredom. Uz naslov rada treba navesti ime, prezime i titulu autora, naziv i adresu ustanove u kojoj radi odnosno kućnu adresu, broj telefona i e-mail adresu.

Radovi podliježu dvostrukom anonimnom recenzentskom postupku i razvrstavaju se u sljedeće kategorije:

1. **Izvorni znanstveni rad.** Rad se odlikuje izvornošću zaključaka ili iznosi neobjavljene izvorne rezultate znanstveno koncipiranog i provedenog istraživanja.

2. **Pregledni rad.** Rad sadržava temeljit i obuhvatan kritički pregled određene problematike, no bez istaknutije izvornosti rezultata.

3. **Prethodno priopćenje.** Rad sadržava prve rezultate istraživanja u tijeku, koji zbog aktualnosti zahtijevaju brzo objavljivanje, no bez razine obuhvatnosti i utemeljenosti.

4. **Stručni rad.** Sadržava znanja i iskustva relevantna za određenu struku ali nema obilježja znanstvenosti.

Preporučujemo opseg rada do jednog odnosno jednog i pol autorska arka (cca 30.000 znakova). Radu se prilaže uvodni nacrtak od najviše desetak redaka, popis do pet ključnih riječi te sažetak do jedne kartice. Prikazi knjiga, osvrti i recenzije ne smiju biti dulji od 5 kartica. Poželjni su prijedlozi za ilustriranje tekstova.

Uredništvo pridržava pravo prilagodbe rada općim pravilima uređivanja Časopisa i hrvatskome standardnom jeziku odnosno, za međunarodno izdanje, odgovarajućem drugom jeziku.

Uz tekst se navode bilješke kojima se tekst dopunjuje te daju podatci o korištenoj literaturi, jer se ona ne objavljuje zasebno. Pri tome treba navesti autora, naziv djela, nakladnika, mjesto i godinu izdanja te, u pravilu, broj stranice na koju se upućuje.